

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**ЗАПОБІГАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ
ПРЕВЕНЦІЇ ВЧИНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ
ОСОБАМИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ**

Науково-практичні рекомендації

Колектив авторів

Дніпро
2021

УДК 351.74:343.575-053.6

З-13

*Схвалено науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 10 від 17.06.2021)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Щадило А. А. – начальник Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, кандидат юридичних наук, генерал поліції третього рангу;

Розовський Б. Г. – завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України.

З-13 Запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів : наук.-практ. рекомендації ; кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 184 с.

ISBN 978-617-8032-38-8

Науково-практичні рекомендації містять аналіз діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів з практичними рекомендаціями щодо підвищення ефективності даного напрямку роботи поліції.

Для здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, науковців юридичного спрямування, а також практичних працівників підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів.

ISBN 978-617-8032-38-8

© Автори, 2021

© ДДУВС, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ 1. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ	
1.1. Адміністративно-правова оцінка дій неповнолітніх при вчиненні правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів	8
1.2. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій неповнолітніх осіб у разі вчинення ними правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів	25
1.3. Відповідальність за схиляння осіб до вживання наркотичних засобів	33
Розділ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАПОБІГАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ВЧИНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ	
2.1. Аналіз діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів	45
2.2. Особливості вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних технологій	48
2.3. Характеристика неповнолітньої особи, яка вчиняє правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів	62
2.4. Психологічні особливості перебування, спілкування та діяльності неповнолітніх осіб в умовах кіберпростору, у тому числі під час вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів	67
Розділ 3. ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ	
3.1. Характеристика мережі Інтернет як віртуального інформаційного середовища щодо виявлення ознак правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів.....	74
3.2. Форми, засоби й способи виявлення фактичних даних щодо вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в умовах використання мережі Інтернет	94

**Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ
ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ЩОДО НЕДОПУЩЕННЯ
ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ
ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ**

4.1. Профілактична діяльність серед неповнолітніх щодо недопущення вживання наркотичних засобів	105
4.2. Особливості взаємодії підрозділів ювенальної превенції з державними установами та громадськими організаціями щодо запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів	123
4.3. Взаємодія підрозділів ювенальної превенції з іншими підрозділами поліції та правоохоронними органами у разі виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів	135
4.4. Алгоритми дій щодо виявлення працівниками ювенальної превенції неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння	138
4.5. Особливості спілкування працівників ювенальної превенції з неповнолітніми особами, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів	151
ДОДАТКИ	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
Колектив авторів	182

ПЕРЕДМОВА

Аналіз діяльності підрозділів ювенальної превенції, інших підрозділів Національної поліції, а також слідчої та судової практики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів свідчить про те, що злочинці все частіше вдаються до трансформаційних змін щодо способів учинення наркозлочинів, зокрема, залучення до злочинної діяльності неповнолітніх осіб та схиляння осіб до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, збуту зазначених речовин і отримання матеріальної вигоди від їх реалізації.

При цьому, під неповнолітніми особами у даних науково-практичних рекомендаціях маються на увазі особи, які відповідно до чинного законодавства відносяться до категорії діти (ст. 6 ЦК України), які поділяються на малолітніх дітей (до 14 років) та неповнолітніх дітей (від 14 до 18 років). Разом з тим, через широку аудиторію осіб, яким можуть бути цікаві та корисні дані науково-практичні рекомендації, потрібно враховувати, що для більшості населення поняття «дитина» асоціюється саме з малолітньою особою, а особи старше 14 років об'єднуються поняттям «підлітки» або «неповнолітні особи». Не ігноруючи того факту, що останнім часом збільшилась кількість фактів вживання наркотичних засобів та залучення до наркобізнесу осіб до 14 років, вважаємо доцільним використання у науково-практичних рекомендаціях об'єднуючого поняття для малолітніх та неповнолітніх дітей – «неповнолітні особи».

Використання сучасних досягнень технічного прогресу наркозбудувачами та особами, що схиляють інших до вживання наркотичних засобів, дозволяє злочинцям розширювати коло осіб, залучених до наркобізнесу, у тому числі й за рахунок неповнолітніх осіб, що становить особливу суспільну небезпеку досліджуваних правопорушень.

За результатами дослідження, проведеного колегами, перші випадки вживання психоактивних речовин відбуваються у неповнолітньому віці, і, як правило, за наявності прикладу або пропозиції старших однокласників чи друзів. Відповідно до результатів опитування школярів 7-11 класів, перше споживання наркотичних засобів відбувається у віці 12-13 років, а до 14-15 років воно переростає

у фізіологічну та психічну залежність. Фактично формування такої залежності і стає рушійною силою до вчинення наркозлочинів у подальшому¹.

Тим більше зазначені показники є результатами невтішної тенденції. Так, згідно дослідження І.В. Баклан, яке було проведене у 2007 році, 63 % осіб починали вживати наркотичні засоби у віці від 14 до 18 років², а дослідження 2014 року показало вік початку вживання наркотичних засобів 12 років. Проведене опитування 95 учнів у школах Дніпра, Кривого Рогу, Тернівки, Кам'янського, Павлограда, Новомосковська, Нікополя, та інших міст Дніпропетровської області показало, що ставлення школярів старших класів (14-16 років) до вживання наркотиків (гашишу, анаші) досить спокійне. Школярі вважають, що нічого страшного не станеться, якщо «покурити травку», і наркотична залежність не загрожує. Крім того, більшість із них досить скептично ставиться до розповідей про негативний вплив наркотиків на організм людини, і лише при демонстрації медичних відео- чи фотоматеріалів наркозалежних осіб та їх внутрішніх органів, судин, серця, кісток, мозку вони замислюються над тим, яку шкоду може мати вживання наркотиків чи психотропів³.

Динаміка поширення наркоманії серед неповнолітніх, значна кількість фактів залучення до розповсюдження наркотиків неповнолітніх осіб, а також відсутність єдиної методики запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів змушує зосередити увагу на детальному дослідженні вказаних питань з метою розробки дієвих методик запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

У науково-практичних рекомендаціях авторами наведено правову характеристику та особливості кримінально-правової кваліфікації правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів; вивчено сучасний стан запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів; розкрито технологічні особливості виявлення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів мережею Інтернет; розглянуто особливості діяльності

¹ Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області): Монографія / Під заг. ред. к.ю.н., доц. Шалгунової С.А. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 86.

² Баклан І. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2007. С. 8.

³ Регіональна модель запобігання наркозлочинності ... С. 94-95.

підрозділів ювенальної превенції щодо недопущення вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів. Приділено увагу питанням взаємодії підрозділів ювенальної превенції з іншими підрозділами поліції та правоохоронними органами у разі виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Наведені у науково-практичних рекомендаціях положення відповідають чинному законодавству України, мають практичну спрямованість та можуть бути використані під час запобігання, виявлення, документування та розслідування фактів вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів неповнолітніми, а також у навчальному процесі.

Розділ 1

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ВЧИНЮВАНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

1.1. Адміністративно-правова оцінка дій неповнолітніх при вчиненні правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів

Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності має свої особливості, які варто враховувати під час адміністративно-правової оцінки його дій ювенальними поліцейськими у разі вчинення правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів. Такі особливості стосуються саме адміністративно-правового статусу неповнолітнього, а не його вікових особливостей, які варто враховувати під час спілкування з неповнолітнім (про такі особливості мова буде йти у наступних розділах методичних рекомендацій).

Насамперед варто наголосити на тому, що відповідно до чинного законодавства адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку (стаття 12 КУпАП «Вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність»)⁴. Вік, з якого можливе настання адміністративної відповідальності, повинен вираховуватися на момент вчинення адміністративного правопорушення. Орган адміністративної юрисдикції має упевнитися, що особа досягла віку, з якого настає адміністративна відповідальність, на момент вчинення правопорушення або раніше.

Проте повноліття відповідно до норм Сімейного кодексу України настає у 18 років (стаття 6 «Дитина»)⁵, якщо в інший спосіб даний статус не був набутий. Така ситуація пояснюється тим, що досягнувши 16 років, неповнолітні особи розглядаються законодавцем як суб'єкти адміністративних правопорушень, які здатні розуміти значення своїх дій та їх наслідків та керувати ними.

Відповідно до чинного законодавства, якщо адміністративне

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

⁵ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

правопорушення вчинила особа віком до 14 років, то така особа не є суб'єктом адміністративного правопорушення, отже, і адміністративна відповідальність не настає. Водночас у частині 2 статті 31 Цивільного кодексу України⁶ прямо зазначено, що малолітня (згідно статті 6 Сімейного кодексу України малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років⁷) особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Відповідно до положень статті 33 Цивільного кодексу України⁸ неповнолітня особа (згідно статті 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років⁹) несе відповідальність за завдану нею шкоду. Тобто здатність нести відповідальність за вчинювані дії зафіксована законодавчо. Водночас частина 3 статті 184 КУпАП¹⁰ безпосередньо передбачає настання адміністративної відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють, у разі вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено КУпАП, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173⁴ КУпАП. Згідно статті 221 КУпАП до адміністративної відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють, за частиною 3 статті 184 КУпАП притягають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, адже саме вони уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення за цією нормою. Ювенальні поліцейські у даному випадку складають протокол про адміністративне правопорушення (стаття 255 КУпАП), збирають інші матеріали у справі та направляють їх до суду для розгляду.

Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, визначені у статті 13 КУпАП. До них застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24¹ КУпАП. У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44, 51, 121-127, 130, статтею 139, частиною другою статті 156, статтями 173, 173⁴, 174, 183¹, 185, 190-195 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру

⁶ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

⁷ Сімейний кодекс України.

⁸ Цивільний кодекс України.

⁹ Сімейний кодекс України.

¹⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення.

вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені статтею 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24⁻¹ КУпАП.

Також варто одразу наголосити, що згідно статті 221 КУпАП судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років. Згідно статті 255 КУпАП протоколи про адміністративні правопорушення відносно неповнолітніх осіб даної категорії мають право складати різні суб'єкти (у тому числі уповноважені підрозділи Національної поліції) залежно від вчиненого правопорушення.

Підсумовуючи сказане, можна зробити загальний висновок:

✓ Якщо адміністративне правопорушення вчинила дитина віком до чотирнадцяти років, то адміністративна відповідальність не настає;

✓ Якщо адміністративне правопорушення вчинила дитина віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, то до адміністративної відповідальності притягаються її батьки або особи, що їх замінюють, за частиною 3 статті 184 КУпАП. Ювенальні поліцейські складають на них у даному випадку протокол про адміністративне правопорушення та направляють для розгляду в суд;

✓ Якщо адміністративне правопорушення вчинила дитина віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, то така особа самостійно відповідає за вчинене діяння, адже вона є суб'єктом адміністративного правопорушення. До адміністративної відповідальності таких осіб притягають виключно судді місцевих судів, а протокол про адміністративне правопорушення складають інші, визначені статтею 255 КУпАП суб'єкти, у тому числі і ювенальні поліцейські.

Дані правила діють і під час притягнення неповнолітніх осіб до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. У даній роботі безпосередньо йдеться саме про такі адміністративні правопорушення, тому важливо надати їм адміністративно-правову характеристику. Нами виділені п'ять складів адміністративних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, суб'єктами яких можуть бути неповнолітні особи віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років:

• стаття 44. Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах;

• стаття 44⁻¹. Ухилення від медичного огляду чи медичного

обстеження;

- стаття 106¹. Невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки;

- стаття 106². Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель;

- стаття 130. Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Стаття 44. Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах

Незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах –

тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Особа, що добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були у неї в невеликих розмірах і які вона виробила, виготовила, придбала, зберігала, перевозила, пересилала без мети збуту, звільняється від адміністративної відповідальності за дії, передбачені цією статтею.

Примітка. Невеликий розмір наркотичних засобів та психотропних речовин визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу.

Одразу зауважимо, що відповідно до статті 255 КУпАП у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена вказаними статтями КУпАП, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції, у тому числі ювенальні поліцейські (за винятком протоколу про адміністративне правопорушення за статтею 130 КУпАП, хоча і у даному випадку ювенальні поліцейські можуть брати участь у провадженні за участю неповнолітньої особи),

хоча нормативно це не передбачено.

Дане адміністративне правопорушення характеризується таким суспільним явищем, як наркоманія, яке пов'язане з немедичним вживанням наркотичних засобів та психотропних речовин та безпосередньо складає загрозу здоров'ю населення України. Законодавство України не передбачає настання адміністративної відповідальності за немедичне вживання наркотичних засобів та психотропних речовин. Проте відповідно до вказаної норми настає адміністративна відповідальність саме за виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин з метою їх немедичного вживання. В інакшому випадку у особи має бути при собі рецепт на такі засоби, виданий лікарем.

Родовим об'єктом правопорушення є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Безпосереднім об'єктом даного адміністративного правопорушення є суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, обіг яких врегульований Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»¹¹.

Предметом адміністративного правопорушення є тільки такі наркотичні засоби і психотропні речовини, що визначені, як такі, спеціально уповноваженими органами виконавчої влади в сфері охорони здоров'я. Безпосередньо перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770¹².

Об'єктивну сторону правопорушення складають такі дії, як: незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин. Незаконність таких дій проявляється у тому, що вони здійснюються шляхом порушення встановленого законом порядку їх обігу.

Під незаконним виробництвом наркотичних засобів та (або) психотропних речовин слід розуміти всі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин, у тому числі відокремлення частин рослин або

¹¹ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹² Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#n12>.

наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують, здійснені всупереч установленому законом порядку¹³.

Незаконним придбанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів необхідно вважати їх купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого. Під незаконним придбанням розуміється також збирання залишків наркотиковмісних рослин на післяжнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях. Не визнається незаконним придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, якщо воно здійснено під час оперативної закупівлі. У таких випадках у діях осіб, які придбали ці засоби й речовини, складу правопорушення немає¹⁴.

Під незаконним зберіганням потрібно розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів чи прекурсорів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів настає незалежно від його тривалості¹⁵.

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів полягає в умисному переміщенні їх будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством. Від перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів слід відрізнити їх перенесення з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовується. Такі дії мають розглядатись як зберігання цих засобів і речовин¹⁶.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів – це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і

¹³ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995.

¹⁴ Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для в пересилання), дії останньої належить кваліфікувати як замах на чинення цього злочину¹⁷.

Характерною особливістю об'єктивної сторони правопорушення є невеликий розмір наркотичних засобів та психотропних речовин, який визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу¹⁸. Але у будь-якому разі вид та кількість вилученої речовини визначає експертиза, що впливає безпосередньо на кваліфікацію правопорушення та відмежовує його від суміжного складу злочину.

Варто наголосити, що частина 2 статті 44 КУпАП визначає обставини, які виключають адміністративну відповідальність за вчинення протиправних дій, відповідальність за які передбачена частиною 2 статті 44 КУпАП. Так, особа, що добровільно здала наркотичні засоби або психотропні речовини, які були у неї в невеликих розмірах і які вона виробила, виготовила, придбала, зберігала, перевозила, пересилала без мети збуту, звільняється від адміністративної відповідальності за дії, передбачені цією статтею¹⁹.

Здійснення таких дій передбачає їх добровільний характер без участі третіх осіб, або у наслідок затримання та вилучення заборонених засобів поліцейськими. Така передача наркотичних засобів та психотропних речовин має на меті відмову від протиправної поведінки винної особи і передбачає його добровільну передачу таких засобів поліцейським.

Суб'єкт правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Тобто неповнолітній віком від 16 до 18 років несе повну адміністративну відповідальність за такі вчинювані незаконні дії.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Примітка до ст. 44 КУпАП.

¹⁹ Частина 2 статті 44 КУпАП.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується прямим умислом, тобто особа усвідомлювала суспільно шкідливий характер своїх дій, передбачала їх суспільно шкідливі наслідки і бажала їх настання. Характерною особливістю даного правопорушення є його мета, а точніше – вчинення правопорушення без мети збуту. Тобто винна особа здійснювала незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин мети збуту, для власних потреб.

Стаття 44¹. Ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження

Ухилення особи, хворої на наркоманію, від медичного огляду на наявність наркотичного сп'яніння –

тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення особи, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, від медичного обстеження –

тягне за собою накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У межах даної роботи ми будемо надавати адміністративно-правову характеристику складу адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена частиною 1 статті 44-1 КУпАП, адже саме медичний огляд проводиться за направленням поліцейських, а медичне обстеження – за направленням лікаря-нарколога²⁰.

Родовим об'єктом правопорушення є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Безпосереднім об'єктом правопорушення є порядок проходження медичного огляду особами, що вживають наркотичні засоби або психотропні речовини з немедичною метою, який встановлений Законом України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними».

Об'єктивна сторона правопорушення виражена в активних діях – ухилення від медичного огляду, тобто умисне невиконання розпорядження поліцейського щодо медичного огляду особою, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами²¹. Форма такого ухилення може бути різною: ігнорування вимоги

²⁰ Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

²¹ Там само.

поліцейського; словесна відмова виконувати розпорядження поліцейського; надання опору поліцейським тощо.

При цьому медичний огляд – це амбулаторний огляд особи з метою встановлення стану наркотичного сп'яніння²².

Суб'єктом правопорушення, відповідальність за яке передбачена частиною 1 статті 44-1 КУпАП, є фізична осудна особа, що досягла 16 років, якій у визначеному законом порядку встановлений діагноз «наркоманія», і яка перебуває на обліку в наркологічному диспансері за місцем проживання. Тобто суб'єкт правопорушення – спеціальний. Якщо особа вживає наркотичні засоби та психотропні речовини з немедичною метою, але діагноз «наркоманія» не встановлений або був встановлений та на даний момент особа знята з обліку в наркологічному диспансері, то юридично така особа не є наркоманом, а отже, і не є суб'єктом правопорушення.

Стаття 106¹. Невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки

Невжиття заходів щодо забезпечення встановленого режиму охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць зберігання і переробки врожаю цих культур, а так само невиконання заходів щодо знищення післяжнивних залишків чи відходів виробництва, що містять наркотичні речовини, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від тридцяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Невиконання землекористувачами або землевласниками на закріплених за ними земельних ділянках заходів щодо знищення дикорослих конопель чи снотворного маку –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб – від тридцяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Суб'єктивна сторона даного правопорушення виражена прямим умислом, бо особа навмисно приховує від поліцейських факт вживання наркотичних засобів або психотропних речовин. Мотиви вчинення правопорушення для кваліфікації діяння значення не мають.

Зважаючи на зміст аналізованої норми КУпАП, варто наголосити, що в межах даного дослідження, зважаючи на його тематику, нами буде

²² Там само.

проаналізовано склад адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена частиною 2 статті 106-1 КУпАП, оскільки суб'єктом адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена частиною 1 статті 106-1 КУпАП, є тільки посадова особа. Неповнолітній не може бути посадовою особою, тому аналіз зазначеної норми не розкриє у повному обсязі обрану нами тематику дослідження.

Родовим об'єктом правопорушення є суспільні відносини у сфері сільського господарства, а також у сфері захисту здоров'я населення. Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують культивування рослин, які містять у своєму складі наркотичні речовини. Предметом правопорушення є рослини дикорослих конопель чи снотворного маку, які не тільки є сировиною для наркотиків, але і самі містять їх у своєму складі.

Об'єктивна сторона правопорушення полягає у невжитті заходів щодо знищення дикорослих конопель чи снотворного маку. Фактично об'єктивна сторона полягає у бездіяльності суб'єкта правопорушення, адже у такому разі землекористувачі або землевласники не виконують покладених на них законом обов'язків щодо значення дикорослих конопель чи снотворного маку на закріплених за ними земельних ділянках. Місцем вчинення правопорушення є як раз земельна ділянка, яка закріплена за землекористувачем або землевласником.

Стаття 106². Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель

Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості до ста рослин чи конопель у кількості до десяти рослин – тягнуть за собою накладення штрафу від вісімнадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно вирощуваних наркотиковмісних рослин.

Суб'єктом правопорушення є як фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку, так і посадова особа. У будь-якому разі така особа має бути землекористувачем або землевласником ділянки, на якій вчинено правопорушення. Особа віком від 16 до 18 років може мати у своєму володінні або користуванні земельну ділянку, а тому і являтися суб'єктом правопорушення.

Суб'єктивна сторона даного правопорушення може бути виражена як у формі умислу, так і у формі необережності. У будь-якому разі це не

впливає на кваліфікацію діяння.

Родовим об'єктом правопорушення є суспільні відносини у сфері сільського господарства, а також у сфері захисту здоров'я населення. Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують культивування рослин, які містять у своєму складі наркотичні речовини. Предметом правопорушення є рослини конопель чи снотворного маку будь-якого виду, які не тільки є сировиною для наркотиків, але і самі містять їх у своєму складі.

Об'єктивну сторону утворюють незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель, тобто культивування цих рослин.

Стаття 130. Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції

Керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а так само відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, –

тягнуть за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування транспортними засобами на строк один рік і на інших осіб – накладення штрафу в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Поняття незаконний посів передбачає внесення насіння конопель або снотворного маку в ґрунт. Поняття вирощування охоплює різні роботи з догляду за посівами і наркотиковмісними рослинами, зокрема, обробка міжрядь, боротьба зі шкідниками і хворобами, знищення бур'янів, підживлення добривами, поливання та інші дії, у тому числі догляд за розсадою в закритому ґрунті.

Місцем учинення правопорушення може бути будь-яка земельна ділянка, у тому числі пустир, горщики на балконі тощо. При цьому розмір ділянки значення не для кваліфікації діяння не має. Не має

значення для кваліфікації діяння і ступінь проростання та дозрівання рослин. Правопорушення вважається закінченим з моменту висадки у землю насіння.

Для кваліфікації адміністративного правопорушення має значення кількість рослин: снотворного маку в кількості до ста рослин; конопель у кількості до десяти рослин. У разі перевищення даних кількісних характеристик за вчинення такого діяння особа буде нести кримінальну відповідальність.

Суб'єкт правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Тобто неповнолітній віком від 16 до 18 років несе повну адміністративну відповідальність за такі вчинювані незаконні дії.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується прямим умислом, тобто особа усвідомлювала суспільно шкідливий характер своїх дій, передбачала їх суспільно шкідливі наслідки і бажала їх настання. Мотив та мета для кваліфікації даного адміністративного правопорушення значення не мають.

Повторне протягом року вчинення будь-якого з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування транспортними засобами на строк три роки та з оплатним вилученням транспортного засобу чи без такого або адміністративний арешт на строк десять діб з позбавленням права керування транспортними засобами на строк три роки та з оплатним вилученням транспортного засобу чи без такого і на інших осіб – накладення штрафу у розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з оплатним вилученням транспортного засобу чи без такого або адміністративний арешт на строк десять діб з оплатним вилученням транспортного засобу чи без такого.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яка двічі протягом року піддавалася адміністративному стягненню за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, за відмову від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, –

тягнуть за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування транспортними засобами на строк десять років та з конфіскацією транспортного засобу, який є у приватній власності порушника, або адміністративний арешт на строк п'ятнадцять діб з позбавленням права керування транспортними засобами на строк десять років та з конфіскацією транспортного засобу, який є у приватній власності порушника, і на інших осіб – накладення штрафу у розмірі трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією транспортного засобу, який є у приватній власності порушника, або адміністративний арешт на строк п'ятнадцять діб з конфіскацією транспортного засобу, який є у приватній власності порушника.

Вживання особою, яка керувала транспортним засобом, після дорожньо-транспортної пригоди за її участю алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником), або після того, як транспортний засіб був зупинений на вимогу поліцейського, до проведення уповноваженою особою медичного огляду з метою встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують його увагу та швидкість реакції, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого огляду, –

тягне за собою накладення штрафу на водіїв у розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк п'ятнадцять діб, з позбавленням права керування транспортними засобами на строк три роки і на інших осіб – накладення штрафу у розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк п'ятнадцять діб.

Керування річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а так само передача керування судном особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а також відмова осіб, які керують річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, –

тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк десять діб, з позбавленням права керування всіма видами плавучих засобів на строк від одного до трьох років.

Дії, передбачені частиною п'ятою цієї статті, вчинені особами, які не мають права керування річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами, –

тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк від десяти до п'ятнадцяти діб.

Вживання особою, яка керувала річковим, морським, малим, спортивним судном або водним мотоциклом, після аварійної події за її участю алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, що входять до офіційно затвердженого складу аптечки або призначені медичним працівником), або після того, як судно було зупинено на вимогу поліцейського або іншої уповноваженої законом посадової особи до проведення уповноваженою особою медичного огляду з метою встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують його увагу та швидкість реакції, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого огляду –

тягне за собою накладення штрафу на осіб, які мають право керування річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами, у розмірі однієї тисячі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування всіма видами плавучих засобів на строк три роки і на інших осіб – накладення штрафу у розмірі однієї тисячі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Надаючи адміністративно-правову характеристику даному складу адміністративного правопорушення, нами буде акцентована увага саме на керуванні транспортними засобами або суднами неповнолітніми особами, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння, що є актуальним у межах даного дослідження.

Родовий об'єкт – це суспільні відносини, які виникають під час дорожнього руху та руху річкових, морських, малих, спортивних суден. Безпосередній об'єкт – безпека дорожнього руху. Характерною рисою даного адміністративного правопорушення в контексті нашого дослідження є те, що адміністративна відповідальність настає не за вживання особою наркотичних засобів або психотропних речовин, а за здійснення подальших дій у такому стані (керування транспортним засобом, суднами тощо). Тобто правопорушення посягає не на здоров'я населення, а саме – на безпеку дорожнього руху, яка може бути порушена внаслідок вживання особою наркотичних засобів.

Об'єктивна сторона виражена однією з таких дій:

– керування транспортними засобами у стані наркотичного сп'яніння;

– відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан наркотичного сп'яніння;

– вживання особою, яка керувала транспортним засобом, після дорожньо-транспортної пригоди за її участю наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або після того, як транспортний засіб був зупинений на вимогу поліцейського, до проведення уповноваженою особою медичного огляду з метою встановлення стану наркотичного сп'яніння, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого огляду;

– керування річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами особами в стані наркотичного сп'яніння;

– передача керування судном особі, яка перебуває в стані наркотичного сп'яніння;

– відмова осіб, які керують річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан наркотичного сп'яніння;

– вживання особою, яка керувала річковим, морським, малим, спортивним судном або водним мотоциклом, після аварійної події за її участю наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, або

після того, як судно було зупинено на вимогу поліцейського або іншої уповноваженої законом посадової особи до проведення уповноваженою особою медичного огляду з метою встановлення стану наркотичного сп'яніння, чи до прийняття рішення про звільнення від проведення такого огляду.

Зауважимо, що пунктом 1.10 Правил дорожнього руху, передбачено, що транспортний засіб – це пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів²³. При цьому, тимчасова несправність або відсутність певних деталей на транспортному засобі, зокрема, переднього колеса та кришки циліндра, свідчить лише про певний технічний стан цього транспортного засобу (ВС/ККС № 751/11193/16 від 20.06.2019)²⁴.

Керування транспортним засобом – це умисне виконання особою функцій водія шляхом вчинення технічних дій для приведення транспортного засобу в рух та зворушення з місця, а під час руху – для зміни напрямку руху та/чи швидкості транспортного засобу.

Знаходження за кермом транспортного засобу, яке не є в стані руху (знаходиться в нерухомому стані), особи в стані наркотичного сп'яніння не є доказом вчинення останньою адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 130 КУпАП, оскільки саме перебування особи на місці водія не доводить факт керування транспортним засобом, незалежно від наявності ввімкненого двигуна.

У пункті 2.9 «а» Правил дорожнього руху²⁵ зазначено, що водієві забороняється керувати транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Статтею 266 КУпАП передбачено, що особи, які керують транспортними засобами і щодо яких є підстави вважати, що вони перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, підлягають відстороненню від керування цими транспортними засобами та оглядові на стан алкогольного,

²³ Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>

²⁴ Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2019 р. у справі № 751/11193/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82599934> (дата звернення: 20.04.2020).

²⁵ Про Правила дорожнього руху...

наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Огляду на стан сп'яніння підлягають водії транспортних засобів, щодо яких у поліцейського уповноваженого підрозділу Національної поліції України є підстави вважати, що вони перебувають у стані сп'яніння згідно з ознаками такого стану.

Огляд на стан сп'яніння проводиться:

– поліцейським на місці зупинки транспортного засобу з використанням спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом;

– лікарем закладу охорони здоров'я (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку)²⁶.

Проведення лабораторних досліджень на визначення наркотичного засобу або психотропної речовини обов'язкове²⁷. Тобто поліцейський уповноважений направити на медичний огляд до лікаря водія, у якого він виявив ознаки наркотичного сп'яніння.

Ознаками наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є:

✓ наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп'яніння: порушення координації рухів; порушення мови; виражене тремтіння пальців рук; різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя; поведінка, що не відповідає обстановці (крім запаху алкоголю з порожнини рота);

✓ звужені чи дуже розширені зіниці, які не реагують на світло;

✓ сповільненість або навпаки підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови;

✓ почервоніння обличчя або неприродна блідість²⁸.

Суб'єкт правопорушення – фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, яка керувала транспортним засобом або судном у стані будь-якого сп'яніння. Тобто неповнолітній віком від 16 до 18 років несе повну адміністративну відповідальність за такі вчинені незаконні дії. Факт перебування водія у стані наркотичного сп'яніння має бути

²⁶ Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: Наказ МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 № 1452/735. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

обов'язково підтверджений результатами лабораторного дослідження.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується прямим умислом, тобто особа усвідомлювала суспільно шкідливий характер своїх дій, передбачала їх суспільно шкідливі наслідки і бажала їх настання. Мотив та мета для кваліфікації даного адміністративного правопорушення значення не мають.

1.2. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій неповнолітніх осіб у разі вчинення ними правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів

Незважаючи на те, що науково-практичні рекомендації присвячені питанням запобігання правопорушенням неповнолітніх у сфері обігу наркотичних засобів, окрему увагу варто звернути на питання кримінальної відповідальності за вказані правопорушення, щоб було розуміння їх тяжких наслідків для правопорушника. Більше того, сьогодні правопорушниками стають дедалі молодші особи та дехто вважає, що неповнолітньому ніщо не загрожує та він зможе уникнути відповідальності.

Та це не так, адже кримінальній відповідальності підлягають усі, кому до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років. За найтяжчі злочини (вбивство, крадіжка, пограбування, злісне хуліганство тощо) відповідальність настає з 14 років.

До особи, яка вчинила у віці до вісімнадцяти років кримінальне правопорушення, що не становить великої суспільної небезпеки, якщо буде визнано, що її виправлення можливе без застосування кримінального покарання, а також до особи, яка до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним Кодексом України, суд може застосувати примусові заходи виховного характеру, які не є кримінальним покаранням.

У разі ж вчинення суспільно небезпечного діяння дитиною, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, її дії підлягають кримінально-правовій оцінці та настає певна відповідальність. Категорію таких справ розглядає суд, за рішенням якого винного, що не досяг відповідно чотирнадцятирічного віку, можна піддати примусовим заходам виховного характеру. Зокрема, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють,

педагогічного чи трудового колективу, окремих громадян на їх прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти чи заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи.

Крім того, до неповнолітнього може застосовуватись і покарання, пов'язане з позбавленням волі, проте також з певними особливостями. Так, позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням і може застосовуватись за: вчинений повторно злочин невеликої тяжкості на строк не більше 1 року 6 місяців; злочин середньої тяжкості на строк не більше 4 років; тяжкий злочин на строк не більше 7 років; особливо тяжкий злочин на строк не більше 10 років; особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, на строк до 15 років.

Що ж до правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, то вітчизняний законодавець не робить розподілу між дорослими та неповнолітніми, які мають наркотичну залежність, у разі застосування до них примусового лікування та примусових заходів медичного характеру. Відмінність полягає лише у тому, що дорослі і неповнолітні наркозалежні злочинці утримуються в різних установах: в колоніях для дорослих та виховних колоніях (ст. 11 КВК України)²⁹. І так само, як і для дорослих наркозалежних злочинців, так і для неповнолітніх призначення та припинення примусових заходів медичного характеру та примусове лікування відбувається за рішенням суду (ст.ст. 95, 96 КК України)³⁰.

Загалом же злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – це діяння, які створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Кваліфікація злочинів даної категорії вимагає встановлення ознак предмета злочинного посягання.

Більшість предметів злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі – Перелік), затвердженого постановою КМУ від 6

²⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., проф. В.В. Коваленка, д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. К. : Атіка, 2012. С. 9.

³⁰ Кримінальний кодекс України (із змін та доп. станом на 5 вересня 2014 р.). Х. : Одісей, 2014. С. 43-44.

травня 2000 р. № 770 у вигляді Таблиць I–IV. Перелік складений з урахуванням положень і вимог відповідних міжнародних конвенцій та протоколів ООН, постійно змінюється у зв'язку з доповненням новими видами речовин, потенційна небезпечність яких зумовлюється тяжкими наслідками для здоров'я, як конкретної особи, так і населення, для економіки, кожної окремої сім'ї та суспільства загалом.

Наркотичні засоби – вміщені до Переліку речовин природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, що становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання (Списки № 1 Таблиць I, II, III Переліку).

Як предмет злочинів, наркотичні засоби мають такі ознаки: медичну – характеризує здатність цих засобів при їх вживанні викликати наркотичне сп'яніння (ейфорію – хворобливі зміни в організмі людини), а при неодноразовому вживанні й захворюванні на наркоманію – стійкий хворобливий потяг до таких засобів; юридичну – вказує, що за поданням Державного комітету України з питань контролю за наркотиками засіб віднесено до наркотичних і вміщено до Переліку, затвердженого КМУ та опублікованого в офіційних друкованих виданнях.

За джерелом отримання наркотичні засоби бувають: природного походження – похідні різних сортів конопель – анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн, а також синтетичного (синтезовані в хімічних лабораторіях (часто кустарних) із різних хімічних речовин (перетин, метадон, фентаніл, фенамін, мелоквалон та ін.).

Найбільш поширеними є такі наркотичні засоби, як:

Гашиш – відділена смола, очищена чи неочищена, яку одержують з рослин роду *Cannabis*. Найчастіше зустрічається у вигляді спеціально приготовленої суміші відділеної смоли, пилку рослин та подрібнених верхівок рослин каннабісу з різними наповнювачами (це можуть бути: паста, плитки, кульки, таблетки тощо).

Екстракти каннабісу – засоби, одержані з каннабісу або його смоли шляхом екстрагування будь-якими розчинниками.

Макова соломка – всі частини, цілі чи подрібнені (за винятком дозрілого насіння), рослини виду мак снотворний, зібрані яким завгодно способом, що містять наркотично активні алкалоїди опію.

Марихуана – цілі або різного ступеня подрібнення верхівки рослини каннабісу із квітками, залишками стебла чи плодами (за винятком центрального стебла, насіння та листя, якщо вони не супроводжуються верхівками) або окремі їх частини (квітки, пилок), з яких не була виділена смола і які містять тетрагідроканнабіноли.

Опій – сік снотворного маку, що згорнувся.

Опій ацетильований – засіб, що отримують шляхом ацетилювання опію або екстракційного опію, який містить у своєму складі, крім алкалоїдів опію, моноацетилморфін, діацетилморфін, ацетил кодеїн чи їх суміш.

Опій екстракційний (екстракт макової соломи, концентрат макової соломи) – засіб, що отримують із макової соломи шляхом виділення (екстракції) наркотично активних алкалоїдів за допомогою води або органічних розчинників; може зустрічатися в рідкому, смолоподібному або твердому стані.

Рослина виду мак снотворний – рослина виду *Papaver somniferum* L.

Рослина роду коноплі – рослина будь-якого роду *Canabis*.

Морфій – виготовлений з опію препарат, який є у вигляді безколірних кристалів, що погано розчиняються у воді.

Героїн – дуже сильний наркотик, що виготовляється з морфію: у 10 разів сильніший за морфій і у 20 разів – за опій.

Кокаїн – дуже дрібні кристали білого кольору, отримані з листя однієї з південноамериканських рослин (кокаїновий куш).

Кока лист – лист кокаїнового куща, за винятком листя, з якого видалено весь екгонін, кокаїн та інші наркотично активні алкалоїди.

Кокаїновий куш – рослина будь-якого виду роду *Erythroxylon*.

Психотропні речовини – вміщені до Переліку речовин природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, що здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або зумовлювати порушення сприйняття, емоцій, мислення, поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними (списки № 2 Таблиць I, II, III Переліку).

Ознаки психотропних речовин, як предмета злочинів: медична – психотропні речовини, здатні викликати стан одурманювання (сп'яніння) та залежності; юридична – речовини віднесено до психотропних Державним комітетом України з питань контролю за наркотиками та наведено у Переліку. До психотропних речовин належать: мескалін, амфетамін, барбітал, діазепан, феназепам, ЛСД тощо.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені до обігу в Україні, але не вміщені до Переліку речовин природного чи синтетичного походження, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють. Виготовлення аналогів наркотичних засобів та

психотропних речовин здійснюється під час створення нових фармацевтичних препаратів.

Кваліфікація злочинів вимагає врахування особливостей окремих видів та розмірів наркотичних засобів і психотропних речовин.

Перелік особливо небезпечних наркотичних засобів та психотропних речовин визначено Державним комітетом України з питань контролю за наркотиками і наведено у Списках № 1 і 2 Таблиці 1 Переліку. До них віднесені зокрема: наркотичні засоби – героїн, кокаїновий куш, кока лист, макова соломка (концентрат із неї), ефедрин, опій; психотропні речовини – катинон, ЛСД, ЛСД-25, парагексил, МДМА та ін.

Якщо поряд із наркотичними засобами чи психотропними речовинами предметом злочину були також прекурсори, об'єднання кількості таких засобів або речовин із кількістю останніх не допускається. Складання можливе лише кількох прекурсорів різних видів (п. 21 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Прекурсори – речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Таблиці IV Переліку. Самі по собі прекурсори не призначені для вживання з метою викликати наркотичне сп'яніння чи одурманювання, а лише є сировиною. Перелік прекурсорів також затверджується Державним комітетом України з питань контролю за наркотиками.

Прекурсори поділяються на: фармакологічні – початкова хімічна сировина, з якої виготовляються синтетичні наркотики або психотропи (список № 1 Таблиці IV); промислові – ті, що використовуються в процесі виготовлення природних напівсинтетичних та синтетичних наркотичних чи психотропних речовин (список № 2 Таблиці IV).

До прекурсорів належать: ацетон, етиловий ефір, соляна, сірчана кислоти, толуол тощо.

Малолітній, щодо якого може бути вчинене будь-яке із злочинних діянь – це особа у віці до 14 років, неповнолітній – від 14 до 18 років.

Неповнолітній виступає співучасником злочину в якості співвиконавця або пособника. Його залучення відбувається шляхом фізичного (погрози, примусу, шантажу) або психічного (переконування, умовляння, обіцянки винагороди) впливу на особу, а також через обман залученого.

Залучення неповнолітнього – фактичне втягнення суб'єктом цього злочину особи у віці від 14 до 18 років у виконання будь-якої дії, яка складає об'єктивну сторону цього злочину. Залучення може

проявлятися як шляхом психічного, так і фізичного впливу на неповнолітнього.

Залучення неповнолітньої особи, на думку А.А. Музики, означає фактичне втягнення його дорослим шляхом психічного, фізичного впливу або в інший спосіб у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів або психотропних речовин. А також способами впливу на неповнолітнього може бути обіцянка матеріальної чи іншої вигоди, використання матеріальної чи службової залежності, обман.

Неповнолітній може брати участь у вчиненні як одного з таких злочинних діянь, так і декількох з них (наприклад, у виробництві, перевезенні чи зберіганні наркотичних засобів чи психотропних речовин), як співвиконавець, так і як пособник. Склад цього злочину є закінченим за умови, що неповнолітній брав участь у вчиненні таких дій хоча б один раз. Неповнолітній у такому разі несе відповідальність за вчинення лише тих дій, які охоплювалися його умислом, тобто за ст.ст. 307 або 309 КК.

Якщо під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можна розуміти певні дії дорослої особи, пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю, то вчинення злочину у сфері незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин із залученням неповнолітнього можна характеризувати, як будь-які умисні дії особи, які здатні викликати у неповнолітнього бажання взяти участь у вчиненні аналізованих злочинів, або створити таку обстановку, коли неповнолітній буде змушений прийняти пропозицію щодо вчинення злочинних діянь; це фактичне втягнення суб'єктом злочину особи у віці від 14-ти до 18-ти років у виконання будь-якої дії, що складає об'єктивну сторону злочину.

В якості конструктивних ознак об'єктивної сторони втягнення в діяльність, пов'язану з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, необхідно звернути увагу на такі форми злочинного впливу на неповнолітнього, як обіцянка, обман, погроза, умовляння та інші можливі діяння.

Обіцянка – це переконування зацікавленою особою у можливості забезпечення неповнолітньому отримання будь-яких благ, що є важливими чи становлять особливий інтерес для останнього. Обіцянки можуть бути пов'язані з задоволенням потреб неповнолітнього у

наркотиках, якщо той є наркозалежним, у отриманні матеріальних благ, грошей. Також у виконанні обіцянки, що безпосередньо не пов'язана з інтересами неповнолітнього, але є важливою обставиною для нього. Наприклад, обіцянка сприяти особі у працевлаштуванні, надати допомогу у лікуванні рідних та близьких неповнолітнього та ін.

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинного діяння із залученням неповнолітніх настає лише у тих випадках, коли винний усвідомлює, що залучена ним до злочину особа є неповнолітньою (малолітньою), або, коли він цього не усвідомлює, але повинен був і міг це усвідомлювати за конкретних обставин. Додаткової кваліфікації за ст. 304 КК вчинення діяння із залученням неповнолітнього (малолітнього) не потребує.

Крім того, під час розгляду проваджень щодо вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, як на етапі досудового розслідування, так і на етапі судового розгляду, слід враховувати положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року N 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», у якому вказується, що втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх. Особливо небезпечними є дії, спрямовані на втягнення осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у злочинні групи, у вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також тих, які поєднані з незаконним обігом наркотичних засобів або зброї, із застосуванням насильства, посягають на статеву свободу та статеву недоторканність особи.

У зв'язку з вищенаведеним, правильне застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, своєчасний та якісний судовий розгляд справ такої категорії є важливим засобом запобігання злочинності.

Важливими положеннями вказаної Постанови ПВСУ є:

✓ при розгляді справ про злочини неповнолітніх, у тому числі вчинені ними спільно з дорослими, поряд з іншими мають встановлюватись і обставини, що негативно впливали на виховання підсудних, та наявність дорослих підмовників й інших осіб, які втягнули їх у злочинну діяльність.

✓ при розгляді справ про злочини, вчинені неповнолітніми у групі з дорослими особами, має бути реально забезпечено право неповнолітніх на захист і дотримано всіх вимог закону щодо особливостей розгляду справ цієї категорії. Зокрема, є неприпустимим здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником.

✓ судам треба мати на увазі, що відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлена не тільки ст. 304 Кримінального кодексу України (далі – КК), а й іншими статтями цього Кодексу (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, статтями 323 і 324), котрі є щодо неї спеціальними нормами. У разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК не потрібно.

✓ за відсутності ознак втягнення дорослі особи, які вчинили злочини в групі з неповнолітніми, несуть відповідальність за співучасть у конкретних злочинах.

✓ залучення неповнолітнього у незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 3 ст. 309 КК), а також залучення неповнолітнього чи малолітнього до вчинення таких дій з метою збуту чи до незаконного збуту цих речовин (частини 2, 3 ст. 307 КК) може здійснюватися у різних формах, наприклад, в обіцянні матеріальної чи іншої вигоди, використанні їх матеріальної чи службової залежності, обмані тощо.

Відповідальність дорослого за ч. 3 ст. 307 КК настає в тому разі, коли він усвідомлював, що особа, яка залучається ним до вчинення суспільно небезпечних дій, є малолітньою, чи коли він за обставинами справи міг і повинен був про це знати.

✓ схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК) або одурманюючих засобів, які не є наркотичними, психотропними чи їх аналогами (ст. 324 КК), полягає у вчиненні умисних ненасильницьких дій (умовляння, залякування, пропонування, давання порад тощо), спрямованих на збудження у неповнолітнього бажання вжити ці засоби (речовини) хоча б один раз.

✓ суди мають зважено підходити до призначення покарання неповнолітнім, які вчинили злочини внаслідок втягнення їх у злочинну діяльність дорослими, і враховувати, що зазначена обставина, як правило, свідчить про меншу суспільну небезпечність цих

неповнолітніх порівняно з тими, які вчинили такі ж злочини без впливу дорослих.

Оцінюючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого неповнолітнім діяння, суди мають брати до уваги дані, що характеризують дорослу особу, яка втягнула його у злочин, ступінь її небезпечності, характер стосунків між ними, формальну чи неформальну залежність неповнолітнього тощо. При цьому треба виходити з того, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 66 КК вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність належить до обставин, які пом'якшують покарання.

✓ при призначенні покарання за один і той же злочин суд має диференційовано підходити до особи неповнолітнього, а також дорослого, який втягнув його в цей злочин чи вчинив останній у групі з ним.

1.3. Відповідальність за схиляння осіб до вживання наркотичних засобів

Сучасний період історичного розвитку України характеризується загостренням криміногенної ситуації, зростанням злочинності, у тому числі й пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Результати аналізу статистичних даних, слідчої та судової практики підтверджують, що, незважаючи на вжиті державою останніми роками заходи щодо протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проблема боротьби з ними не втрачає своєї актуальності й потребує постійного вивчення. Запобігання цим правопорушенням є важливим загальнодержавним завданням, а тому держава повинна вживати невідкладних заходів, спрямованих на їх запобігання, виявлення та розслідування.

У той же час, навіть поверховий аналіз ЗМІ та моніторинг соціальних мереж викликає неабияке занепокоєння масштабами розповсюдження наркотичних засобів та схилянням до їх вживання через глобальну мережу Інтернет. Тільки на одному сайті «Silk Road» за три роки роботи було укладено 1,5 мільйона угод за участю більше як 100 тисяч покупців наркотичних засобів, зброї тощо³¹. А в мережі навіть існують інструкції щодо правильного замовлення наркотичних засобів

³¹ Див.: Жигулина О. Основателя Silk Road приговорили к пожизненному заключению / О. Жигулина // URL: <https://tjournal.ru/p/ross-ulbricht-guilty>

через Інтернет³².

Крім того, за інформацією Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології за останні три роки в державі відзначається щорічний приріст споживачів наркотичних засобів, які перебувають на медичному обліку. Найбільша кількість наркозалежних зареєстрована у Дніпропетровській – 13 446 особи (387,1 осіб на 100 тис. населення), Одеській – 7550 (314,0 осіб на 100 тис. населення), Донецькій – 10 163 (218,1 осіб на 100 тис. населення) областях та в м. Києві – 9097 (346,5 осіб на 100 тис. населення). За інформацією МОЗ України рівень поширеності вживання наркотичних засобів та психотропних речовин вищий на Півдні та Сході України, а нижчий – на Заході України³³.

Разом із тим, за інформацією всеукраїнського моніторингу, загальна чисельність осіб, які допускають незаконне споживання наркотичних засобів, становить 3-5 млн. осіб. Проте, за оцінками експертів, реальна чисельність незаконних споживачів наркотичних засобів в Україні з урахуванням їх латентності значно більше зазначеної кількості. Соціологічні дослідження свідчать про те, що врахована кількість наркоманів перевищує офіційну статистику в 8-10 разів. Багато хто з них перетворюються на безповоротно втрачених для суспільства інвалідів³⁴. Тож існування так званої прихованої (латентної) злочинності є найскладнішим питанням у оцінці реального стану злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

На фоні загальної високої латентності злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів найбільший їх рівень за об'єктивними обставинами можна визнати відносно схиляння та розповсюдженню наркотичних засобів із використанням мережі Інтернет. Це пояснюється тим, що переважна більшість таких незаконних дій безпосередньо не посягає на законні права та інтереси громадян, а осіб, які скоюють ці діяння, вкрай складно виявити. У переважній більшості кримінальних проваджень про незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами потерпілий (як процесуальна фігура), і державні установи (як

³² Как купить наркотики через интернет // URL: <https://dump.bitcheese.net/files/ycysele/how-to-buy-drugs-from-the-internet.html>

³³ Див.: Офіційний сайт порталу «Правда жизни». URL: <http://medstat.com.ua/v-ukraine-ot120-tyis-chelovek-v-god-umiraet-ot-narkomanii/>.

³⁴ Див.: Офіційний сайт Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. URL: <http://undisspn.org.ua/index.php/ru/2014-01-18-17-39-31.html>.

цивільні позивачі) – відсутні. Заяви та повідомлення про злочини у цій сфері надходять до правоохоронних органів украї рідко, за винятком заяв керівників підприємств та установ по виробництву та використанню наркотичних засобів у зв'язку з розкраданням або втратою наркотичних засобів. З одного боку, таку латентність можна назвати «класичною», адже вона може акумулювати всі види латентності. З іншого боку, – вона є вельми специфічною, оскільки об'єднує процеси, які латентні вже за своєю природою, а не внаслідок слабких сторін науки або політичної кон'юнктури³⁵.

Високий рівень латентності цих злочинів обумовлює як взаємна зацікавленість у їх приховуванні різних суб'єктів наркообігу (через відповідальність за незаконні операції і збувальників, і покупців наркотичних засобів), так й існуючі у правоохоронних органів матеріально-технічні, організаційні та кадрові проблеми.

Разом з тим, важливим аспектом діяльності щодо запобігання правопорушенням неповнолітніх у сфері обігу наркотичних засобів є розуміння працівниками поліції **складу злочину, передбаченого ст. 315 КК України**, адже саме через схилення значна частина неповнолітніх осіб переходить у статус наркозалежних, руйнуючи своє майбутнє.

Суспільна небезпека схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів полягає у потенційному збільшенні незаконного обігу зазначених засобів та речовин у формі незаконного вживання за рахунок втягнення нових осіб, у яких формується наркозалежність. Це відповідно створює умови для стійкого попиту на такі речовини. Більше того, такий масовий вплив на здоров'я населення може супроводжуватися й іншими тяжкими наслідками: самостійним скоєнням злочинів, зараженням ВІЛ-інфекцією, самогубством, розвитком психічних захворювань, перериванням вагітності тощо. Не викликає заперечень і те, що особи, які захворіли на наркоманію, у тому числі й внаслідок їх схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, поповнюють ряди злочинців і нерідко самі стають на шлях скоєння злочинів³⁶.

Схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин

³⁵ Див.: Japanese ISPs, Carriers, Users Release Guideline for ISP Privacy Protection Duties // Bureau of National Affairs Privacy Law Watch. – 17.04.2002, p. 25.

³⁶ Див.: Данилевська Ю. О. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації : практ. пос. / Ю. О. Данилевська, Д. В. Каменський. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. С. 141.

або їх аналогів (ст.315 КК України) є певним різновидом їх розповсюдження, сприяє поширенню наркоманії, що посилює суспільну небезпечність цього злочину. Відповідальність за цей злочин настає незалежно від наслідків схиляння, тобто від того, вжила інша особа наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналог чи відмовилася це зробити.

Кваліфікуючими ознаками злочину є його вчинення:

- 1) повторно;
- 2) щодо двох чи більше осіб;
- 3) щодо неповнолітнього;
- 4) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 КК України.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують здоров'я громадян і громадську мораль. Додатковим факультативним об'єктом виступають життя і здоров'я конкретної особи. Здоров'я населення є благом і водночас – одним із компонентів цінностей, на які може посягати група злочинів, передбачених розділом XIII КК України. Іншими словами, здоров'я населення – це фактичний або максимально досяжний в Україні стан організму людей, що проживають чи перебувають на її території, необхідний для забезпечення їх біологічного та соціального існування, здатності до активного життя, відтворення здорового людського покоління³⁷.

Якщо до вживання наркотичних засобів схиляється особа, яка не досягла повноліття, то діяння має ще один об'єкт: відносини щодо забезпечення нормального фізичного і психічного розвитку дитини.

Схиляння до вживання наркотичних засобів було криміналізоване Указом Президії ВРУ РСР від 17 червня 1974 р. № 2718-VIII³⁸. У ст. 315 КК України предмет було розширено і доповнено психотропними речовинами або їх аналогами.

Обов'язковою ознакою складу злочину, що розглядається, є наявність *предметів*, що становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. Такими предметами є:

- 1) наркотичні засоби;
- 2) психотропні речовини;
- 3) аналоги наркотичних засобів або психотропних речовин.

³⁷ Див.: Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. К. : Логос, 1998. – С. 32, 44, 212.

³⁸ Див.: Правовий портал України «Ліга закон». URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/P874452.html.

Поняття та ознаки вказаних предметів визначаються в Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» з наступними змінами від 22 грудня 2006 р.³⁹. При цьому всі ці предмети (крім аналогів) передбачені Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі – Перелік), який складений відповідно до законодавства і міжнародних зобов'язань України і затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 року № 770⁴⁰ з наступними змінами. Перелік складається з чотирьох таблиць (Таблиці I, II, III і IV), кожна з яких містить Список № 1 і Список № 2, а Таблиця I – ще й Список № 3. Ці списки містять перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні або взагалі заборонений (наприклад, Списки № 1 і 2 Таблиці I), або обмежений, але щодо якого встановлюються заходи контролю різного ступеня суворості.

Наркотичні засоби – природні речовини чи синтетичні препарати, рослини, вміщені до Переліку. Наркотичні засоби природного походження – похідні різних сортів конопель (анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн; синтетичні наркотики – це речовини, синтезовані в хімічних лабораторіях (часто в кустарних) з різних хімічних речовин (наприклад, перветин, метадон, фентаніл, фенамін, мелоквалон тощо).

Психотропні речовини – це природні речовини чи синтетичні препарати, природні матеріали, вміщені до Переліку. Вони здатні викликати стан залежності та депресивно або стимулюючи впливати на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення чи поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. До психотропних речовин відносять мескалін, амфетамін, барбітал, діазепам, феназепам, ЛСД тощо.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – заборонені для обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не вміщені до Переліку. Хімічна структура та властивості їх подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Зазвичай виготовлення наркотиків-аналогів має місце при створенні нового фармацевтичного препарату, в ході якого визначається і

³⁹ Див.: Закон України від 22 грудня 2006 р. № 530-V «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

⁴⁰ Див.: Постанова КМУ від 6 травня 2000 р. № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів».

вивчається низка речовин, які мають порівнянні властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою.

Назви (міжнародні незареєстровані і хімічні) особливо небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин подані відповідно у списках №1 і №2 Таблиці I зазначеного Переліку. Так, до особливо небезпечних наркотичних засобів віднесені, наприклад, героїн, кокаїновий куш, кокаліст, макова соломка (концентрат з макової соломки), меткатинон (ефедрон), опій. У свою чергу, особливо небезпечними психотропними речовинами визнані, наприклад, катинон, ЛСД, ЛСД-25, парагексил, МДМА (3,4-метилендіоксиметамфетамін) тощо.

Оскільки для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсору, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності нарковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах цієї категорії обов'язково має бути висновок експерта з цих питань⁴¹.

Потерпілими від схилання до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів може бути будь-яка людина (доросла, неповнолітня, малолітня), група осіб, здоров'ю яких, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів заподіює або може заподіяти шкоду.

Об'єктивна сторона злочину проявляється в *схиланні* до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Під *схиланням* до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії винного, спрямовані на збудження в іншій особі бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз⁴². Незаконне введення в організм іншої особи проти її волі наркотичного засобу або психотропної речовини, поєднане з насильством, погрозою його застосування чи обманом, слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 314 КК України.

Стаття 315 КК України передбачає особливий вид підбурювання, причому воно може бути як одноразовим, так і багаторазовим.

⁴¹ Див.: п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

⁴² Див.: п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії. Схиляння має бути застосовано щодо конкретної особи або групи осіб.

Способи схиляння можуть бути різними: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити шлюбні або дружні відносини, особистий приклад тощо. Крім зазначених способів, слідчій практиці відомі й інші, наприклад, маскування наркотичних засобів під лікарські засоби, шантаж⁴³; висловлювання, що возвеличують та додають романтизму відчуттів, які виникають при вживанні наркотичного засобу, психотропної речовини тощо⁴⁴. *Конкретний спосіб схиляння, так само як і спосіб вживання потерпілим наркотиків, на кваліфікацію скоєного не впливає.*

Отже, можна зробити висновок, що при схилянні до вживання наркотичних засобів вплив виявляється на конкретну особу або групу осіб, заздалегідь визначених і існуючих в реальному світі. Адже не можна вмовляти, підбурювати до вживання наркотичних засобів віртуальних осіб або осіб, коло яких чітко не окреслене. Інтенсивність впливу також грає значну роль при «схилянні» до вживання наркотичних засобів. Так, активність дій злочинця полягає в цілеспрямованому і інтенсивному впливі на психіку конкретної особи. *Іншими словами, не можуть розглядатися як схиляння до вживання наркотичного засобу або психотропної речовини висловлювання або пропозиції вжити їх, адресовані всім і кожному, але не конкретній особі.* Наприклад, розповідь у мережі Інтернет про «корисність» для здоров'я того чи іншого наркотичного засобу, адресована невизначеному колу осіб, не може кваліфікуватися за ст. 315 КК України.

Перераховані дії можуть виражатися словесно, у конклюдентних діях, у письмовій формі, з використанням техніки тощо. Такі переконування, залякування – не що інше, як посягання на певні інтереси особи, і воно має бути впливовим, щоб потерпілий мусив вжити зазначені засоби чи речовини проти своєї волі.

Ступінь сп'яніння і той факт, що потерпілий раніше вже вживав наркотичні засоби чи психотропні речовини, за загальним правилом не впливають на юридичну оцінку скоєного. Водночас, фахівці слушно звертають увагу на те, що поведінка й особа самого потерпілого мають

⁴³ Див.: Гузеева О. Склонение или пропаганда? *Законность*. 2008. № 2. С. 35.

⁴⁴ Див.: Курченко В. Н. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ: уголовно-правовой и уголовно-процессуальные аспекты: Научно-практическое издание. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. С. 282.

вагоме значення для юридичної оцінки дій, спрямованих на збудження у нього бажання вжити наркотичні засоби чи психотропні речовини⁴⁵. Дійсно, якщо особа вже є хворою на наркоманію і не висловлює бажання відмовлятися від прийому наркотиків, можливість схилити її до такого вживання видається сумнівною. *У такому випадку вочевидь матиме місце не схилення, а збут у контексті застосування ст. 307 КК України.*

Вжити – означає прийняти в себе, ввести в організм будь-яким способом. За змістом ст. 315 КК України дії, передбачені у ній, означають появу бажання у потерпілої особи вжити такі засоби добровільно. У випадку, коли введення цих засобів в організм потерпілого відбувається проти його волі, вчинене належить кваліфікувати за ст. 314 КК України⁴⁶.

Злочин має формальний склад і *вважається закінченим* з початку здійснення дій, спрямованих на те, щоб збудити в іншій особі бажання вжити наркотичні засоби. При цьому відповідальність за такий злочин настає незалежно від наслідків схилення, тобто незалежно від того, вжила інша особа наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналог чи відмовилася це зробити⁴⁷.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і наявністю спеціальної мети – викликати у потерпілого бажання вжити наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Суб'єкт, втягуючи особу до незаконного вживання наркотиків, усвідомлює протиправний характер своїх дій, вид засобу та його вплив на фізіологію та психіку цієї особи, її вікові ознаки, усвідомлено, керуючись відповідними мотивами, бажає досягнення своєї мети.

Зміст *інтелектуального моменту* умислу полягає насамперед в усвідомленні особою заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого як соціальному благу або створення загрози заподіяння такої шкоди.

Зміст *вольового моменту* умислу характеризується тим, що суб'єкт спрямовує дії на втягнення до незаконного вживання наркотичних засобів з метою одержати будь-яку вигоду для себе (збагачення, помста тощо). У статті 315 КК України вид умислу – прямий. Оскільки ці діяння – злочини з формальним складом, формула умислу визначається

⁴⁵ Див.: Мирошніченко Н. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией / Н. А. Мирошніченко, А. А. Музыка. Одесса : Вища шк., 1988. 207 с.

⁴⁶ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2. т. / За аг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна та ін. 2013. С. 665.

⁴⁷ Див.: п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

усвідомленням особою суспільно-небезпечного характеру діяння та бажанням його вчинення.

Аналіз судової практики засвідчує, що мотив злочину є єдиним критерієм відмежування злочинів, передбачених ст. 315 КК України від посягань, відповідальність за які встановлена статтями 307, 308, 310, 314, 318 КК України.

Суб'єкт злочину – загальний; особа, яка досягла 16-річного віку, а за ч. 2 за ознакою вчинення злочину щодо неповнолітнього – яка досягла 18 років⁴⁸. Суб'єктом схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України) може бути лише осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 18-річного віку. Якщо неповнолітнього схиляє до вживання наркотиків інший неповнолітній, дії останнього слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 315 КК України⁴⁹.

Треба зазначити, що використання мережі Інтернет при вчиненні злочину, передбаченого ст. 315 КК України, не має юридичного значення для аналізу його складу. Проте, в реальності вчинення цього злочину в умовах кіберпростору значно наділяє його структуру специфічними властивостями й рисами, які є доволі важливими для практики ОРД та досудового слідства.

Особливості кваліфікації злочинів, передбачених ст. 315 КК України.

У ч. 2 ст. 315 КК України зазначені кваліфікуючі ознаки злочину: 1) повторно; 2) щодо двох чи більше осіб; 3) щодо неповнолітнього; 4) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 КК України.

Розглянемо докладніше кожен з вищезазначених.

1. Повторність. Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України, повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Важливе значення з точки зору розуміння цієї кваліфікуючої ознаки є положення ч. 2 ст. 32 КК України, якими відмежовується повторність злочинів від одиничного продовжуваного злочину, та ч. 4 ст. 32 КК України, якою передбачені підстави відсутності повторності.

⁴⁸ Див.: пункти 3 і 4 Постанови Пленуму ВСУ від 26.04.2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

⁴⁹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. К. : Юридична думка, 2013. С. 936.

Під повторністю необхідно розуміти вчинення винним дій, зазначених у ч. 1 статей 315, 316, 317 КК України, неодноразово або хоча б вразі. При цьому як повторні вони можуть визнаватися лише за умови, що не збіг строк давності притягнення за них до кримінальної відповідальності, а судимість (за її наявності) не знята і не погашена у встановленому законом порядку.

Дії винного, спрямовані на збудження бажання вжити наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналог у двох осіб і більше з використанням мережі Інтернет, кваліфікуються за ч. 2 ст. 315 КК України тоді, коли вони охоплювалися єдиним наміром винного і вчинялись, як правило, в одному і тому ж місці без значного розриву у часі⁵⁰.

2. «Особа, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 КК України» (ч. 2 ст. 315). Вчинення особою одного із злочинів, передбачених в ч. 2 ст. 315, визнається кваліфікуючою ознакою цих злочинів, якщо особа до вчинення злочину, передбаченого цими статтями, вчинила будь-який інший з перелічених злочинів і не збіг строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за зазначені діяння (ст. 49 КК України), або така особа була раніше засуджена за один із них і судимість не знята і не погашена у встановленому законом порядку (статті 88-91 КК України). При кваліфікації вчиненого слід розрізняти схилення до вживання наркотичних засобів та деякі форми їх збуту (наприклад, пригощання однією цигаркою із гашишем з мотивів зробити «приємність» знайомому є саме схиленням до вживання наркотичних засобів, а не збутом).

3. Щодо неповнолітнього (ч. 2 ст. 315 КК України). Схилення до вживання наркотичних засобів або психотропних речовин чи їх аналогів неповнолітнього через мережу Інтернет охоплюється ч. 2 ст. 315 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 304 КК України не потребує.

Кримінальна відповідальність за схилення до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин неповнолітнього становить підвищену суспільну небезпеку, оскільки проявляється в умисних цілеспрямованих діях повнолітньої особи, які пов'язані із фізичним або психічним впливом на неповнолітнього (неповнолітніх) з метою викликати у нього бажання незаконно вжити наркотики. За таких обставин мова має йти про усвідомлення повнолітнім суб'єктом цього

⁵⁰ Див.: Постанову Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Упоряд. В. В. Рожнова. А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 191.

факту або відсутність такого усвідомлення.

Оскільки відповідальність за схиляння до вживання наркотиків неповнолітнього становить підвищену суспільну небезпеку, а тому і визначена обтяжуючою (кваліфікуючою) обставиною цього злочину. У цілому, підтримуючи цю позицію Пленуму ВСУ, зазначимо таке. У Постанові ПВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» № 7 від 04.06.2010 р. в п. 3 викладено подібне в цілому наведеному положення. Проте ці дії проявляються в умисних цілеспрямованих діях повнолітньої особи, пов'язані, на наш погляд, із фізичним або психічним неправомірним впливом на неповнолітнього (неповнолітніх), з метою схилити (викликати) у нього (них) рішучість взяти участь в незаконному вживанні наркотиків.

Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів неповнолітнього, як визначено у абз. 3 п. 14 постанови Пленуму ВСУ № 4 від 26 квітня 2002 р., утворює склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 315 КК України. Дії особи, яка поряд зі схилянням неповнолітнього до вживання таких засобів чи речовин залучала його до участі в організації або утриманні місця для їх вживання, виробництва чи виготовлення, мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 317 і ч. 2 ст. 315 КК України⁵¹.

Абз. 4 п. 14 постанови Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4 визначено, що «якщо особа, яка схиляла когось до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, збувала ці засоби, речовини споживачеві або брала участь у їх викраденні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту або без такої мети, її дії належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 315 і відповідно до ст. 307, або ст. 308, або ст. 309 КК»⁵².

При схилянні до вживання та одночасному збуті наркотичних, психотропних речовин або їх аналогів, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтями 315 і 307 КК України.

4. Щодо двох і більше осіб (ч. 2 ст. 315 КК України). Пленум ВСУ в абз. 2 п. 14 Постанови № 4 від 26.04.2002 р. зазначив, що «дії винного, спрямовані на збудження бажання вжити наркотичний засіб,

⁵¹ Див.: Постанову Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Упоряд. В. В. Рожнова. А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 190.

⁵² Там само.

психотропну речовину або їх аналог у двох осіб і більше, кваліфікуються за ч. 2 ст. 315 КК України тоді, коли вони охоплювались єдиним умислом винного і вчинялись, як правило, в одному й тому ж місці без значного розриву в часі».

У тих випадках, коли ці дії було вчинено в різні проміжки часу і вони не охоплювались єдиним умислом, має місце повторність злочину.

Аналізуючи кваліфікуючу ознаку, передбачену ч. 2 ст. 315 КК України, слід зазначити, що дії винного, спрямовані на втягнення у незаконне вживання наркотиків двох осіб і більше, мають охоплюватись єдиним умислом винного і вчинялись, як правило, в одному й тому ж місці без значного розриву в часі та сприймаються цими особами однозначно. В інших випадках має місце повторність злочину.

Судова практика засвідчує наявність випадків вчинення злочинів, передбачених ст. 315 КК України групою осіб. Ці злочини переважно вчиняються за попередньою змовою групою осіб (78%), а в деяких випадках (14%) – організованими групами. При цьому суди, постановляючи вироки, посилались на ч. 2 ст. 28 КК України, а цю обставину визнавали такою, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67).

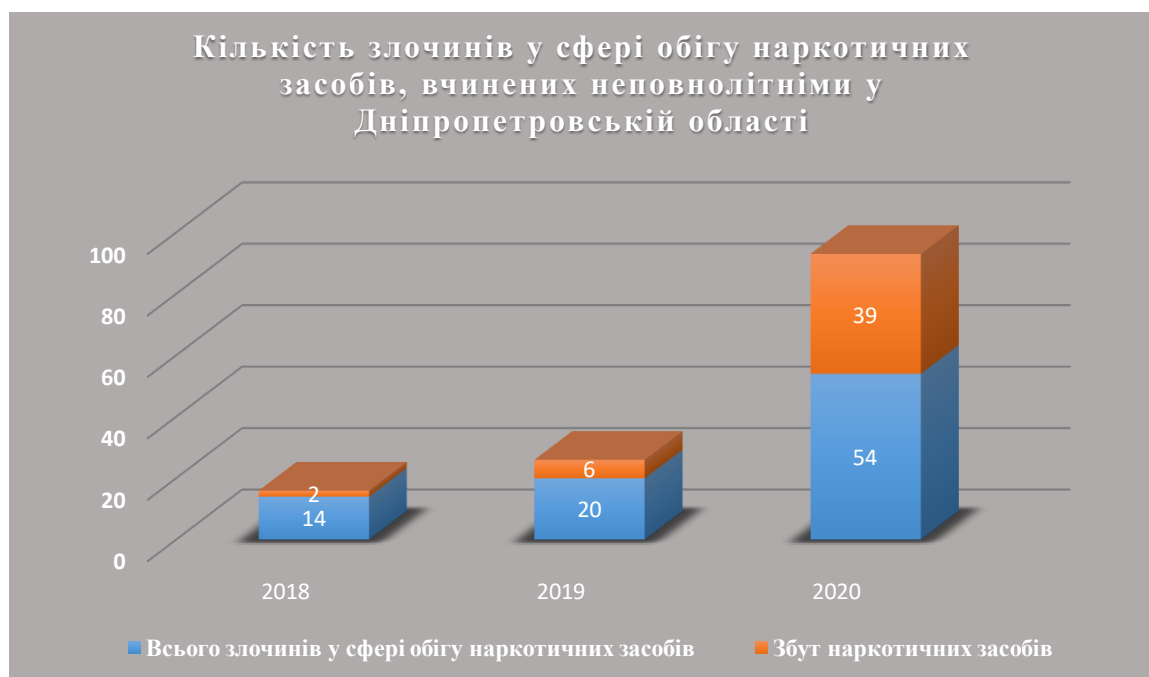
Крім того, вирішуючи питання про кваліфікацію дій винного, необхідно мати на увазі, що в тих випадках, коли вони були пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами різних видів, розмір цих засобів (речовин) визначається, виходячи з їх загальної кількості. Якщо ж поряд із такими засобами чи речовинами предметом злочину був ще й прекурсор, неприпустимо об'єднувати їх кількість з кількістю останнього. Можна скласти лише кількість прекурсорів різних видів (п. 21 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (ВВСУ. 2002. № 4 (32) зі змінами, внесеними згідно з ППВСУ від 18 грудня 2009 р. № 16 (ВВСУ. 2010. № 1). далі ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4.

Розділ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАПОБІГАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ВЧИНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

2.1. Аналіз діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів

Здійснюючи дослідження показників протидії наркозлочинності серед неповнолітніх, встановлено, що у 2018 році всього неповнолітніми вчинено 14 злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, з яких 2 – збут. При цьому, у 2019 році таких злочинів було 20, з яких 6 – збут. А у 2020 році таких злочинів вже було 54, з яких 39 – збут!

Крім того, згідно автоматизованих баз даних УІАП ГУНП в Дніпропетровській області поліцейськими органів та підрозділів поліції складено протоколи про адміністративні правопорушення стосовно неповнолітніх за частиною 1 статті 44 КУпАП, а саме: у 2018 – 25, 2019

– 20, 2020 – 33 таких протоколи⁵³.

При цьому, всього в Україні неповнолітніми або за їх участю за 2020 рік зареєстровано 4435 злочинів, з яких 330 (7,4%) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, близько 60% з яких (196) є збутом наркотичних засобів.

Разом з тим, важливо зауважити, що кількість наркозлочинів серед неповнолітніх є на третьому місці після крадіжки (2172) та грабежу (361) у 2020 році.

У той же час, у 2013 році неповнолітніми вчинено 8781 злочин, що на 50% більше, ніж у 2020 році, з яких у сфері обігу наркотичних засобів – 383 злочини (4,4%), 21% (81) з яких – збут наркотичних засобів.

Доречним буде також зауважити, що у 2016 році, з 5230 злочинів, вчинених неповнолітніми, тільки 126 (2,4%) у сфері обігу наркотичних засобів і тільки 7 фактів збуту наркотичних засобів серед неповнолітніх за рік.

Таким чином, на фоні відносного зниження кількості злочинів серед неповнолітніх, спостерігаємо значне зростання питомої ваги правопорушень, вчинених неповнолітніми або з їх участю у сфері обігу наркотичних засобів з 4,4% у 2013 році (2,4% - 2016) до 7,4% у 2020 році. При цьому виявлених фактів збуту наркотичних речовин неповнолітніми у 2020 році на 241% більше ніж у 2013, що не може не викликати занепокоєння.

⁵³ Лист ГУНП в Дніпропетровській області від 25.02.2021 № 1426/103/04-2021 «Про надання інформації».

Разом з тим, потрібно враховувати надзвичайно важливий аспект злочинності неповнолітніх – латентність, яка має певну двоїстість. З однієї сторони, правопорушення у сфері обігу наркотичних речовин мають високу ступінь латентності через відсутність потерпілої сторони. За інформацією всеукраїнського моніторингу загальна чисельність осіб, які допускають незаконне споживання наркотичних засобів, становить 3-5 млн. осіб. Проте, за оцінками експертів, реальна чисельність незаконних споживачів наркотичних засобів в Україні з урахуванням їх латентності значно більше зазначеної кількості. Соціологічні дослідження свідчать про те, що врахована кількість наркоманів перевищує офіційну статистику в 8-10 разів. Багато хто з них перетворюються на безповоротно втрачених для суспільства інвалідів⁵⁴. Тож існування так званої прихованої (латентної) злочинності є найскладнішим питанням у оцінці реального стану злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. При цьому, латентність правопорушень у сфері обігу наркотичних речовин, вчинених неповнолітніми, – ще більша, адже такі факти старанно приховуються як самими правопорушниками та особами, які залучені до незаконного обігу наркотичних засобів, так і батьками та родичами неповнолітніх, щоб уникнути суспільного осуду.

З іншого боку, правопорушення у сфері обігу наркотичних речовин, вчинені неповнолітніми, які вже виявлені правоохоронними органами, мають високу ступінь достовірності та забезпеченості фактичними даними, які доводять вину неповнолітніх правопорушників, через значну увагу до даних фактів як зі сторони керівництва правоохоронного органу, прокуратури, суду, так і зі сторони родичів неповнолітніх.

На фоні загальної високої латентності злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів найбільший їх рівень за об'єктивними обставинами можна визнати відносно розповсюдження наркотичних засобів із використанням мережі Інтернет. Саме Інтернет на сучасному етапі є найбільшим фактором, який сприяє залученню до незаконним діям саме неповнолітніх осіб.

І саме цей фактор вказує на необхідність суттєвого перегляду підходу щодо протидії правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних засобів зі сторони Національної поліції. Класичні засоби та

⁵⁴ Офіційний сайт Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. URL: <http://undisspn.org.ua/index.php/ru/2014-01-18-17-39-31.html>.

методи протидії у даному випадку показують недостатню ефективність як на етапі пошуку відповідної інформації про правопорушення та його документування, так і під час превентивних заходів серед молоді.

Вважаємо, що на сьогодні, з метою недопущення підвищення і так загрозливого рівня правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх доцільно залучати до проведення заходів протидії осіб з числа цивільного населення у якості консультантів, переговорників, технічних експертів тощо на офіційній основі.

Більше того, у якості радикальних заходів пропонуємо розробити та запровадити просвітницькі курси, лекції, семінари, тренінги з неповнолітніми особами за участю наркозалежних осіб, які власним прикладом продемонструють згубний вплив наркотичних засобів на людину.

2.2. Особливості вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних технологій

Незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин, аналогів – це будь-які оплатні чи безоплатні форми їх відчуження всупереч вимогам законодавства. Серед таких форм: продаж, дарування, обмін, сплата боргу, оплата виконання робіт чи надання послуг, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою (однак обопільне введення ін'єкцій наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналога особами, які придбали їх за спільні гроші, збуту не утворюють).

Якщо наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги збувають у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або здійснюють збут чи передачу цих речовин у місця позбавлення волі, вчинені дії утворюють кваліфікований склад кримінального правопорушення й кваліфікуються за ч. 2 ст. 307 КК України. Виділяють чотири найбільш поширених способи незаконного збуту:

1) відкритий контактний (безпосередній та особистий збут наркотичної речовини, що здійснюється способом: обміну; на умовах позики; дарування; безоплатної передачі; передачі наркотичних засобів за надання певних послуг; введення ін'єкції однією особою іншій);

2) відкритий опосередкований (посередницький), за якого ланцюг

«продавець – покупець» розривається одним або декількома посередниками збуту (наркотичний засіб і гроші передаються через посередника);

3) замаскований контактний (передача наркотичних засобів і грошей під виглядом передавання будь-яких речей: газети, книжки, іграшки тощо);

4) безконтактний (віддалений або дистанційний)⁵⁵ – повідомлення про місце зберігання наркотичних засобів покупцеві, у тому числі закладки наркотичного засобу в обумовленому з покупцем місці (закладці) здійснюється після попереднього замовлення певного наркотичного засобу (наприклад, за допомогою Telegram каналу) та віддаленої оплати (за допомогою електронних платіжних систем, електронних грошей тощо).

Саме під час незаконного збуту «безконтактним способом» наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (а це стосується і зброї, боєприпасів та інших предметів, обіг яких заборонено чи в окремих випадках обмежено), злочинцями для контактів між постачальниками та покупцями та з метою ускладнення контролю з боку правоохоронних органів найчастіше застосовуються сучасні інформаційно-телекомунікаційні та інші технології (мобільний зв'язок, ресурси мережі Інтернет, IP-телефонія, динамічні IP-адреси, різні програми шифрування та миттєвого обміну повідомленнями тощо), що знижують ризик викриття протиправної діяльності (суттєво ускладнюють використання співробітниками оперативних підрозділів

⁵⁵ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К. : Юридична думка, 2012. С. 904; Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>; Гогов Р. А. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершаемых организованными группами: дис... на соискан. уч. степ. кандид. юрид. наук: спец 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Р. А. Гогов. Москва, 2010. С. 244; Ошлыкова Е. А. Методика расследования незаконного сбыта наркотических средств и поддержания государственного обвинения по уголовным делам данной категории : монография / Е. А. Ошлыкова. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 21-31; Прокопенко Н. М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків : дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Прокопенко. Харків, 2014. С. 47-51.

* Під час «Безконтактного» (дистанційного) збуту – між «продавцем» та «покупцем» виключений будь-який фізичний контакт.

класичних (традиційних) методів виявлення та документування таких злочинів), дозволяють діяти завуальовано, мінімально ідентифікуючи себе. Указані обставини потребують додаткового висвітлення.

Типову схему незаконного збуту наркотичних засобів безконтактним способом складають такі дії:

Пошук покупцем інформації про незаконний збут (продаж) наркотичних засобів. Відомості про доступні для придбання види наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів зашифровані за допомогою умовних термінів (сленгові назви, специфічні вирази, що мають відношення до обігу наркотичних засобів), а також контакти для зв'язку із особами, які здійснюють їх незаконний збут (рекламні канали (так звані «графіті»), адреси інтернет-сайтів, номери популярних месенджерів (Viber, WhatsApp, Telegram, Skype) тощо), зазвичай поширюються шляхом:

а) нанесення відповідних надписів на стінах будівель, парканах, асфальті і т.ін. Це так звана зовнішня («настінна», «асфальтова» тощо) реклама наркотичних засобів, яка найчастіше є виконаними фарбою написами із зазначенням ключових слів, що вказують на характер товару, який реалізується («мет», «фен», «амф», «спайси», «солі», «спіди», «скорость», «JWH», «МДМА» тощо) та контактних даних збувальників. Надписи можуть виконуватись як від руки, так і з використанням спеціально виготовлених трафаретів, що прискорюють їх нанесення. Для нанесення надписів найчастіше залучають неповнолітніх осіб, які отримують за таку роботу грошову винагороду, а також наркозалежних осіб, з якими розраховуються дозою наркотичного засобу. Значно рідше цим займаються безпосередньо збувачі наркопродукції⁵⁶.

Способи зовнішньої реклами вдосконалюють з урахуванням технічної грамотності потенційних покупців та належності їх до неформальних молодіжних груп з яскраво вираженою субкультурою. Зокрема, замість надписів фарбою, що безпосередньо вказують на вид незаконного товару, який пропонується для придбання, можуть використовуватися невеликі фрагменти самоклеючого паперу або полімерної плівки (стікери) з нанесеною на них інформацією про розповсюджувачів наркотичних засобів та інших контактних даних у вигляді QR-кодів.

Указані стікери можуть розміщуватись у будь-якому людному місці, наприклад, на стінах підземних переходів, огорожах, парканах,

⁵⁶ Малооголова О.О. Досвід і сучасний стан протидії наркозлочинності в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 2 (115). С. 35.

дошках оголошень у під'їздах і ін. Для маскуванню стікери з QR-кодом можуть наклеювати поверх уже наявних рекламних оголошень та іншої продукції, розміщеної в спеціально відведених для цього місцях. Такий спосіб розповсюдження наркотичних засобів не несе прямої візуальної вказівки на збут наркотичних засобів, не викликає негативної реакції в населення з огляду на неможливість прочитати QR-код без застосування спеціального програмного забезпечення. Водночас у мережі Інтернет міститься значна кількість програм перекладу текстової інформації в QR-код та назад. Зацікавлена особа може прочитати закодовану інформацію, володіючи навіть базовою моделлю смартфона, яка має утиліти (програмні додатки) для розпізнавання QR-кодів (наприклад, «QR droid» – Android, «RedLaser» – iOS, «QR Code Scanner Pro» – Blackberry). Ще одним способом вуличної реклами наркотичних засобів та їх аналогів можуть бути графіті, нанесені на стіни та паркани. Незрозумілі для більшої частини населення «хитромудрим» способом переплетені малюнки та надписи, будучи елементом вуличної субкультури, можуть нести змістовне навантаження для певної категорії громадян, інформуючи їх про розповсюджувачів наркотичних засобів;

б) поширення таких відомостей:

- різними способами в мережі Інтернет (у соціальних мережах, на спеціально створених вебсайтах);
- серед знайомих та наркозалежних осіб.

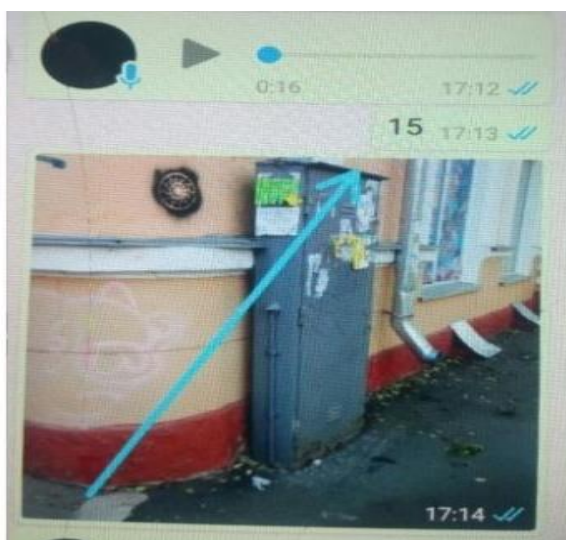
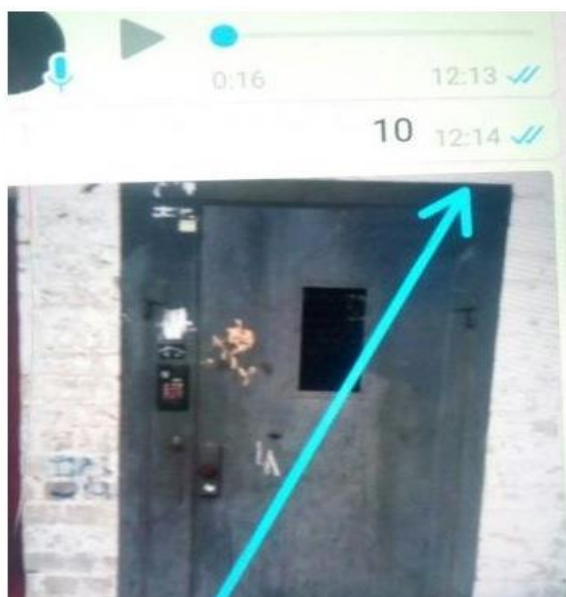
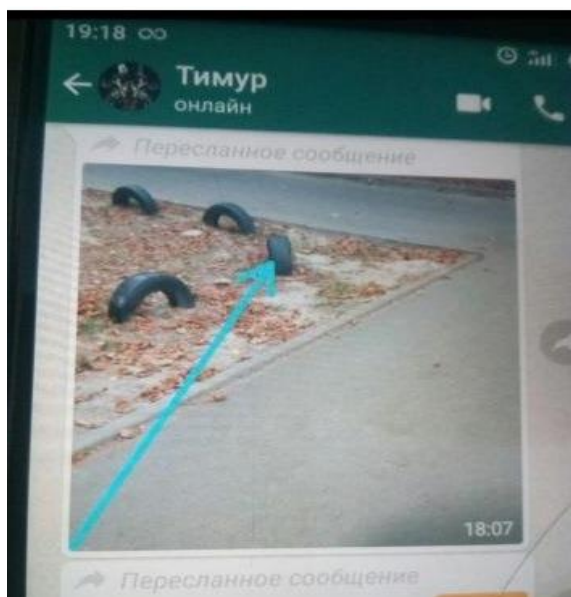
Відповідно безкарність вчинення таких дій, відносна доступність і уявна безпека формують у здорового населення передовсім молоді, уявлення про те, що такі речовини є легальними, а їх поширення і вживання не є протизаконним.

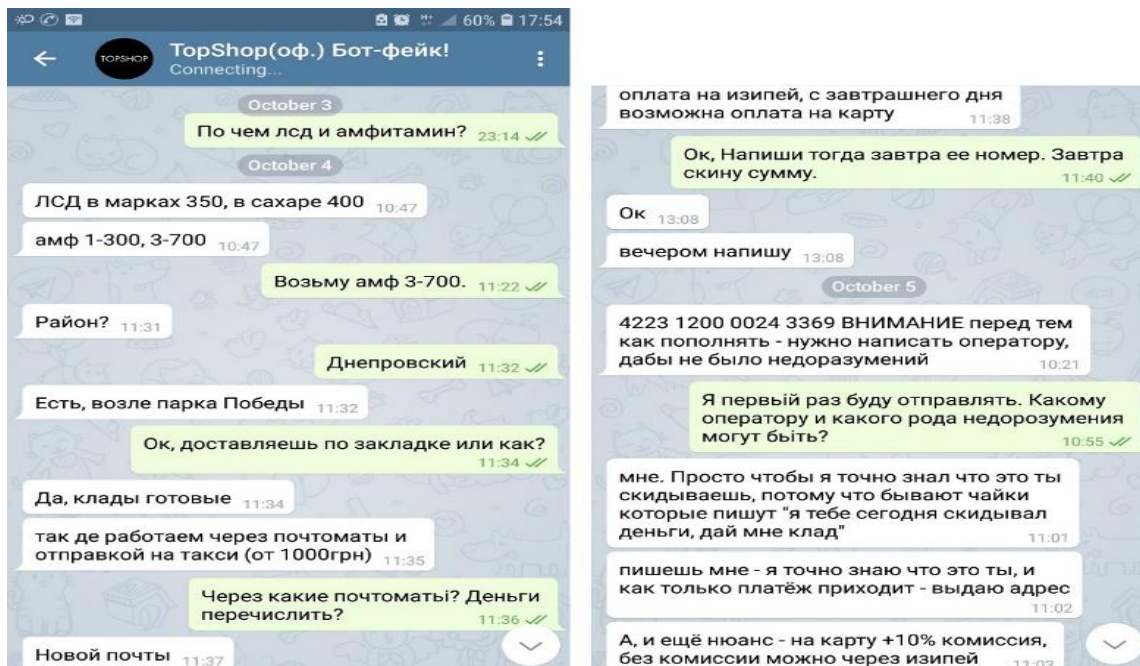
1. Встановлення контакту з особою, що здійснює незаконний збут, замовлення наркотичного засобу, узгодження деталей незаконної оборудки. У переважній більшості випадків контакт зі збувальником встановлюється:

– шляхом надсилання повідомлення на адресу Telegram каналу або на номер у WhatsApp (адресу або номер, який повідомили знайомі, наркозалежні особи або ті, що вказані на стіні, паркані), номер розміщений на сайті в мережі Інтернет, що складає – у 47% від усіх досліджених випадків. З них 42% комунікацій відбувалася виключно через переписку в месенджері, а в одиноких випадках телефонні контакти додатково супроводжувалися отриманням замовником SMS-повідомлення про місце закладки наркотичного засобу (4%) або отриманням такого ж повідомлення в соціальній мережі (1%);

- трохи більше аналогічних контактів (43%) здійснювалося через

мережу Інтернет. При цьому також у рідких випадках узгодження деталей обробки додатково супроводжувалося контактами у соціальних мережах та відправленням SMS-повідомлень. Виявлені також випадки (2%) пересилання через мережу Інтернет на мобільний телефон замовника фотографії з місцем (картою місця) розташування закладки з наркотичною речовиною; замовлення наркочасобу через сайт у мережі Інтернет та отримання повідомлення щодо місця організації закладки через програмне забезпечення для шифрованого голосового зв'язку Skype (2%).

У значній кількості випадків контакти з метою замовлення та стосовно збуту наркозасобів відбувалися через мережу Інтернет, соціальні мережі та месенджери з наступним відправленням SMS-повідомлення, обміном телефонними номерами і контактуванням у телефонному режимі:

1)узгодження деталей обладнання та оплати під час особистої зустрічі з повідомленням місця закладки – 10 % випадків;

2) шляхом відправлення повідомлення на електронну пошту – у 2 % випадків.

2. Оплата за замовлений наркотичний засіб. Найбільш розповсюдженими способами оплати за замовлений наркотичний засіб були такі:

- переказ грошей з банківської картки на картку або поповнення рахунку картки у відділенні банку, в системі самообслуговування або через термінали оплати;

- банківський переказ грошей конкретній особі, що не потребує відкриття окремого рахунку;

- поповнення рахунку мобільного номеру з подальшою конвертацією та переказом отриманої суми на банківську картку (таку послугу надає ПрАТ «Київстар»);

- переказ електронних грошей⁵⁷ (e-money) на рахунок (електронний гаманець) злочинця;
- перерахування криптовалюти, наприклад, Bitcoin ♦;
- передання грошей особисто в руки під час зустрічі;
- шляхом залишення грошових коштів в обумовленому місці, у тому числі під час отримання наркозасобу на місці залишеної закладки.

Як свідчать результати узагальнення, майже у 90% випадків оплата за наркотичний засіб здійснюється способами, які виключають безпосередню особисту зустріч та візуальний контакт між збувачем та покупцем, що підвищує конспіративність даного виду незаконної діяльності та ускладнює роботу працівників оперативних підрозділів по їх встановленню та документуванні протиправної діяльності.

Повідомлення замовнику відомостей про місце організації закладки. Аналіз кримінальних проваджень та обвинувальних вироків суддів України вказують на те, що місцями організації закладок наркотичних засобів найчастіше були такі місця:

1) на вулиці біля будинку (приватного домоволодіння) – 17 % випадків;

2) на вулиці біля багатоквартирного будинку (в стіні арки будинку; під адресною табличкою будинку; під балконом будинку; на підвіконні вікна поблизу від таблички з номером будинку; на розі будинку; біля номеру будинку; біля паркану будинку; біля підвального приміщення; за дошкою оголошень, зліва від входних дверей до під'їзду будинку; на даху підвального приміщення будинку; під планкою підвіконня першого поверху праворуч від входної двері під'їзду; у отворі вентиляції підвалу біля під'їзду будинку; у правому дальньому куті будинку під балконом ліворуч від входної двері під'їзду) – 15 % випадків;

3) випадково обрані місця (в лівій кишені куртки, яка висіла на дереві в лісопосадці; на землі біля сміттевого баку; на вулиці на землі; на землі біля школи; на землі в парку; на землі в районі площі; на землі вздовж автодороги; на землі біля собору; на землі біля автостанції; на землі біля кафе; на асфальті автомобільної траси між містами – 9 % випадків;

4) під лавкою (на лавці), що знаходилася: біля будинку; біля

⁵⁷ Електронні гроші (e-money) – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123302

♦ У м. Києві з вересня 2017 року почали встановлювати платіжні термінали самообслуговування з можливістю придбання криптовалют.

паркану будинку; неподалік будинку; неподалік під'їзду будинку; біля під'їзду будинку на землі; у парку – 6 % випадків;

5) біля стовпа електромережі поруч з будинком (під стовпом лінії електропередач біля будинку; під опорою лінії електропередач по вулиці; під ліхтарним стовпом біля будинку; біля ліхтарного стовпа на землі) – 5 % випадків;

6) біля під'їзду будинку на землі – 5 % випадків;

7) у під'їзді багатоквартирного будинку (між першим та другим поверхом праворуч від сходів; під сходами; за поштовою скринькою квартири; у поштовій скриньці; на магніті ящика Інтернету) – 5 % випадків;

8) біля станції метро – 4 % випадків;

9) на вулиці на землі – 4 % випадків;

10) під деревом (з торця будинку; в лісопосадці; навпроти будівлі школи; на землі; біля дерева) – 4 % випадків;

11) на зупинці громадського транспорту (на сидінні, в гумовій шині, на землі) – 3 % випадків;

12) у клумбі біля під'їзду будинку (біля магазину, на заправці) – 3 % випадків;

13) на вулиці поблизу супермаркету (біля супермаркету; біля магазину; за приміщенням магазину) – 3 % випадків;

14) під дорожнім знаком «Пішохідний перехід» біля будинку (біля дерева; біля дорожнього знаку «Початок населеного пункту» на узбіччі дороги) – 3 % випадків;

15) відділення служби доставки (ТОВ ТД «Міст Експрес», «Нова пошта») – 2 % випадків;

16) між гаражами (біля будинку, біля гаражу) – 2 % випадків;

17) прибудинкова територія (приватного домоволодіння; біля приватного домоволодіння; покинутого домоволодіння) – 2 % випадків;

18) територія (автозаправної станції, фруктового саду поблизу СТО, дитячої площадки) – 2 % випадків;

19) під колесом біля будинку; в шині у парку; в гумовому колесі напроти будівлі дитячого садка – 2 % випадків;

20) під мостом (неподалік від зупинки громадського транспорту; на землі) – 2 % випадків;

21) у кущах – 2 % випадків;

22) місця, вказані збувальником при вивезенні клієнта на місце організації закладки – 1 % випадків.

Серед наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, найбільш поширених в якості предмета закладки були:

- 1) опій та опій ацетильований – 32 % випадків;
- 2) метадон – 28 % випадків;
- 3) амфетамін – 22 % випадків;
- 4) канабіс – 5 % випадків;
- 5) героїн (в окремих випадках героїн збувався із кокаїном та метадоном) – 4 % випадків;
- 6) концентрат із макової соломи (в окремих випадках із прекурсором ангідридом оцтової кислоти) – 3 % випадків;
- 7) меткатиноном (ефедрон) – 1 % випадків;
- 8) PVP – 1 % випадків;
- 9) 2 (Pyrralidih-1-y) -1-(fhiophen-2-y)) pertan-arie (-PVT); 4 бром-2,5- диметоксиамфетамін (ДОВ); 5-Fluoro-AB PINACA – 1 % випадків;
- 10) МРНР (гомолог речовини МРВР), АВ-PINACA-СНМ, PVP – 1 % випадків;
- 11) марихуана – 1 % випадків;
- 12) таблетки «екстазі», які містять у своєму складі особливо небезпечну психотропну речовину МДМА – 1 % випадків.

Зазначені вище наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги на момент безконтактного збуту були упаковані наступним чином:

1) амфетамін – у згортки (з паперу, поліетилену, фольги, банкнот Національного банку України різного номіналу); поліетиленові пакети; пачки з-під цигарок;

2) метадон – у згортки (з паперу (газет), поліетилену, фольги); поліетиленові пакети; пачки з-під цигарок; медичні шприци;

3) опій, опій ацетильований та концентрат з макової соломи – у ін'єкційні медичні шприци одноразового застосування (які збуваються без камуфляжу, закамуфльовані в картонні коробки, пачки з-під цигарок, поліетиленові пакети); латексні вироби (презервативи), у тому числі, закамуфльовані у пачки з-під цигарок; флакони, скляні колби;

4) канабіс, героїн та кокаїн – у згортки (з паперу, поліетилену, фольги), у тому числі, закамуфльовані у пачки з-під цигарок, соку; поліетиленові пакети;

5) речовини PVP; 2 (Pyrralidih-1-y) -1-(fhiophen-2-y)) pertan-arie (-PVT); 4 бром-2,5- диметоксиамфетамін (ДОВ); 5-Fluoro-AB PINACA; марихуана; таблетки «екстазі», які містять у своєму складі особливо небезпечну психотропну речовину МДМА – у згортки, переважно з паперу;

6) героїн; МРНР (гомолог речовини МРВР), АВ-PINACA-СНМ, PVP – 1 % випадків; меткатиноном (ефедрон) – у полімерні пакети;

При вчиненні збуту наркотичних засобів безконтактним способом зазвичай задіяні такі учасники:

– диспетчер – особа, яка отримує замовлення від споживачів наркотичних засобів, передає інформацію особі, яка організовує закладку (закладникові), контролює надходження оплати, отримує адреси місць організації закладок наркотичних засобів від закладників та відправляє адреси каналами зв'язку споживачам;

– закладник – особа, яка за вказівкою диспетчера поміщає наркотичний засіб у певне місце, адресу якого надсилає диспетчерові;

– кур'єр – особа, яка відповідає за фасування наркотичного засобу та поповнення його кількості в закладників;

– касир – особа, яка знімає грошові кошти, отримані через платіжні термінали, з банківських рахунків та розподіляє їх між певними членами групи або передає організаторові групи.

Результати аналізу спеціальної літератури та слідчої практики показали, що безконтактний збут наркотичних засобів організований зазвичай таким способом. На створеному злочинцями ресурсі в мережі Інтернет розміщується реклама пропонуваного для реалізації наркотичних засобів (форма подачі матеріалу може бути завуальованою). Тут же вказуються способи оплати «товару». Споживачеві пропонується відправити замовлення з зазначенням виду та кількості речовини, яку він бажає придбати, з використанням SMS-повідомлень, Інтернет-месенджерів, електронної пошти або через ресурси соціальних мереж. При отриманні замовлення один з учасників злочинної групи, який виконує функції диспетчера Call-центру, надсилає повідомлення-відповідь покупцеві з вказівкою суми та способу сплати, яку може бути здійснено через електронні платіжні системи. Після здійснення платіжної транзакції покупцеві відсилається повідомлення з інформацією про місце знаходження схованки з наркотиками. В окремих випадках після сплати грошей злочинці надсилають покупцеві посилку з придбаною речовиною поштою або кур'єрськими службами на адресу, зазначену в заявці.

Деякі Інтернет-магазини застосовують практику використання зацікавленими особами спеціальних програмних алгоритмів для автоматичного (покрокового) замовлення наркотиків. Суть указаних сервісів полягає в тому, що покупець не листується з людиною-оператором, а виконує вказівки програми, поетапно обираючи потрібні речовини, формує «кошик» замовлення, вносить платню на вказаний рахунок, після чого знайомиться з інформацією про порядок отримання наркотичного засобу. Особи, які незаконно розповсюджують наркотичні

засоби за допомогою мережі Інтернет та використовуючи канали зв'язку, у процесі протиправної діяльності формують клієнтську базу з контактними даними осіб, які зверталися до них з метою придбання вказаних речовин (номери мобільних телефонів, електронна пошта та інші відомості), яка у випадку блокування роботи сайту дозволяє наркозбувальникам зберегти зв'язок з клієнтами, інформувати їх доступними каналами зв'язку про нове місце знаходження (адресу) Інтернет-сайту⁵⁸.

Організуючи незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і використовуючи з цією метою можливості мережі Інтернет, злочинці нерідко застосовують спеціальні прийоми (програмне забезпечення), які приховують інформацію про фактичні адреси їх мережевої активності, дозволяючи вчиняти протиправні дії в мережі Інтернет на умовах анонімності, а мережеві ресурси створюють на серверах, розміщених у різних країнах.

Так, широко розповсюджене програмне забезпечення, наприклад, Tor (The Onion Router), VPN Master та ін. через мережу проміжних комп'ютерних засобів, які належать користувачам мережі в інших країнах, забезпечує анонімність користувача в мережі Інтернет, захищає його від аналізу та прослуховування трафіку, приховує IP-адресу використовуваного технічного пристрою та, відповідно, його фізичне місцезорозташування. Названі властивості досягаються за рахунок багаторівневого шифрування трафіку, що передається для декількох довільно обраних вузлів мережі Tor та послідовної трансляції через ці вузли до користувача. Є очевидним, що функціональні можливості програмного забезпечення Tor та йому подібних програмних продуктів позбавляють представників правоохоронних органів можливості виявляти віртуальні сліди, які утворюються злочинцями при використанні ресурсів мережі Інтернет.

Здійснення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій щодо доступу до таких комп'ютерів може викликати ускладнення, оскільки обчислювальна система знаходиться в межах юрисдикції іншої держави. У таких випадках для виявлення злочину нерідко є необхідним використання складних механізмів взаємодії правоохоронних органів різних держав. Усе це призводить до

⁵⁸ Кривонос М. В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія/М. В. Кривонос, В. С. Бондар; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. С. 131-135.

ускладнення в міжнародному масштабі правових та технічних проблем, пов'язаних з виявленням та ідентифікацією злочинців. Звичайно, ефективно реагування на злочинні дії вказаних формувань неможливе без певного коригування його методів. Основне завдання полягає в тому, щоб за виявленими на мережевих ресурсах відомостями про злочинну діяльність із розповсюдження наркотичних засобів встановити джерело протиправної активності та його місце розташування. За таких умов суттєво підвищується роль засобів спеціальної оперативної техніки.

Це дозволяє мати доступ до інформації, яка передається в з'єднанні та (або) повідомленні електрозв'язку абонентів, інформації про місцезнаходження радіоелектронного засобу, відносно якого проводиться НС(Р)Д; встановлювати постійну IP-адресу, IP-адресу, яка встановлюється по масці, ім'я облікового запису користувача, яке використовується для ідентифікації користувача послуг зв'язку при доступі до мережі передачі даних та телематичним послугам зв'язку, електронну поштову адресу сервісів, які не використовують засоби захисту інформації, включаючи криптографічні, телефонний номер користувача (того, який визивається та (або) того, який визиває), ідентифікатор абонентської телефонної лінії, який використовується для ідентифікації користувача послуг зв'язку при доступі до мережі передачі даних та телематичним послугам зв'язку з передачі даних для цілей передачі голосової інформації, міжнародний ідентифікатор абонента мережі рухомого зв'язку (IMSI), міжнародний ідентифікатор мобільного обладнання (IMEI), унікальний ідентифікатор обладнання мереж передачі даних (MAC-адресу), ідентифікатор служб обміну повідомленнями, мобільний ідентифікаційний номер мобільної абонентської радіостанції (MIN) тощо.

На початковому етапі виявлення розглядуваного виду злочинів особливого значення набуває цілеспрямований пошук і отримання первинної інформації в мережі Інтернет та її перевірка, проведення яких передбачає наявність в оперативного співробітника спеціальних знань та вмій. Для виявлення інформації насамперед використовується пошук за інформаційними ресурсами Інтернет із застосуванням різного роду пошукових систем (типу Google тощо). У процесі виявляються сайти, пов'язані зі злочинними організаціями, а також інформаційні ресурси, що містять заборонену до розповсюдження інформацію.

За результатами пошуку вживаються заходи зі встановлення осіб організаторів таких сайтів. Проте використання лише такого підходу не може забезпечити достатньої ефективності інформаційного пошуку в

кіберпросторі, оскільки в ньому існують великі закриті для пошукових серверів зони, які можуть використовуватися з деструктивною метою (зокрема й для розповсюдження наркотичних засобів, зброї). Одним з перспективних напрямів інформаційного пошуку в мережевому інформаційному просторі став Інтернет-моніторинг, що є комплексною системою спостереження за станом кримінальних проявів у мережевому соціальному середовищі, спрямовану на збір, оброблення та аналіз інформації про явища кримінального змісту. Основні напрями цього моніторингу, що здатні забезпечити високу інтенсивність надходження криміналістично значущої інформації, такі:

а) автоматизований пошук мережевих інформаційних ресурсів, що містять заборонену до розповсюдження інформацію;

б) вивчення виявлених мережевих ресурсів, пов'язаних з діяльністю злочинних груп;

в) спостереження за закритими для загального доступу місцями мережевого спілкування кримінальної спрямованості.

Після виявлення ресурсів, через які організовано збут наркотичних засобів, зброї, важливо встановити осіб, що є власниками, розпорядниками або користувачами інформації (інформаційної системи). Далі шляхом оперативного пошуку із застосуванням інформаційних технологій, спрямованих на аналіз інформаційних потоків і мережевий пошук, здійснюється отримання достовірної оперативної інформації в цифровій формі. Наведення довідок та застосування спеціальних заходів дозволяє встановити осіб, на яких зареєстровані банківські рахунки, зібрати максимальну кількість особистісної інформації тощо⁵⁹.

За необхідності швидкого реагування на загрозу (факт збуту наркотичних засобів) в мережі від конкретного діапазону користувачів (за IP-адресами) та за потреби оперативного визначення користувача/володільця інформації за динамічною IP-адресою вирішального значення набувають оперативні контакти серед провайдерів, операторів та окремих власників інформаційної системи.

Важливо вжити заходів до визначення фізичного місцезнаходження пристроїв, за допомогою яких злочинці здійснюють вихід у мережу Інтернет, а також їх MAC-адреси. Криміналістична значущість MAC-

⁵⁹ Діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України щодо протидії злочинам, які вчиняються із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій: наук. практи. рекомендації / Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, В.М. Комарницький, М.В. Кривонос. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 110 с.

адреси як сліду від використання пристрою в мережі полягає в тому, що вона прямо вказує на пристрій (мережеву плату, маршрутизатор, сервер тощо), тобто є його ідентифікатором. Оперативно надати MAC-адресу можуть оперативні контакти серед технічного персоналу провайдерів, операторів та окремих власників інформаційної системи. Подальші дії пов'язані із застосуванням усього комплексу засобів та методів, що підтвердили ефективність у протидії наркозлочинності⁶⁰.

Крім зазначеного, провину осіб, причетних до незаконного збуту наркотичних засобів та інших предметів, обіг яких заборонено, може бути також доведено:

– результатами дослідження способів передавання протиправного контенту (електронною поштою, записами на диски чи флеш-картки пам'яті);

– результатами відстеження обміну інформацією через мережу Інтернет, які здійснював підозрюваний;

– зв'язком підозрюваного з роботою на певному комп'ютері, на якому здійснювалося наповнення вебсайту інформацією протиправного характеру та незаконний збут наркотичних засобів та інших предметів;

– результатами дослідження змісту жорсткого диску з комп'ютера підозрюваного зі слідами журналів роботи в мережі Інтернет (закладки, пошукові запити), тимчасових файлів (кеш, Cookie-файли, буфер друку, місце зберігання інформації, записаної на комп'ютер вебсайтом), змісту своп-файлу «вільне місце», списків друзів + особистих профілів + записів чат-кімнат + інших збережень «області»; відстеженням дат збереження файлів (у файлі Windows зберігаються дати створення (коли файл було створено), останнього запису (коли файл востаннє було змінено) та останнього доступу до файлу (коли файл востаннє було відкрито);

– іншими документами, що свідчать (підтверджують) протиправні дії особи⁶¹.

⁶⁰ Див.: Ишин А. М. Современные проблемы использование сети Интернет в расследовании преступлений / А. М. Ишин // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. 2013. Вып. 9. С. 116-123; Поляков В. В. Криминалистические особенности бесконтактного способа совершения наркопреступлений / В. В. Поляков, М. В. Кондратьев // Известия Алтайского государственного университета. № 2 (86). Том. 1. 2015. С. 83-86; Шебалин А. В. Особенности этапа предварительной проверки материалов о незаконном сбыте наркотических средств, совершённым бесконтактным способом / А. В. Шебалин // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями : материалы тринадцатой международной научно-практической конференции. Часть 1. 2015. С. 150-154.

⁶¹ Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів: метод. рек. / О. Ф. Вакуленко, О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко та ін. К., 2016. С. 25-26

2.3. Характеристика неповнолітньої особи, яка вчиняє правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку «ринку» наркотичних речовин та їхніх споживачів, неповнолітні особи є ледь не ключовими і пріоритетними з точки зору уваги злочинців, при чому, у всіх можливих контекстах і ролях – від споживача, до розповсюджувача.

Така ситуація зумовлена постійним намаганням збільшувати коло осіб, що не лише вживають наркотики, а і здійснюють інші злочинні дії з ними пов'язані:

- незаконне придбання, зберігання, перевезення, виготовлення, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- порушення правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин;

- незаконне виробництво, збут або пересилання зазначених предметів;

- розкрадання або вимагання наркотичних засобів або психотропних речовин;

- незаконний посів або вирощування нарковмісних рослин;

- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;

- контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;

- незаконна видача або підробка рецептів чи інших документів, що дають право на отримання (придбання) наркотичних засобів або психотропних речовин.

Посилена увага до неповнолітніх, як і їхнє зростаюче бажання долучитися до злочинного наркотичного співтовариства, обумовлена низкою цілком логічних і класичних причин, які криються в умовах життя та оточуючому світі:

- економічні;

- соціальні;

- психологічні.

Невипадково вони розміщені саме у такому порядку. Так, економічні причини не стільки є першими і пріоритетнішими для підлітка, скільки відокремлені від двох наступних. Ці причини знаходяться у площині бажань самовираження підлітка і самодостатності, які знаходять для себе легкий інструмент для

збагачення, або принаймні забезпечення власних потреб. Так, є фактично окрема злочинна спеціальність для неповнолітніх – «кладмени», або ті, хто доставляє наркотичні речовини та робить «закладки». Окрім того, купу подібного «підробітку» можна отримати просто адмініструючи певні канали у різного роду месенджерах, або забезпечуючи «зворотній» зв'язок у спілкуванні зі споживачами.

Більш складними є соціальні причини і психологічні, оскільки безпосередньо пов'язані з відповідними нормами. Соціальні норми є системно-функціональними утвореннями, покликаними регулювати й організувати суспільні відносини, і вони є специфічним фактором системних процесів у суспільстві⁶². Тобто це норми, які визначають «хороше» і «погане», «біле» і «чорне», що є підґрунтям для стереотипних незрілих уявлень. Окрім того, одним з різновидів соціальних норм, є норми правові, які вже визначають межі дозволеного і забороненого. Зважаючи на це, у підлітка виникає бажання вийти за межі, за норму. Це не робиться заздалегідь розуміючи порушення чи то злочинність дії, оскільки такого досвіду просто не має. Це є фактично викликом і ризиком, що дає змогу самоствердитись за межами прийнятої реальності і прийнятих соціально-правових норм та ієрархії взаємовідносин. І це вже є основою саме психологічних причин – бути дорослим, успішним і популярним, при цьому виокремившись з маси. А найбільш зручним шляхом реалізації вищезазначеного, є так звана антисоціальна (делінквентна) поведінка – проявляється переважно у формі правопорушень, що тягнуть за собою кримінальну або цивільну відповідальність і відповідне покарання⁶³.

Таким чином, всі ці причини зводяться до простого розуміння підлітком – стати самостійним і дорослим, при цьому, фактично пішовши проти системи, що у випадку успішності реалізації дає додатковий бонус у вигляді фінансово-економічної зросту, а можливо, і незалежності. Щодо самого вживання наркотичних речовин, то, з точки зору психології, причини криються у хворобливій мотивації – прагнення до зниження напруження і почуття тривоги, до втечі від проблем, пов'язаних з дійсністю. Вагому роль відіграє тут й ідея копіювання або наслідування відповідних поведінкових елементів – тютюн, алкоголь,

⁶² Див.: Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / В.В. Кузьменко, О.В. Діса, І.О. Шинкаренко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. с. 27 URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3197/1/%d0%94%d1%8d%d0%b2%d0%b8%d0%b0%d0%bd%d1%82%d0%bd%d0%be%d0%b5%20%d0%bf%d0%be%d0%b2%d0%b5%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5.pdf>

⁶³ Там само.

проміскуїтет (випадкові статеві зв'язки) і, десь поруч, наркотики. І така поведінкова модель вже давно не є якоюсь темою табу. На теперішній момент вона досить часто використовується у масовій (популярній) культурі, фактично орієнтуючи підлітків на себе, як обов'язкову для використання (вже навіть існують молодіжні злочинні субкультури). Сприяють цьому і гормональні вибухи та стресові стани, які є абсолютно типовими для фізіології підлітків⁶⁴. «Перехідний» період характеризується важливими змінами в усіх проявах й у всіх сферах життя неповнолітнього. Особливо яскраво це спостерігається у поведінкових реакціях. У підлітковому віці, тобто в період статевого дозрівання, поведінка значною мірою визначається характерними для цього періоду реакціями емансипації, створення угруповань з однолітками, різного роду захоплення (хобі (у тому числі і протиправні), імітації, а також формуванням сексуального потягу.

Відбуваються цілком візуально помітні анатомічні та фізіологічні зміни в будові підлітків, що обумовлені статевим дозріванням. Змінюються будова і пропорції тіла, зовнішність. Причому, все це може відбуватися нерівномірно (акселерація, або ретардація), як наслідок, змінюються мотивація, самооцінка, потреби, відчуття власного «Я», ставлення до оточуючих й ієрархія взаємин з ними.

Цей період також характеризується змінами в емоційно-чуттєвій сфері (підвищена чутливість, емоційність, імпульсивні прояви, неадекватна реакція на зовнішні події); завищеним рівнем очікувань, переоцінкою власних можливостей; прагненням об'єднатися у групи (потреба у спілкуванні, комфорті, самоствердженні); наявністю певного захоплення; формуванням «мінімуму особистості» (14-16 років) та «мінімуму соціально зрілої особистості» (16-18 років); зміною таких важливих процесів, як мислення, відчуття, сприйняття, світу ілюзій, повною мірою проявляються риси темпераменту, здібності, задатки.

Адекватна чи деформована правосвідомість формується залежно від того, в якій мірі було засвоєно соціальні норми, від чого і буде залежати подальше життя.

До речі, на теперішній момент, вже можна виділити в окрему причину та фактор для втягнення неповнолітнього у протиправні дії в сфері обігу наркотичних засобів – масову культуру, яка фактично формує та регулює попит на «злочинний успіх» та подібну модель життя. Причому, парадокс її та головна привабливість полягає у тому, що заборонене, або соціально не прийнятне, вважається не лише

⁶⁴ Див.: Недря К.М. Стресостійкість у роботі поліцейського: навч.-практ. посіб. / К.М. Недря. Дніпро: ДДУВС, 2020. 124 с.

припустимим, а навіть бажаним. Фактично, соціальна дезадаптація: пияцтво, наркоманія, ігроманія, проституція – сприймається як звичне явище, втрачаючи характеристики неприпустимості й не прийнятності.

За офіційною інформацією, у стані сп'яніння неповнолітніми вчиняється 20-35% усіх злочинів. Переважно основою злочинів, скоєних неповнолітніми, є бажання отримати кошти на інші заборонені речі. Наприклад, ті ж таки наркотики.

Окремою характеристикою сучасних неповнолітніх, які орієнтуються у своїх діях на стилі поведінки, визначені масовою культурою, є вихід за звичні межі розуміння їх як дітей з неблагополучних родин, які досить довго були загальноприйнятими. На теперішній момент, «ринок», як і попит, звернені до будь-якого розміру гаманців, цей шаблон є дуже умовним. Так, типовою є ситуація, коли за вживанням наркотичних речовин, або перебуваючи у стані наркотичного сп'яніння, чи то за розповсюдженням, затримують підлітків з родин з високим рівнем достатку та виховання. Тобто причини подібного роду злочинів вже давно вийшли за класичне розуміння і сприйняття. Для повноти картини слід зауважити, що доручення дітей з таких родин, більше може бути розцінене, як проблеми педагогічного підходу, або взагалі його наявності з боку батьків, оскільки в умовах сучасного ритму життя діти досить часто опиняються поза належною увагою дорослих, зайнятих забезпеченням родини. Вони не приділяють достатньої уваги дітям, через що останні відчують себе відчуженими, зайвими. Трапляються ситуації, коли неповнолітніх використовують як засіб боротьби з протилежною стороною в сім'ї при розлученні. Неповнолітні накопичують образу на батьків, займають презирливо-засуджуючу позицію до одного чи обох із них. Психологічний захист чи компенсація відбуваються через контакт та об'єднання із собі подібними й тими однолітками, які можуть зрозуміти, допомогти порадою, як можна помститися дорослим. Часто така помста полягає у поведінці, яка суперечить загальноприйнятим нормам.

Слід наголосити, що зважаючи на сучасні вади соціалізації, досить часто коло спілкування дітей є достатньо віртуальним, обмежуючись соціальними мережами, месенджерами, різного роду пабліками, які, як правило, групують за певними інтересами та пропонують відповідний контент, що суттєво спрощує процес втягування у неповнолітніх у злочинні дії. При цьому, саме по собі віртуальне безконтактне і безособове співтовариство створює ідеальні умови для цього. Умови, коли «все можна» і за це «нічого не буде». Тому, власне, і важлива

превенція, яка має виходити набагато ширше за поліцейський комплекс заходів і містити (у тому числі й примусово) зміни у інформаційній політиці держави і вимоги до інформаційного простору, соціально-педагогічної складової всіх рівнів, психо-соціальної складової тощо.

Також слід зазначити, як обов'язкову характеристику неповнолітньої особи, яка вчиняє правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, що з процесами дорослішання дорослішають і всі психічні процеси, які зводяться до змін і перебудови «Я-концепції» – система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої відносини з оточенням і самим собою.

І ось всі ці цілком об'єктивні зміни у трьох ключових сферах молодого людини – тіло, розум, емоції (почуття) – викликають потребу перевірки на міцність існуючих правил, шляхом девіантної поведінки.

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушення тих чи інших норм суспільства девіантну поведінку розподіляти можна на п'ять основних типів:

а) делінквентна поведінка (у нашому випадку – пов'язана із схиланням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин);

б) адиктивна поведінка, яка виявляється у зловживанні наркотичними засобами, психотропними речовинами;

в) патохарактерологічний тип, що обумовлює вразливість цієї категорії осіб до формування адикцій;

г) психопатологічний тип, який ускладнює нормальну соціалізацію та обумовлює її деформовані прояви у обмеженому колі адиктивної субкультури;

д) тип девіантної поведінки, заснований на гіперздібностях, які особа не мала можливості реалізувати у соціально прийнятній формі⁶⁵.

Відтак, адиктивна поведінка – це один із типів девіантної поведінки, що характеризується бажанням відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку і підтримки інтенсивних емоцій.

З огляду на це, варто виділити такі психологічні особливості суб'єктів схилання до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин на фоні сформованої адикції:

– знижена витривалість щодо труднощів повсякденного життя;

⁶⁵ Виявлення, документування та розслідування злочинів, передбачених ст. 315 КК України, вчинених з використанням мережі Інтернет: навчально-практичний посібник / В.М. Комарницький, В.О. Криволапчук, Б.І. Бараненко та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 505 с.

- прихований комплекс неповноцінності у поєднанні із зовнішнім проявом неперевершеності;
- зовнішня соціабельність* у поєднанні зі страхом перед стійкими емоційними контактами;
- прагнення говорити неправду;
- прагнення звинувачувати інших, знаючи, що вони невинні;
- прагнення уникати відповідальності при прийнятті рішень;
- стереотипність поведінки;
- залежність;
- тривожність⁶⁶;
- безликість.

Ну а це, у свою чергу, лягає в основу соціалізації та відповідно соціальної взаємодії та контактів для підлітка, який таким чином виокремлює себе серед інших і, водночас, ідентифікує себе як частину більшого цілого – субкультури, хоча вона більше схожа на псевдокультуру, замкнену в уявний світ фантазій та ідей, де ейфорія від наркотика лише привабливе доповнення і, водночас, бар'єр від світу реальних речей.

2.4. Психологічні особливості перебування, спілкування та діяльності неповнолітніх осіб в умовах кіберпростору, у тому числі під час вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів

Станом на початок 2021 р. Інтернет вперше посів лідируюче місце серед джерел отримання інформації українцями (до цього беззмінно лідером було телебачення)⁶⁷. Сьогодні чималий обсяг Інтернет-інформації, у тому числі, спрямовується на поширення наркотичної субкультури серед населення країни, що, у свою чергу, прямо чи опосередковано формує попит на наркотики. Це зумовлено тим, що

* Соціабельність – комунікабельність, контактність, почуття іншого. В теорії Р. Пломіна один з компонентів темпераменту, що виявляється в бажанні бути серед інших людей.

⁶⁶ Виявлення, документування та розслідування злочинів, передбачених ст. 315 КК України, вчинених з використанням мережі Інтернет: навчально-практичний посібник / В.М. Комарницький, В.О. Криволапчук, Б.І. Бараненко та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 505 с.

⁶⁷ Див.: «Інтернет вперше обійшов ТБ». За матеріалами дослідження компанії Research & Branding Group. URL: <https://itc.ua/news/internet-vpershe-obijshev-tb-v-yakosti-dzherela-informaczi%D1%97-bilshist-ukra%D1%97ncziv-51-nada%D1%94-perevagu-internetu-dali-jde-tb-44-ta-radio-i-presa-2/>

Інтернет розглядається не лише як вмістилище інформації, а і як глобальний ринок, в якому працюють закони продажів, а кожен користувач – потенційний покупець. З цієї точки зору, залежність підлітків від думки більшості та бажання «бути як всі» і «популярним», помножене на унікальні риси мережі Інтернет (анонімність, безликість, відсутність прямого зв'язку тощо), однозначно робить його потенційним об'єктом для інтернет-продажів. У тому числі й злочинних продажів як елементу образу успіху та дорослості. Окрім того, слід враховувати, що «кіберпростір» став своєрідним протестним середовищем, яке є чудовою альтернативою «правильному» реальному світу з купою заборон, але є одне але – натепер інтернет-залежність фактично визнають хворобою, а перша клініка для її лікування була відкрита у США ще у 2009 році⁶⁸.

Як ми зазначали, кіберпростір є віртуальним середовищем, у якому нині відбувається будь-яка діяльність, яка не лише забезпечує, а і загалом віддзеркалює повсякденне життя сучасної людини (і це навіть не враховуючи вже наявні технології доповненої реальності), фактично дублюючи його у багатьох взаємодіях і комунікаціях, стаючи альтернативою, або і взагалі виходячи на перше місце перед реальністю.

На психологічному рівні молода людина сприймає цей простір як особливу зону (у тому числі й психологічну), віртуальний світ, у якому проводиться частина її життя і де вона може собі дозволити будь-ким і поводитися виключно на власний розсуд. Це фактично зона без правил і норм, а отже, – і заборон. Саме тому, розвиваючись, кіберпростір став надзвичайно зручним і дієвим у контексті використання його з метою схиляння для будь-яких протиправних дій, у тому числі і до вживання наркотичних засобів. І він має однозначно розглядатися з позицій психологічного підходу як цілісна віртуальна система з особливими психологічними властивостями, яка потребує посиленої уваги.

Зважаючи на це, у сучасній науці вивчають новий термін і феномен, що схований за ним – «Психологія Інтернету». Він є у предметному полі міждисциплінарних досліджень, зважаючи на широту охоплення різного роду соціальних взаємовідносин, а він таки дуже широкий, тому у черговий раз звертаємо увагу на подекуди навіть підміну віртуальним світом реального. І у цьому плані в нагоді стають саме наркотичні речовини з їхнім ефектом ейфорії, створюючи саме приємну чуттєво-емоційну сферу для підлітка.

Науковці дійшли висновку, що психологічні та фізичні симптоми,

⁶⁸ Див.: Офіційний сайт Буковинського державного медичного університету. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/5440-internet-zalezhnist-tse-tezh-hvoroba/>

характерні для нарко- та інтернет-залежних дуже схожі, що робить перехід до вживання наркотичних речовин інтернет-залежними досить простим, перетворюючи їх (з точки зору маркетингу) на об'єкт продажу – покупця.

Серед таких схожих симптомів розрізняють:

1. Психологічні симптоми:

- збудження, азарт або ейфорія;
- неможливість зупинитися;
- збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером;
- нехтування родиною та друзями;
- відчуття пустоти, роздратування під час будь-якої діяльності, не пов'язаної із спілкуванням у колі своєї субкультури;
- приховування від рідних та друзів правди про себе та свої інтереси;
- проблеми із навчанням.

2. Фізичні симптоми:

- синдром карпального каналу (тунельне враження нервових стволів руки, пов'язане з тривалою напругою в м'язах);
- абстинентний синдром (при обмеженні доступу до об'єкту залежності);
- головні болі, мігрені;
- відсутність апетиту, нерегулярне харчування;
- нехтування особистою гігієною;
- розлади сну, зміна режиму сну⁶⁹.

Відповідно неповнолітні з ігро-, або інтернет-залежністю (для зручності у подальшому пропонуємо об'єднати ігрову залежність та інтернет-залежність новим одним визначенням – **кіберзалежність**, яка характеризує собою залежність від окресленого вище віртуального світу) є певною групою ризику.

Дослідники таких груп, вважають, що вони обтяжені спільними психологічними проблемами, зокрема: виявляють лякливність, моторну незручність, схильність до логічності і ранніх «інтелектуальних інтересів». У дитячому віці у них виявляються фобії – страх незнайомих людей, нових предметів, темряви, замкнених просторів, тварин тощо; нерідко почуття страху доходить до крайньої межі⁷⁰.

З віком це викликає нав'язливі психічні стани та ідеї (дріб'язковість, страхи, перебільшення загроз тощо) визначають

⁶⁹ Виявлення, документування та розслідування злочинів, передбачених ст. 315 КК України, вчинених з використанням мережі Інтернет ... С. 89-100.

⁷⁰ Там само.

фіксацію на тривозі, через що діти всіляко намагаються уникнути невизначеності, небезпеки, динамічних і погано прогнозованих ситуацій. Спостерігається поступова втрата довіри до людей, через свою уразливість, «погане ставлення» до себе з боку оточуючих, і, як результат, може розвинути така характеристика, як підозрілість.

Так само «групі ризику», на яку спрямовують свої зусилля при схиланні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, притаманні нерішучість, боязкість, тривожність, застрягання на обдумуванні та перевірці своїх вчинків, непродуктивне самокопання. У сукупності це зумовлює їхню замкненість та відгородженість від навколишнього середовища, нездатність або небажання встановлювати контакти, витіснення потреб у спілкуванні. Крім того, їх ще називають чутливими, вразливими. Характерним є тривале переживання неприємних подій, погане вилучення їх із свідомості. Через вади налагодження нормальних соціальних взаємин таких осіб часто характеризують як злопам'ятних або мстивих людей. Образи у таких випадках, перш за все, стосуються самолюбства, гордості або гідності.

Самооцінка далеко не завжди є адекватною, часто буває заниженою і відрізняється замкнутістю, самотністю, труднощами комунікацій, нерозумінням з боку оточуючих. Тому однією з особливостей цього типу є невміння переконувати інших. Отже, не знаходячи реалізації в реальному світі, особа закриває від сторонніх поглядів власний внутрішній світ, який заповнений фантазіями, а захоплення відрізняються незвичайністю, силою і стійкістю⁷¹.

Слід відмітити, що для неповнолітніх, які входять до такої групи, як і таких, що вже втягнені у протиправні та злочинні дії у сфері обігу наркотичних засобів, не типове відчуття соціальної несправедливості та бажання йти саме проти суспільства у пошуках справедливості. Тут мова йде лише про справедливість по відношенню до себе та своїх потреб – дорослості, поваги до них як до дорослих, фінансово-економічна незалежність тощо.

Фахівцями виокремлюються три стадії кіберзалежності, які стають «сприятливим тлом» для подальшого виникнення зацікавленості у розширенні нового досвіду зміненої свідомості, але вже за допомогою наркотичних засобів:

1. Стадія легкої захопленості – більш-менш легкий розлад, коли все сприймається як «новий досвід», «нова не довготривала забавка» (важливу роль у цьому відіграє якраз оточення, яке часто і спонукає до

⁷¹ Там само. С. 89-100.

нового захоплення);

2. *Стадія захопленості* – симптоми наростають з більшою інтенсивністю. Якщо особу силою відлучити від комп'ютера, то вона переживатиме почуття, схожі на муки наркомана, якому не дали чергову дозу. Порушується увага, знижується працездатність, з'являються нав'язливі думки, безсоння, аж до повного відмовлення від сну, різко зростає потяг до стимуляторів – кави, сигарет, спиртних напоїв, наркотиків, причому деколи «на голку» сідають й ті, хто ніколи в житті наркотиків не пробував. До психічних розладів додаються головний біль, перепади тиску, сонливість, ломить кістки тощо. Звичайно, все залежить від індивідуально-психологічних особливостей особистості. Для когось потреба в грі або соціальній мережі виступає засобом втечі від реальності, а дехто взагалі відмовляється від реальності, замінюючи її віртуальним світом. На цьому етапі кіберзалежність набуває систематичного характеру. Стан пригніченості через усвідомлення власного безсилля та неможливості зупинитися може спричинити більш інтенсивне захоплення Інтернет-ресурсами з метою втечі від вирішення реальних проблем.

3. *Стадія залежності* – соціальна дезадаптація, коли у особи потреба у втечі від реальності у віртуальність вже не задовольняє достатньою мірою та визначає готовність до розширення власного досвіду змінених станів шляхом пошукової полінаркоманії⁷².

Найбільш криміногенним фактором Інтернету є можливість збереження анонімності, що дає почуття всездозволеності і, як наслідок, – безкарності. Кіберпростір є простором мрії і фантазії, де хлопець може видавати себе за дівчину, або і взагалі за уявну істоту, мати будь-яку зовнішність (нині навіть фільтри в соціальних мережах дозволяють це робити), національність, расу. При цьому нездоланим є інший підлітковий інстинкт – самовираження в групі, тобто приналежності до певної групи (при цьому закриті співтовариства одразу стають у пріоритеті, оскільки надають статус «унікальності» своєму члену, відчуття, що це «не для всіх», а можливо, і зверхності). Тому потяг до таких груп є системним і, з психологічної точки зору, цілком зрозумілим. Ну а всередині цих співтовариств і є та псевдосвобода від норм та можливості кіберпростору, як альтернативної реальності. І надбудовою вже виступає реальний світ, оскільки об'єктивна злочинна взаємодія відбувається у реальному світі, в той час як схиляння до вживання – у віртуальному. Загалом, збут наркотиків, сприяння в їх

⁷² Там само.

придбанні чи виготовленні через Інтернет можуть розглядатися як схиляння до їх вживання, якщо вони вчинені з метою збудження в особи бажання випробувати на собі їхній реальний вплив.

Узагалі предметний зміст кіберпростору детермінований процесами створення, поширення та споживання в межах Інтернету потрібної людині інформації, а також процедурами взаємодії людини з оффлайновими (поза мережею Інтернет) соціальними об'єктами задля предметного задоволення конкретних людських потреб та інтересів. Тому в практичному сенсі психологічне вивчення кіберпростору, у межах якого вчинюються злочини, передбачені ст. 315 КК України, слід пов'язувати насамперед з аналізом злочинної діяльності (цілей, мотивів, способів дій тощо) певних осіб в даному просторі, саме у якій при цьому відображаються їхні особисті потреби, смаки й інтереси.

Зважаючи на анонімність, підлітки в межах кіберпростору схильні до відвертості і ризику. Тим самим компенсуючи нестачу рішучості у реальному житті. При цьому агресія є досить обмежена і зводиться до вербальної (словесної), здебільшого у публічних контактах, коли є «глядач». Сприяє цьому специфіка комунікативних зв'язків (соціальної мережі) в Інтернет, коли є змога одночасно спілкуватися в загальному чаті і при цьому підтримувати особистий діалог (дірект). Ця досить умовна зона комфорту цілком може бути використана і для маніпуляції (впливу на волю) підлітком. Так, маючи персональні дані та компрометуючу інформацію, отриману через особисті контакти, легко чинити тиск через погрозу розголошення інформації в групі, виключення з групи, включення (підняття статусу) особи, яка перебуває у конфлікті з даною молодого людиною, погрозу особистою зустріччю тощо.

І ще одним привабливим показовим психологічним фактором для вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів за допомогою мережі Інтернет є відсутність потреби у мобільності, а саме – витраті сил та ресурсів на рух (пересування, зміна місць проживання, переховування, та ін). Для злочинного діяння підходить будь-яке місце, у якому є доступ до Інтернет та комп'ютер (в сучасних умовах підійде навіть смартфон з доступом до мобільного інтернету).

Так, *залежно від локалізації злочинної діяльності* (у замкнутій чи відкритій Інтернет-мережі) можна виділити такі чотири типи злочинців:

1) ті, що здійснюють основну злочинну діяльність тільки в закритому кіберпросторі. Злочинні установки у таких осіб більш стійкі, оскільки сильно діють раніше визначені фактори, як: самодостатність кіберпростору, анонімність комунікацій, швидкість протікання зв'язків

тощо;

2) ті, що займаються злочинною діяльністю однаково як у кіберпросторі, так і у реальному житті. Такі особи в психологічному відношенні мають чітко виражені маргінальні установки;

3) ті, що скоювали раніше злочини в реальному світі, однак перелаштувалися на злочинну діяльність у кіберпросторі. Поведінка цього типу злочинців часто зорієнтована на пошуки зв'язків, які мають професійні пізнання щодо програмування та оперування в мережі Інтернет і т. ін. Володіючи організаторськими здібностями, вони можуть залучати до безпосереднього вчинення злочинів у сфері незаконного наркообігу сторонніх фахівців⁷³;

4) ті, що таким чином самостверджуються, при цьому у реальному житті навряд чи б на це наважилися. Як правило – підлітки, що мають високого рівня протестні настрої, розмиті норми дозволеного і меж закону, що помножені на самовпевненість.

Безумовно, що проблема протидії подібним злочинам є надзвичайно актуальною нині і гостро стоїть у діяльності Національної поліції України, однак маємо обов'язково зауважити, що вона за своєю суттю є значно ширшою, суттєво виходячи за можливості даного органу і охоплюючи загальнонаціональний рівень. Чому так? Тому що проблема подібного способу життя та моделі успіху у масовій культурі, яка фактично «продається» молоді, а також наявність альтернативи, є виключною прерогативою регулювання державної влади у більшості сфер суспільно-політичного життя і взаємовідносин.

⁷³ Там само.

Розділ 3

ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

3.1. Характеристика мережі Інтернет, як віртуального інформаційного середовища щодо виявлення ознак правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів

Потреби практики протидії злочинності в сучасній обстановці кібернетизації всього суспільства обумовили залучення до цієї діяльності нетрадиційних методів попередження, виявлення, припинення правопорушень та їх розслідування, у тому числі, пов'язаних з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих інформаційних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Це обумовлено тим, що взагалі сьогодні кібернетичний простір в Україні є не тільки середовищем власне «кіберзлочинності», але й середовищем існування й активного розвитку інших видів правопорушень, зокрема у й сфері незаконного обігу наркотичних засобів. У той же час заходи з протидії їм напштовхуються на вкрай високу їх латентність та слабе інформаційне забезпечення правоохоронної діяльності. Заважають цьому недоліки нормативно-правового та термінологічного характеру. Це, з одного боку, обумовлено геостратегічними суперечностями й зіткненням національних інтересів великих держав в питаннях кібернетичної політики, а з іншого – щорічним збільшенням користувачів Інтернет-ресурсу у світі, у тому числі й в Україні. Зокрема, згідно з даними Київського міжнародного інституту соціології, у вересні 2013 року 49,8% дорослого населення України користувалися Інтернетом, а на початок 2016 року цей показник перевищив 62%. Темп приросту протягом лютого 2015-лютого 2016 років склав 8%⁷⁴.

Отже, протидія правопорушенням, що здійснюються у сфері кібернетичного простору, потребує сьогодні оновлених підходів і особливої уваги в цьому відношенні потребують правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів за участю неповнолітніх

⁷⁴ Харченко Н. Динаміка використання Інтернет в Україні: лютий-березень 2016 URL : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=621&page=1>.

осіб як найактивніших користувачів Інтернету.

У зв'язку з вищенаведеним потребує насамперед висвітлення поняття «кіберпростір». Термін «кіберпростір» уведений у обіг для позначення всієї сукупності інформації, що міститься в Інтернеті. На сьогоднішній день Інтернет став глобальним інформаційним простором, що об'єднує всі існуючі телекомунікаційні та інформаційні мережі. Сучасний період становлення і розвитку постіндустріального суспільства характеризується інтенсивним обміном між людьми інформацією як об'єктом людської діяльності. При цьому кіберпростір змінює ставлення багатьох постійних користувачів Інтернет до реальності. Цінність реального життя для них дуже знижується, оскільки віртуальний кіберпростір у змозі надати їм усе й відразу.

Кіберпростір – це більше, ніж просто мережа Інтернет, це всі мережеві форми та цифрова діяльність. У суспільстві кіберпростір «працює» з різним змістом інформації, формою її подання, унаслідок чого виникає низка проблем, таких як: достовірність та надійність інформації, її вплив на свідомість користувача. Перевірити надану інформацію мережею Інтернет дуже складно і майже неможливо, не завжди є дані про авторів, що займаються розробкою та розповсюдженням інформації, на відміну від друкованих джерел інформації.

У зв'язку із вищезазначеним необхідно знати, що кіберпростір має 3-и виміри: *під'єднаність* (інфраструктурний), *контент* (дії з інформацією); *когнітивність* (освітній, пізнавальний). Кіберпростір водночас діє в усіх трьох вимірах, але у законодавстві більш менш чітко врегульований інфраструктурний, який забезпечує функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Що ж до контенту та пізнавальної впливовості на свідомість людини (наприклад, нейро-лінгвістичне програмування), то законодавства тут явно бракує.

Для позначення впливового ефекту, який кіберпростір чинить на людину, роблячи можливим діяти більш вільно і безконтрольно, ніж у реальному соціумі, у науковій літературі уведено поняття «ефект онлайн дезінгібіції», основу якого становлять:

– *дисоціативна анонімність* («ти мене не знаєш»). Її сутність полягає в тому, що в умовах анонімності люди можуть відокремити свої дії в кіберпросторі від реального світу й соціуму, вважаючи, що за свої дії можна не брати на себе відповідальність;

– *невидимість* («ти мене не бачиш»). Вона дозволяє уникати встановлення дійсного психологічного контакту між особами, які

спілкуються між собою в мережах Інтернет;

– *асинхронність* («побачимо пізніше»). Можливість уникнути необхідності негайної реакції на слова або дії співрозмовника в кіберпросторі, що є дезінгібіруючим фактором;

– *соліптична інтроспекція* («це все в моїй голові»). Суть її полягає в ймовірності того, що при онлайн-спілкуванні в людини може виникнути відчуття того, що все, що відбувається, діється винятково в його власній уяві;

– *мінімізація впливу влади* («ми рівні»). Формування переконання в можливості ігнорування вимог влади.

Тож поряд з кібернетизацією суспільства виявляються і гострі протиріччя щодо невідповідності базових нормативно-правових основ функціонування індустрії віртуального простору як середовища, у якому дедалі набуваються кризові риси соціальних відносин і соціуму взагалі⁷⁵, у тому числі ризики неконтрольованого поширення протиправних діянь, особливо в організованих формах.

Отже, кіберпростір – це не тільки новітній віртуальний засіб соціальної комунікації та кооперації діяльності, але ще й благодатне середовище та особливий (віртуальний) технологічний інструментарій щодо планування, підготовки та вчинення правопорушень, особливо наркозлочинності⁷⁶.

Безумовно, не тільки об'єктивні фактори кіберпростору перетворили його в досить криміногенне середовище, але також

⁷⁵ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек / Пер. с нем. М. : Прогресс–Традиция, 2000. 384 с; Неклесса А. И. Конец цивилизации, или конфликт истории / А. И. Неклесса // Мировая экономика и междунар. отношения. 1999. № 3. С. 32–38; № 5. С. 74–84; Fukuyama F. Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution / F. Fukuyama. N.Y.: Farrar, Straus and Giroux, 2002. 232 p.; Huntington S. P. Who Are We? The Challenges to America's National Identity / S. P. Huntington. N.Y. : Simon & Schuster, 2004. 428 p.

⁷⁶ Белоусов Ю. Л. Правова оцінка діянь, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів / Ю. Л. Белоусов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Харків, 2002. Вип. 18. С. 488–491; Бутузов В. М. Протидія компютерній злочинності: деякі аспекти міжнародного досвіду (на прикладі діяльності правоохоронних органів США та Німеччини) / В. М. Бутузов // Інформаційна безпека : людина, суспільство, держава. 2009. № 1. С. 30–38; В 2013 році кількість Інтернет-користувачів в Україні склала половину населення. URL: <http://www.unian.ua/society/846299-v-2013-rotsi-killist-internet-koristuvachiv-v-ukrajini-sklala-polovinu-naselen-nya.html>; Огаренко Т. А. Социальные факторы регулирования правовой системы: проблемное поле исследования / Т. О. Огаренко // Держава та регіони. Серія : Право. 2013. № 2 (40). С. 28–32; Статистична звітність форми № 1 (річна) «Єдиний звіт про злочинність» // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України URL: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control>; Порфірович О. Віртуальний криміналітет : від хакера до терориста (портрет явища) / О. Порфірович // Актуальні питання масової комунікації. Вип. 9. 2008. С. 25–34.

активність різного роду злочинців, які, усвідомивши переваги Інтернету, стали активно його використовувати, у тому числі для залучення в злочинну діяльність неповнолітніх осіб.

Кіберпростір по-іншому впливає на мотивацію протиправної поведінки за наступних причин: 1) цей простір є позатериторіальним і заснований на інших консолідуючих факторах; 2) у кіберпросторі відбувається не тільки взаємодія, взаємопроникнення й змішування національних культур, але й формування свого власного культурного середовища – кіберкультури. Саме вивчення впливу кіберкультури на протиправну мотивацію є важливим завданням для працівників поліції, тому як уже зараз чимало злочинів вчиняються, виходячи з мотивів, сформованих у кіберсередовищі.

Науковий аналіз сучасного стану й структури наркозлочинності, середовищем прояву якої здебільшого є кіберпростір, дозволяє надати визначення таким термінам, як: *«наркотична кіберситуація»*; *«кібернетичні або віртуальні аспекти»* наркозлочинів; *«спланований кібервплив»*; *«кібернетичне маніпулювання свідомістю»* тощо. Ці поняття є робочими в практиці боротьби з віртуальною наркозлочинністю. Вони сприяють адекватному використанню власне самого кіберпростору для протидії розширенню наркотичної кіберситуації в Україні до пандемічних масштабів, удосконаленню правових форм і методів запобігання, виявлення, припинення наркозлочинів та кримінального провадження щодо їх досудового розслідування. *Сказане тут цілком стосується проблеми запобігання, виявлення, документування та розслідування правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, у тому числі й за участі неповнолітніх осіб, вчинених з використанням мережі Інтернет.*

Серед засобів віртуального обміну інформацією, зокрема з метою вчинення правопорушень у Інтернет середовищі, останніми роками активно розвиваються й виходять на перші позиції Інтернет-сервіси, що дістали назву *«Соціальні мережі»*, *«Інтернет-блоги»*, *«Інтернет-форуми»*, *«Інтернет-чати»* та *«Інтернет-месенджери»*. Дані сервіси активно використовуються правопорушниками.

Згідно з даними проведених досліджень встановлено, що серед активних користувачів мережі Інтернет в Україні 56% використовують Інтернет мережу для відвідання саме соціальних мереж⁷⁷.

3.1.1. Соціальна мережа (з англійської social network) – це

⁷⁷ Див.: Вышлинский Г. GfK Украина: «Как меняется профиль и потребности украинских интернет-пользователей» / Майя Яровая // Ain.ua. 2012. 29 жовтня // URL: <http://ain.ua/2012/10/29/100132>.

соціальна структура, що об'єднує окремих людей та базується на їх зв'язках (в контексті спілкування) або ж взаємних інтересах. Іншими словами – Інтернет-співтовариство користувачів, об'єднаних за будь-якою ознакою на базі одного сайту, який і називається в цьому випадку соціальною мережею.

Соціальна мережа – це своєрідна віртуальна платформа, за допомогою якої її учасники, незалежно від географічної віддаленості та місця перебування, мають можливість підтримувати зв'язок між собою та об'єднуватися у групи (онлайн-спільноти) за специфічними інтересами. Основним призначенням таких онлайн-сервісів є забезпечення користувачів всіма можливими та доступними засобами для взаємодії один із одним (це і можливість наповнення сторінок соціальної мережі своїм індивідуальним контентом у вільному режимі; написання та отримання текстових повідомлень; ведення «блогів», які вільно можуть коментувати інші учасники; обмін аудіо- та відеофайлами, графічними зображеннями і текстовими документами; можливість здійснення аудіо-відеодзвінків у реальному часі та багато іншого). Невидимою технічною стороною соціальних мереж є їх сервери, які забезпечують безперебійне функціонування Інтернет-сервісів 24 години на добу та фіксують перебіг обміну інформацією між її користувачами.

Новий напрямок формування онлайн-сервісів заклав ще у 1995 році американський Інтернет – сайт «Classmates.com», який пропонував його користувачам відшукати своїх колишніх або діючих однокласників та старих друзів. Інші онлайн-сервіси, що з'явилися згодом, наприклад «MySpace.com» та ін., призвели до швидкого розростання соціальних мереж та збільшення їх популярності та використання серед користувачів.

Протягом останнього десятиліття найбільш масштабні соціальні мережі України, незважаючи на головні об'єднуючі чинники, об'єднують людей, котрі просто користуються Інтернетом, незалежно від їх віку, професій, фінансового та соціального становища, звичок тощо. Такою є соціальна мережа в сучасному її розумінні.

Найбільш поширеними в Україні соціальні мережі та сервіси: «Facebook», «Instagram», «ТікТок». Кожна з них має свої специфічні особливості, які приваблюють її потенціальних користувачів та злочинців. Безсумнівна довіра відвідувачів Інтернет-мережі до названих брендів робить їх оптимальною ареною для всіляких маніпуляцій, до яких з упевненістю можна віднести й збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Серед контенту, який можна зустріти на теренах цих сервісів, присутня й інформація про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Користувачі мають можливість вільно та безперешкодно спілкуватися один із одним на будь-які теми, обмінюватися файлами будь-якого змісту та найголовніше, – пропонувати для придбання наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, залучати до сфери обігу контрольованих законом речовин нових осіб.

3.1.2. Блоги – це результат зміни стилю мислення суспільства й жанрової організації комунікації. Це мережевий щоденник, стрічка авторських повідомлень, побудована в хронологічному порядку та, як правило, відкрита для читацьких коментарів.

Слово *blog* з'явилося наприкінці минулого тисячоріччя: у грудні 1997 року Йорн Баргер запропонував називати «Інтернет щоденник» коротко – *weblog* (від англ. *logging the web* – «записуючий події мережі»). У квітні 1999 року Пітер Мерхольц розщепив неологізм *weblog* надвоє. Вийшов вираз *we blog* – «ми робимо блог». З того часу *blog* (блог) став визначенням Інтернет-щоденника.

Масове визнання прийшло до блогів тоді, коли можливість просто й безкоштовно завести особистий блог з'явилася в кожного, навіть не занадто досвідченого користувача. У 1999 році був відкритий сайт *Blogger*, а потім і відомий багатьом користувачам мережі Інтернет «Живий журнал» (*Livejournal.com*).

Маніпулятивний потенціал блогів першими оцінили політики. У міру того, як збільшувалася кількість блогів і ширилася їхня аудиторія, розуміючи їх можливості, ними все більше цікавилися бізнесмени та представники інших сфер діяльності, у тому числі, протиправної.

Властивостями сучасних блогів, які з одного боку, відрізняють їх від традиційних засобів масової комунікації, з іншого – роблять ефективним майданчиком сугестивного впливу, є такі:

1. *Легкість публікацій*. Блог може відкрити будь-який бажаючий. Написаний пост стає доступним усьому світу за лічені секунди.

2. *Доступність*. Чим більше ви створюєте пости, чим більш активно й творчо підходите до комунікації в блогах, тим доступнішими стаєте.

3. *Соціальний характер*. «Блогосфера – одна велика розмова. Цікаві актуальні бесіди переходять із сайту на сайт, покликаючись одна на одну. За допомогою блогів люди зі спільними інтересами вибудовують дружні стосунки, переборюючи географічні кордони».

4. *Вірулентність*. Інформація часто поширюється блогами швидше,

ніж через агентство новин. Блоги більш ефективні в поширенні інформації, ніж різноманітні форми вірусного або іншого маркетингу.

5. *Можливість синдиціювання.* Пошукові ресурси дають можливість безкоштовної доставки блогів, що дозволяє дізнатися про відновлення блогів, заощаджує час пошуків.

6. *Взаємозв'язок.* Найбільш ефективний блог буває пов'язаний із безліччю інших посилань, тому блогеру доступні мільйони його колег.

7. *Авторитетна роль автора,* з яким можна безпосередньо спілкуватися.

8. *Висловлення думок й ідей в авторському стилі,* без спеціального літературного оброблення, що робить спілкування більш безпосереднім і викликає довіру.

9. *Можливість відновити колишні комунікативні події.* За мітками у блозі легко вести пошук минулих подій і відвідувачів.

10. *Відкритість комунікації.* Жанр блогів існує тільки за наявності постійного спілкування, відкритого діалогу, у якому репутація й довіра напрацьовуються мовленнєвими вчинками та мовленнєвою поведінкою хазяїна й гостей віртуального щоденника.

11. *Зворотний зв'язок.* У блогах спостерігається принципово нове ставлення до читача. Його думка цікава, вона відразу публікується. Читач стає співавтором блогів.

12. *Стратегічна відмінність від рекламного впливу.* На відміну від реклами, яка розрахована на швидкий та простий ефект, авторські блоги отримують постійну увагу їх читачів за рахунок відкритого діалогу з ними, у якому власне і формується довіра до них. Блоги – це спілкування, відкритий діалог, у якому довіру можна заробити. Сугестивний ефект блогів забезпечується їхньою принциповою настановою на довіру, відкритість, комунікацію.

13. *Аматорський рівень подання матеріалів* автором блогу – викликає більше довіри читачів.

Таким чином, усі характеристики блогу, які роблять його привабливим для масової комунікації (вірулентність, відкритість, зворотний зв'язок, синдикатна організація тощо), створили підґрунтя для сугестивного впливу на тисячі відвідувачів мережі. Не є винятком і можливість завуальованого чи цілеспрямованого впливу на свідомість великої кількості людей з метою схилення найбільш вразливих до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

3.1.3. Інтернет-форуми.

Одним із найпоширеніших та простих способів спілкування в мережі Інтернет – є спілкування на форумах. Від свого початку поняття

«Форум» позначало громадський захід, що проводився з метою спільного вирішення будь-яких питань. Інтернет-форум, переслідує ті ж цілі, але використовує для цього інші засоби і по іншому організовує цей процес.

Інтернет-форум – це специфічний спосіб організації спілкування осіб, які відвідують певний Інтернет-сайт або його розділ із можливістю обговорення з іншими учасниками форуму конкретної теми або питання.

Програмно форуми реалізовано багатьма різноманітними мовами програмування. Найбільш популярними мовами реалізації форумів є Perl, PHP, ASP, Java та ін. Довільні текстові файли чи база даних можуть бути використані для конфігурації і збереження повідомлень на форумі.

Структурно Інтернет-форуми складаються із трьох основних частин:

- 1) розділи;
- 2) теми;
- 3) коментарі учасників.

Розділи формують адміністратори форуму. Кожний окремий розділ складається із тем, створених її користувачами із можливістю подальшого обговорення кожної з них. Окремо взята тема, власне, є тематичною гостьовою книгою. По кожній темі користувачі беруть участь у дискусіях, у процесі обговорення яких обмінюються думками та пишуть коментарі.

Інтернет-форум відрізняється від Інтернет-блогу, оскільки блог зазвичай пишеться однією особою і враховує коментарі інших тільки за відповідною інформацією залишеного коментаря. Інтернет-форум надає можливість всім учасникам залишати власні коментарі і відкривати нові теми. Інтернет-форум також відрізняється і від чату. Учасники чату зазвичай ведуть бесіди (переписуючись один із одним) у той час, коли всі зайшли у чат, тоді як учасники форуму «вішають» повідомлення, які зможуть читати інші учасники щоразу після того, як заходять у систему. Для Інтернет-форумів також є характерним більша зосередженість на певній темі, що обрано для обговорення.

На форумах може застосовуватися надзвичайно гнучке розмежування доступу до повідомлень. Так, на одних форумах читання і створення нових повідомлень доступні будь-яким випадковим відвідувачам, на інших необхідна попередня реєстрація (найбільш поширений варіант) – ті та інші форуми називають відкритими. Застосовується і змішаний варіант – коли окремі теми можуть бути доступні на запис всім відвідувачам, а інші – лише зареєстрованим

учасникам. Окрім відкритих, існують закриті форуми, доступ до яких визначається персонально для кожного учасника адміністраторами форуму. На практиці також поширений варіант, коли деякі розділи форуму загальнодоступні, а остання частина доступна лише вузькому колу учасників (користувачів).

Для того, аби стати повноправним учасником якогось форуму та отримати можливість обмінюватися повідомленнями з його користувачами, необхідно пройти реєстрацію (обрати власне ім'я (нік), пароль для входу, вказати адресу електронної пошти для підтвердження, погодитися дотримуватися правил форуму). Після цього підтвердити реєстрацію, перейшовши за посиланням, яке приходить на вказану електронну адресу.

Для зареєстрованих користувачів передбачено широкий перелік додаткових можливостей для спілкування. На особистій сторінці кожен зареєстрований користувач може залишити про себе коротку інформацію, додати аватар і підпис, який будуть додаватися до кожного його повідомлення. Крім цього, ці користувачі форуму мають можливість особистого листування між учасниками форуму. При цьому, повідомлення, написані у «приват», ніхто, крім адресата, не побачить.

Зареєстровані учасники форуму має право створювати теми, ставити запитання та першими починають обговорення. Усі охочі поділитися своїми думками залишають повідомлення, які обов'язково містять ім'я автора (нік-нейм), тему, дату та час повідомлення і саме повідомлення. У дискусіях можуть брати участь всі бажаючі. У деяких випадках повідомлення можуть залишати навіть учасники форуму, які не пройшли реєстрацію, їх повідомлення будуть позначені як відправлені від користувача «Гість». Повідомлення та всі відповіді на нього створює гілку (тему, тред, тред, топик, топ).

Під час спілкування на Інтернет-форумах їх учасники зазвичай використовують специфічні терміни.

Так, наприклад, поняттям «Флуд» і «оффтоп» (від англ. Off-topic) – прийнято позначати відхилення від питання, порушеного автором теми або взагалі відхилення від теми розділу, в якому вона розміщена. Часто на форумах оффтоп заборонений правилами.

Терміном «Сабж», «Сабджі», «Субж» (від англ. Subj, скорочення від subject – предмет, тема) – на форумі вказують на те, з чого починалася дискусія, на питання автора теми.

Терміном «Топік» (англ. topic) – називають теми.

Терміном «Пост» (англ. Post) – називають окреме повідомлення.

Термін «ІМХО» має походження від англійського ІМНО (In My

Humble Opinion або In My Honest Opinion), що перекладається як «на мою скромну думку». Вживання терміну ІМХО говорить про те, що автор висловлює виключно свою суб'єктивну думку, не нав'язуючи її іншим учасникам форуму.

3.1.4. Інтернет-чати.

Одним із засобів спілкування, яке активно використовується користувачами мережі Інтернет, є «чат». У буквальному перекладі з англійської «Chat» означає – «бесіда, розмова». Від форумів та інших вебсервісів для спілкування в мережі Інтернет чати відрізняються тим, що обмін повідомленнями відбувається в режимі реального часу. Віртуальне спілкування в реальному часі максимально наближене до реального. Це пов'язано із тим, що у співрозмовника немає часу обдумати фразу, як це можна зробити при спілкуванні на форумі або за допомогою електронної пошти, тобто відбувається наближене до «живого, реального» спілкування.

Із технічної точки зору чати організовані за наступним принципом:

– *Інтернет-чати.* Це спеціально створені сайти, що надають можливість спілкування в реальному часі. Користувачі чату поділяються на групи залежно від теми розмови. Вхід до групи може бути вільним або обмеженим її засновником. Під час спілкуванні у такому чаті всі бачать повідомлення один одного, тобто фактично відбувається групова бесіда за подібністю бесіди у компанії друзів. За бажанням, у таких чатах є можливість відправити приватне повідомлення одному з користувачів, при цьому інші співрозмовники його не побачать, але дізнаються про те, що воно було відправлено.

– *Міні Інтернет-чати.* Як правило, вони застосовуються на корпоративних сайтах підприємств. Наприклад, для спілкування клієнта з технічною підтримкою, менеджерами. Подібні мінічати можуть бути як груповими, так й індивідуальними (спілкування один на один).

– *Інтернет-чати додатки,* що використовуються для спілкування в локальній мережі. Прикладом таких додатків можуть служити Vupress Chat, Intranet Chat та інші. Зазвичай такі програми не мають можливості працювати в глобальній мережі, та для їх роботи не потрібен сервер.

– *Інтернет-чати, що функціонують за системою клієнт-сервер.* Принцип їх роботи полягає у тому, що користувачі мережі Інтернет зі встановлених на персональних комп'ютерах (ноутбуках) і персональних мобільних пристроях програм (клієнтів), підключаються до віддаленого серверу для подальшого спілкування. Прикладом таких «чатів» можуть бути «Qip», «Windows Messenger» та інші. Для спілкування у цих системах потрібно відразу знайти або обрати співрозмовника за будь-

якими даними: за іменем, унікальним ідентифікатором, адресою електронної пошти або проживання.

Після цього співрозмовник буде доданий у список контактів, і для початку спілкування із ним потрібно буде просто вибрати його у вікні програми. При використанні таких систем користувач у програмі встановлює власний статус (у мережі, не у мережі, невидимий, не турбувати, відійшов та інші), який підказує потенційним співрозмовникам про можливість і бажання відповідати на їх повідомлення. Список контактів, а в деяких системах і історія спілкувань, зберігаються на серверах.

Завдяки цьому, почати спілкування можна на будь-якому пристрої (персональному комп'ютері та інших пристроях, на які можна встановити клієнтську програму (смартфони, планшети тощо), на якому встановлений клієнт і є доступ до мережі Інтернет. Для цього потрібно просто ввести свій логін і пароль, отримані під час реєстрації.

У підсумку, чат є зручним способом спілкування між людьми у будь-якому форматі: відео, аудіо або текстовому. Чат активно використовується злочинцями для особистих цілей; організації роботи співучасників злочину; спілкування з особами, які проявляють інтерес до наркотичних засобів і бажають їх придбати чи вжити тощо.

3.1.5. Інтернет-месенджери.

Месенджер (Instant Messenger) – це програма (мобільний додаток або вебсервіс), спеціально створена для миттєвого обміну інформацією в мережі Інтернет у режимі реального часу. Програмні можливості месенджерів дозволяють відправляти і отримувати текстові повідомлення, різні вкладення файлів (звукові сигнали, зображення, відео), здійснювати голосовий та відеозв'язок, проводити та брати участь у групових текстових чатах або відеоконференціях.

Завдяки своїм можливостям, Інтернет-месенджери все активніше переманюють користувачів із соціальних мереж, пропонуючи їм схожі функції або надають можливість спілкування в соціальних мережах безпосередньо з месенджера. Перші місця за популярністю серед користувачів у всьому світі займають такі месенджери, як «WhatsApp», «Viber», «Telegram», «Skype».

Так, месенджер «WhatsApp» –це безкоштовний кросплатформений мобільний чат, створений як альтернатива традиційному сервісу СМС для економії коштів. Завдяки своїй простоті і відсутності будь-яких обов'язкових платежів (окрім плати безпосередньо за доступ до Інтернет-мережі) даний сервіс дозволяє завжди залишатися на зв'язку. Крім можливостей стандартного обміну повідомленнями, користувачі

WhatsApp можуть створювати групи, обмінюватися необмеженою кількістю повідомлень, фотографій, аудіо- і відеофайлів.

Другий за популярністю месенджер «Viber» – це мобільний VoIP додаток, що інтегрується із адресною книгою мобільного пристрою та авторизується за номером мобільного телефону. Даний сервіс дозволяє здійснювати безкоштовні аудіо та відеодзвінки у високій якості (у мережах 2G, 3G, 4G і Wi-Fi) між мобільними пристроями (смартфонами, планшетами, ноутбуками) із встановленим у їх пам'яті Viber і аудіо дзвінки на номери будь-яких мобільних операторів та стаціонарні номери фіксованого зв'язку по низьким тарифам.

Поширений у користувачів також Telegram – багатоплатформенний месенджер з функціями VoIP, що дозволяє обмінюватися текстовими, голосовими та відеоповідомленнями, стікерами та фотографіями, файлами багатьох форматів. Також можна здійснювати відео- і аудіодзвінки, організовувати конференції, розраховані на багато користувачів групи і канали.

Найбільш поширений у світі, в Україні та інших країнах пострадянського простору месенджер «Skype» – це мобільний та стаціонарний (Desktop) додаток, який працює у мережі Інтернет у всіх сучасних мобільних та стаціонарних операційних системах за принципом закритого протоколу. Надає можливість обміну повідомленнями і файлами, використання безкоштовного аудіо та відео зв'язку, здійснення дзвінків на стаціонарні телефони, а також групових відеоконференцій за участю до 10 осіб та надання загального доступу до будь-яких файлів⁷⁸.

Даний сервіс також дозволяє записати за допомогою вбудованої веб або фронтальної камери і відправити користувачам, що тимчасово не на зв'язку (поза межами дії мережі Інтернет) або з якихось інших причин не виходять на зв'язок – спеціальні відеоповідомлення, які можуть містити пропозиції придбати або вжити наркотичні засоби, на яких можуть бути відображені процес їх вживання і подальший ефект, обстановка місця скоєння правопорушення, кількість осіб та інші відомості.

Функціонал даного сервісу автоматично зберігає історію повідомлень (у тому числі час і дату їх написання), дозволяючи переглядати її незалежно від того, з якого мобільного або стаціонарного пристрою була здійснена авторизація. Крім цього, даний месенджер – це поки єдиний сервіс, в який інтегрований автоматичний перекладач

⁷⁸ Див.: Інтернет портал «LiveBusiness» URL: <http://www.voipoffice.ru>.

мови, який дозволяє користувачеві спілкуватися з іншими користувачами, включаючи закордонних, чистою українською (російською) або будь-якою іншою мовою. При цьому вони будуть бачити фрази на своїй рідній мові (наприклад, китайській). Даний сервіс знімає наявний раніше мовний бар'єр між користувачами програми Skype, дозволяючи обговорювати будь-які теми і пропозиції, включаючи пропозиції по придбанню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів тощо, не побоюючись бути виявленими співробітниками правоохоронних органів.

Таким чином, знання щодо сутності та можливостей вказаних засобів віртуального обміну інформацією через Інтернет сервіси дозволить адекватно оцінити сили та засоби для планування діяльності відповідних підрозділів щодо протидії правопорушенням. Знання та навички користування окремими Інтернет-сервісами дають змогу проводити аналітичну розвідку мережі з метою пошуку інформації, яка може вказувати на підготовку або вчинення правопорушення. А обізнаність щодо специфіки збереження інформації в Інтернет-сервісах дозволить відповідним чином задокументувати виявлені факти та встановити реальних, а не віртуальних учасників протиправних діянь.

Потрібно усвідомлювати, що будь-який з Інтернет-ресурсів є незамінним помічником правоохоронних органів у документуванні протиправної діяльності. Адже будь-яка дія у Інтернет-просторі залишає за собою цифровий слід, який може бути доступний для фіксації та аналізу навіть після видалення першоджерела. А тому, на відміну від показань свідків, інформація, отримана за допомогою Інтернет-ресурсів, є надійним джерелом доказової бази щодо протиправної діяльності у разі вмілого їх використання.

Мережа Інтернет – це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами⁷⁹, і яка забезпечує, використовує або робить доступним комунікаційний сервіс високого рівня. За даними дослідницької компанії Comscore, на 01.01.2009 глобальною мережею Інтернет в усьому світі користувалися більше 1 млрд. людей⁸⁰. Можливості, які надає мережа Інтернет в Україні, досить різноманітні, включаючи, на

⁷⁹ Див.: Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 12. ст. 155

⁸⁰ Див.: Рубцов И. И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования: дис. на соискан. науч. степени канд. юрид. наук. по спец. 12.00.09 / И. И.Рубцов. Спб., 2001. С. 37.

жаль, і злочинне їх використання. Так, наприклад, в даний час за допомогою спеціально створених Інтернет-ресурсів є можливість отримати консультації з технологій синтезу наркотичних засобів, психотропних речовин, а також дистанційно замовити засоби і речовини, та отримати їх засобами поштового зв'язку, перевізниками, або в місцях закладках.

Факторами, що привертають увагу злочинців до глобальної мережі Інтернет, виступають: відсутність сталої законодавчої бази для ефективної протидії злочинності в мережі Інтернет, а також відсутність у мережі Інтернет достовірної системи ідентифікації особи, яка його використовує.

У зв'язку із цим необхідно розглянути окремі технічні питання роботи мережі Інтернет, а також ті можливості, які можуть надати працівникам поліції Інтернет-ресурси. Узагалі в мережі Інтернет доступні два основні режими передачі інформації: передача статистичної інформації; передача повної інформації.

У режимі передачі статистичної інформації забезпечується отримання таких даних: час початку і завершення надання послуги; мережеві адреси (імена) користувачів.

У режимі ж передачі повної інформації забезпечується отримання таких даних: час початку і завершення надання послуги; мережеві адреси (імена) користувачів; інформація, що передається або приймається конкретним користувачем і що проходить через вузол (вузли) на мережах (службах) документального електрозв'язку в процесі надання послуг.

Технічне обґрунтування можливості застосування Інтернету для пошуку потрібної інформації має кілька аспектів. По-перше, для отримання доступу до мережі Інтернет користувачу комп'ютера необхідно обрати провайдера – організацію, яка надає доступ до мережі і надає послуги з підключення до неї в режимі реального часу (online). Після цього комп'ютеру присвоюється IP-адреса, за якою він надалі реєструється в мережі Інтернет.

У пам'яті комп'ютера фіксуються відомості про модем – обладнання, яке застосовувалося для з'єднання із сервером провайдера та приймає цифровий сигнал. При підключенні й використанні модема залишаються сліди у файловій системі, які в подальшому можуть бути використані для його ідентифікації. Нарешті, персональний комп'ютер може використовуватися як накопичувач для зберігання інформації, необхідної для здійснення протиправної діяльності і функціонування організованої групи. Однак і в цьому випадку виявлення «схованки»

інформації цілком можливе, тому що в пам'яті обчислювального пристрою обов'язково залишаються сліди з'єднання із сервером або іншим персональним комп'ютером, на якому зберігається інформація.

Практично кожен сайт у мережі Інтернет, на який заходить користувач, також фіксує його IP-адресу. Для того, щоб приховати сліди своєї протиправної діяльності, особи, які вчиняють злочини у мережі Інтернет, часто використовують підміну інформації у файлі, стираючи ту, яка там знаходилася, замінюючи на потрібну, або підміняють весь файл повністю.

Результати проведених в Україні досліджень доводять, що веб-ресурси переважно використовується для надання інформації про наркотичні засоби, для обізнаності у їх різновидах та способах вживання, з описанням характеру впливу на відчуття і сприймання людини; із зазначенням наслідків впливу наркотиків на стан здоров'я. Деякі Інтернет-сайти містять інформацію про субкультуру наркоманів, розшифровують значення жаргонних слів, наводять приклади способів утаювання факту вживання наркотиків. Завдяки прихованому впливу на свідомість, власне, в Інтернеті здійснюється популяризація наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Також трапляються випадки реалізації через мережу Інтернет наркотичних засобів (зустрічаються вказівки на місця, де їх можливо придбати, ознаки контактерів та способи оплати тощо).

Законодавство дозволяє (без дозволу суду) отримувати інформацію з різних Інтернет-ресурсів, у яких листування виставлено для загального доступу (Інтернет-форуми, чати, блоги тощо). У цьому випадку буде доцільним використання перевіреного методу – «ловля на живця» або використання добровільної допомоги громадян тощо.

Виявлення осіб, які пропонують наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги за допомогою мережі Інтернет, може здійснюватися різними способами:

1) шляхом самостійного пошуку оголошень або інформаційних повідомлень у мережі Інтернет від осіб, які можуть бути причетними до такої злочинної діяльності;

2) шляхом свідомої публікації неправдивих повідомлень про купівлю або продаж наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;

3) шляхом створення спеціальних «сайтів-пасток» тощо.

Так, пошук інформації протиправного характеру в мережі Інтернет, може здійснюватися за допомогою пошукових систем. Виявленню підлягають як повідомлення, оголошення, коментарі, пропозиції на

публічних онлайн-ресурсах (тематичні форуми, дошки оголошень, соціальні мережі, блоги), так і спеціально створених сайтах. Залежно від виду злочину, який підлягає виявленню в Інтернет-спільнотах (групах, форумах) та факту користування певними інтернет-ресурсами, що дозволяє виявити осіб, які становлять інтерес, у пошуковий запит необхідно вводити ключові слова, характерні для даного виду діяльності (наприклад, для пошуку повідомлень протиправного характеру, опублікованих особами, які вчиняють протиправну реалізацію наркотичних, психотропних речовин, характерними ключовими словами можуть бути: «зілля», «трава», «гвинт», «колеса», «приход» тощо).

У разі виявлення інформації, що становить інтерес, визначають ідентифікуючі відомості, джерела цієї інформації, зокрема IP-адресу. Якщо для встановлення постійної IP-адреси існують Інтернет-сервіси (наприклад «<https://2ip.ua/ru/>») або програми («Magic Net Trace»), які дозволяють визначити її без спеціальних знань, то визначення динамічної адреси часто потребує застосування спеціальних технічних методів: через передачу файлу; застосування онлайн-програми «сниффер» (web sniffer), методів соціальної інженерії та більш складних технічних (кібернетичних) методів. Для автоматизації процесу аналізу отриманого переліку IP-адрес також користуються спеціалізованим програмним забезпеченням та сервісами.

Іншим способом пошуку інформації протиправного характеру є використання шкідливих програмних засобів або свідомо публікація повідомлень про купівлю або продаж контрольованих законом товарів (наркотичних, психотропних речовин). З цією метою доцільно опублікувати ряд повідомлень на безкоштовних онлайн-дошках повідомлень, у коментарях до повідомлень на певних вебсайтах або на тематичних форумах та чекати пропозицій протиправного характеру. Однак враховуючи недостатню регламентацію процедури використання таких засобів, неминучим є ускладнення процесу подальшої легалізації отриманої у такі способи інформації (підтвердження достовірності зазначених відомостей).

Під час встановлення контактів із особами, які можуть бути причетними до незаконного обігу наркотичних засобів через мережу Інтернет, необхідно дотримуватись базових принципів конспірації:

а) за можливості не використовувати службові комп'ютери та Інтернет-з'єднання, оскільки, не виключені додаткові контрзаходи з боку правопорушників на предмет перевірки клієнта на причетність до правоохоронних структур;

б) використовувати тільки нові персональні комп'ютери, з новою операційною системою, не зберігати на них будь-які документи, які можуть свідчити про службову діяльність особи;

в) користуватися бездротовим доступом до мережі Інтернет, бажано мобільним Інтернетом операторів мобільного зв'язку, що працюють за передплатою (без контракту), (наприклад Life), для реєстрації якого не потрібні паспортні або інші дані його користувача.

Головною умовою виявлення правопорушень, що вчинюються із використанням мережі Інтернет, є встановлення особи правопорушника. Після налагодження контакту та отримання протиправної пропозиції, за допомогою технічних можливостей мережі здійснюється встановлення його місця перебування та персонального комп'ютера або іншого мобільного пристрою, яким він користувався.

Враховуючи, що на даний час не можна створити усереднену математичну пошукову модель, як неможливо і задати параметри для програмного пошуку в мережі наркотичного контенту, пошук потрібної інформації практично завжди здійснюється вручну. До подібних дій передовсім відноситься *оперативний моніторинг* інформаційних ресурсів мережі Інтернет як один із перспективних напрямів оперативного пошуку.

Цей моніторинг є комплексною системою спостереження криміногенних процесів у мережевому соціальному середовищі, спрямованою на збір, обробку та аналіз інформації. У той же час наростання обсягів отриманої при цьому інформації здатне привести до появи проблем забезпечення її достовірності, несуперечності й повноти.

Вивчення інформаційних джерел, існуючих у глобальних комп'ютерних мережах, дозволило виділити наступні основні напрямки моніторингу мережевого інформаційного простору, здатні забезпечити високу інтенсивність надходження інформації про незаконні оборудки, предметом яких є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги:

1. Автоматизований пошук загальнодоступних мережевих інформаційних ресурсів, що містять відомості про обіг наркотичних засобів, їх аналогів. Цей напрямок моніторингу проводиться з використанням звичайних пошукових сервісів або спеціалізованого програмного забезпечення.

2. Вивчення змісту виявлених Інтернет ресурсів, пов'язаних із розповсюдженням та обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Зіставлення та узагальнення отриманих матеріалів дозволяє встановити:

а) осіб, інтереси яких представлені на сайті;

б) способи і суб'єктів поповнення Інтернет-ресурсу наркотичним контентом, інформацією та відомостями про можливість придбання та асортимент контрольованих законом речовин (його власників або користувачів);

в) способи надання доступу до наявного на сайті контенту, довідкових та інших відомостей (простий доступ, безпосередня реєстрація, перехід за спеціальним посиланням, спосіб та форма замовлення тощо);

г) умови оплати та отримання обраного засобу та речовини (використання електронних платіжних систем, онлайн-банкінгу, мобільного переказу коштів тощо);

г) наявність зв'язку між власниками сайту та іншими організованими групами тощо.

Як уже відзначалося раніше, значні резерви для отримання фактичних даних криються у використанні працівниками поліції методу пошуку по інформаційних ресурсах мережі Інтернет з використанням різного роду пошукових систем. У ході його проведення виявляються Інтернет-ресурси, що містять заборонений контент. За результатами отриманих відомостей вживаються заходи щодо їх блокування і встановлення осіб, що їх створили та наповнювали.

Слід зазначити, що стандартні пошукові сервери можуть використовуватися також для отримання додаткової інформації про користувача або групу користувачів Інтернет-мережі. Відомості про деяких осіб можуть бути отримані у відкритому доступі на їх особистих сторінках у соціальних мережах або в персональних блогах.

При здійсненні інформаційного пошуку слід також звернути увагу на таку обставину. У мережевому інформаційному просторі існують досить великі закриті зони, які можуть використовуватися в деструктивних цілях (наприклад, для розсилки асортименту доступного для замовлення та придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів на електронні поштові скриньки користувачів, запрошення перейти за посиланнями на інші Інтернет-ресурси з наркотичним контентом та інших протиправних діянь).

За даними американської організації Arbor Networks, майже 5% мережевого простору (близько 100 млн. мережевих вузлів) недоступні для звичайних користувачів. Ці ресурси не індексуються пошуковими машинами, а доступ до них можливий тільки для «посвячених» осіб, яким відомі їх мережеві адреси. За іншими оцінками, до «невидимого»

Інтернету належить близько 20–30% мережевих ресурсів⁸¹.

На сьогоднішній день для підвищення ефективності Інтернет-моніторингу великих обсягів інформації розроблені та активно використовуються складні алгоритми контент-аналізу, засновані на виявленні контекстів вживання заданих понять і здійсненні емоційно-лексичного, факторного і кореляційного аналізу. У цьому відношенні викликають інтерес повідомлення про розробку в США проєкту ADVISE, який передбачає, що потужний комп'ютерний комплекс буде автоматично збирати практично всі дані в глобальних комп'ютерних мережах і проводити їх контент-аналіз в інтересах забезпечення національної безпеки⁸². Безумовно, подібні можливості важливі для підвищення ефективності пошуку первинної інформації про правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Під контент-аналізом слід розуміти формалізований аналітичний метод виявлення відомостей, що викликають зацікавленість, та які містяться в інформаційних масивах, що досліджуються. У якості основних об'єктів такого аналізу у сфері боротьби з наркозлочинами можуть бути названі мережеві інформаційні ресурси та тексти в місцях мережевого спілкування (соціальні мережі, блоги, форуми, чати тощо).

Застосування контент-аналізу насамперед може бути спрямоване на:

а) виявлення відомостей про значимі факти, інформація щодо яких відображена в аналізованих текстових повідомленнях або масивах текстів (ключові слова, їх смисловий зміст, частота вживання, співвідношення з іншими елементами повідомлень);

б) виявлення потрібних ознак в аналізованих текстах інформації, забороненої до поширення;

в) отримання даних про злочини, що готуються (плануються), які вимагають швидкого оперативного реагування.

Основна особливість методу контент-аналізу полягає в тому, що він дає можливість вивчати документи в їх соціальному контексті. Сучасне програмне забезпечення здатне здійснювати категоризацію текстів в аналізованих інформаційних масивах за тематикою обговорюваних питань.

⁸¹ Див.: Ющук Е. Л. Інтернет-разведка: руководство к действию / Е. Л. Ющук. М.: Издательство деловой литературы «Вершина», 2007. 256 с.

⁸² Сударева Л. А. Правовое и информационное обеспечение деятельности ОВД по предупреждению компьютерных преступлений: дис. канд. юрид. наук / Л. А. Сударева. М., 2008. С. 71.

Зрозуміло, що для успішного здійснення контент-аналізу важливо, щоб суб'єкт, який його проводить володів необхідними аналітичними навичками та певними знаннями з досліджуваної предметної галузі, володів методами і прийомами виділення релевантної інформації з загального масиву відомостей, що надходять. Він повинен уміти формулювати цілі, завдання та гіпотези контент-аналізу і на цій основі правильно визначати область і глибину проведення дослідження, формувати перелік його об'єктів, визначати методика і допустимі тактичні прийоми, вибирати алгоритми пошуку. Крім того, він повинен добре знати лексичні особливості мережевого спілкування в контрольованих областях мережі Інтернет, розуміти жаргонні вирази, знати «індикатори», що достовірно вказують на високу ймовірність появи оперативно-значущих відомостей. Слід підкреслити, що відомості, які надходять в процесі такої роботи, необхідно зіставляти з інформацією, отриманою раніше з інших джерел.

Це дозволить уточнити й розширити інформацію, визначити напрями подальшого інформаційного пошуку. Особливе значення при цьому набуває оцінка достовірності відомостей, що надходить з конкретних джерел.

Більш складною формою здійснення інформаційного пошуку в мережевому просторі можна вважати безпосереднє спостереження за закритими для загального доступу місцями ймовірного розповсюдження і обігу наркотичного контенту. Даний напрям моніторингу мережевих інформаційних ресурсів передбачає цілеспрямоване вивчення повідомлень, що публікуються у відповідних чатах, конференціях, на форумах, і забезпечують можливість отримувати відомості про наміри правопорушників, встановлювати їх зв'язки, дізнаватися деталі запланованих злочинів, виявляти організаторів, стежити за їх переміщеннями, вести підбір осіб для залучення до співпраці, а також контролювати активність відвідувачів Інтернет-ресурсу і ступінь затребуваності відомостей, які на ньому розміщено. У зв'язку з цим цікавим є досвід представників ФБР, які у певних ситуаціях беруть під свій контроль виявленні сайти і форуми, отримуючи при цьому цінну інформацію (включаючи Інтернет-адреси тих, хто часто відвідує контрольовані Інтернет-ресурси, характер їхньої активності в мережевому спілкуванні, відомості про конкретні факти злочинної діяльності)⁸³.

Як показує вивчення досвіду зарубіжних правоохоронних органів,

⁸³ Newman G. R. Sting Operations. Problem-Oriented Guides for Police Response Guides. U.S. // Department of Justice. 2007. № 6. P. 9.

підвищити ефективність аналізованого напряму інформаційного пошуку можливо шляхом створення в Інтернет-просторі працівниками поліції різного роду «пасток» для виявлення осіб, причетних до розповсюдження та обігу контрольованих законом речовин у мережі Інтернет. Поліцією ряду держав цей метод використовується ефективно⁸⁴.

Наприклад, у 30 зарубіжних країнах для розпізнавання дитячої порнографії використовується програмний продукт «PERKEO» – програма виявлення відмінних ознак дитячої порнографії. Вона успішно застосовується при провадженні слідчих дій (огляду, обшуку, виїмки), оскільки дає можливість перевірити будь-який носій інформації на наявність дитячої порнографії і навіть ідентифікувати конкретну людину за його відображенням на електронних носіях. Після завершення перегляду програма видає тестову картотеку із вказівкою на точне місце знаходження ідентифікованої інформації. Подібні аналоги програмного забезпечення можуть бути корисними й у виявленні фактів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

3.2. Форми, засоби й способи виявлення фактичних даних щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в умовах використання мережі Інтернет

Після виявлення інформації про ознаки правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів подальша робота в Інтернет середовищі має бути спрямована на встановлення і документування (фіксацію) таких обставин:

– наявність у мережі Інтернет на певних ресурсах (з точним зазначенням web-адреси та докладним описом Інтернет-ресурсу) конкретних фактичних даних, які свідчать про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;

– виявлення особи, яка вчинила правопорушення; її фактичне місцезнаходження на момент здійснення нею незаконних дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами в мережі Інтернет;

– характер протиправних дій щодо наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;

⁸⁴ Див.: Ballard M. Police offered robot eye: Intelligence gets «intelligent» // http://www.theregister.co.uk/2006/06/01/police_eye.

– інші обставин, які можуть мати доказове значення.

Слід зазначити, що поняття «документування» є робочим поняттям у правоохоронній діяльності, суть якого полягає технічному закріпленні фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп. Метою такого документування є забезпечення використання виявлених фактичних даних в інтересах кримінального провадження. Предметом документування є фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку уповноважені особи приймають рішення про початок кримінального провадження.

За змістом фактичні дані можна розподілити на:

1. Факти-події, що містять відомості про випадки, які реально відбулися, щодо ознак протиправної поведінки.

2. Факти-ситуації – сукупність об'єктивних умов, які утворюють обстановку ймовірних ризиків вчинення протиправних дій, наприклад:

а) поява в оточенні неповнолітніх, осіб, які значно старше їх за віком або раніше судимих;

б) перебування осіб, що систематично вживають наркотичні засоби серед осіб, які їх не вживають;

в) вживання наркотичних засобів одним із членів родини;

г) тривале перебування особи у стані глибокої депресії або наявність тяжкого захворювання, що супроводжується нестерпними болями тощо.

При цьому, факт-подія є підставою для проведення передбачених законом заходів, спрямованих на виявлення та документальне закріплення ознак правопорушення. Факт-ситуація є підґрунтям для застосування заходів попередження правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів*.

До числа фізичних осіб, стосовно яких можуть бути проведені перевірочні заходи на предмет встановлення інформації щодо їх причетності до протиправної поведінки відносяться:

– особи, які пропонують придбати у них (раніше пропонували) для подальшого вживання наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, переслідуючи особисті не майнові, корисливі або інші цілі та:

а) самі вживають наркотичні речовин;

б) вживають та займаються їх протиправною реалізацією;

* Більш докладно про фактологічну базу оперативного пошуку див. Сафронов С. О. Виявлення фактів схилення особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: оперативно-розшукові аспекти. URL : http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1406746381&archive=&start_from=&ucat=17&#.

в) схиляють інших осіб до їх вживання, без особистого вживання та реалізації;

– особи, які імовірно за все самі були об'єктом протиправних дій, або володіють відомостями про факти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, зокрема тих, які:

а) особисто контактують з особами, що їх вживають;

б) нещодавно почали вживати наркотичні речовини, у тому числі їх зв'язки (батьки, друзі, колеги по роботі);

в) були затримані у стані наркотичного сп'яніння або самі звернули за кваліфікованою допомогою до фахівців наркологічних установ тощо;

г) є постійними відвідувачами розважальних закладів, у яких були зафіксовані факти протиправної реалізації наркотичних речовин та схиляння до їх вживання;

г) працюють у медичних установах та за сферою діяльності контактують з особами, що вживають наркотичні речовини;

– особи (їх зв'язки), які потрапили у поле зору правоохоронних органів у зв'язку із кримінальним минулим або наявністю відомостей щодо їх можливої причетності до незаконних дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами.

Вище було з'ясовано, що кіберсередовище є кіберпростором незаконного обігу наркотичних засобів, а тому й головним інформаційним середовищем щодо виявлення фактичних даних про такі факти.

Проте це середовище містить в собі й основний інструментарій документування вказаних фактів. Зокрема, ідеться про визначення адреси Інтернет-протоколу; встановлення реєстратора доменного імені вебсайту; встановлення IP-адреси (IP-адреса – місцезнаходження програмного засобу у мережі Інтернет), яка належить провайдеру і взаємопов'язана з розміщенням серверу, на якому знаходиться сайт, та відомостями щодо власника сайту) з якої за допомогою персональної комп'ютерної або іншої мобільної техніки було розміщено відомості протиправного характеру.

Для встановлення IP-адреси сайту (домену користувача мережі Інтернет) існує декілька програмних продуктів та утиліт (ping, Trace, Figner LookUp тощо) або Інтернет сервісів (наприклад, <http://ru.smart-ip.net/>, який дозволяє встановити відомості про:

а) тип мережі – IPv4 (*Internet Protocol version 4*);

б) ім'я комп'ютера – 216-37-134-95.pool.ukrtel.net;

в) зворотну адресу – 216.37.134.95.in-addr.arpa;

г) числову адресу – 1602627032;

- г) країну, місто – Україна;
- д) провайдер – JSC Ukrtelecom;
- е) проксі – не використовується / анонімний;
- є) географічні координати та інші доступні дані).

Найбільш простим є використання команди «ping» із зазначенням доменного імені сайту (ping privet.ru). За результатами використання зазначених програмних комплексів встановлюється інформація про IP-адресу та компанію Інтернет-провайдера, яка надає послуги хостингу та забезпечення доступу до мережі Інтернет, і реєстратора доменного імені відповідного сайту за допомогою сервісу «Whois». Після цього є можливість звернутися до власника (розпорядника) вебсайту або до компанії реєстратора доменного імені для отримання додаткової інформації.

Одним із онлайн-інструментів, що здатні встановити IP-адресу та деякі інші відомості про комп'ютерну техніку її користувача, є створення *сайту-пастки*, на якому встановлено лічильник відвідувань. Лічильники відвідувань є спеціальним серверним скриптом, який будучи встановленим в HTML-код будь-якої вебсторінки фіксує інформацію про кількість відвідувачів даної сторінки, а саме:

- IP-адресу персонального комп'ютера користувача;
- точну дату відвідування вебсайту;
- відомості про провайдера Інтернет-послуг користувача;
- географічне положення комп'ютера користувача;
- тип підключення до мережі Інтернет;
- версію браузера Інтернет-сторінок;
- версію операційної системи тощо.

Описану функцію лічильника відвідувань можливо використати з метою встановлення інформації про IP - адресу зловмисника, за умови, якщо він був відвідувачем сторінки, на якій попередньо було встановлено такий лічильник.

З метою встановлення сайту-пастки, працівнику оперативного підрозділу необхідно виконати наступні дії:

- створити шаблон вебсторінки;
- зареєструвати обліковий запис вебсторінки на сервісі лічильника відвідувань;
- встановити код лічильника у створений шаблон вебсторінки;
- розмістити даний шаблон вебсторінки в Інтернеті;
- надіслати зловмиснику посилання на дану вебсторінку із пропозицією її перегляду;
- перевірити статистику відвідувань створеної вебсторінки на сайті

лічильника, після перегляду її зловмисником, з метою встановлення інформації про його IP-адресу;

– встановити провайдера Інтернет-послуг, до чиеї мережі належить виявлена IP-адреса;

– встановити місцезнаходження персонального комп'ютера або іншого мобільного пристрою, який мав доступ до мережі Інтернет у вказаний час під встановленою IP-адресою.

Установивши осіб, причетних до протиправної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів через Інтернет, наступним завданням є встановлення IP-адреси комп'ютера, з якого зловмисник користується послугами доступу до мережі Інтернет. На жаль, сучасні програмні продукти та принципи їх роботи в мережі не дають можливості, без дозволу користувача або провайдера послуг, побачити його IP-адресу. Тому працівнику поліції в ході дистанційного, залегенованого контакту зі зловмисником, необхідно схилити останнього до дій, які дозволять у прихованому режимі зафіксувати його IP-адресу. З цією метою складається попередня легенда, під якою працівник виходить на зв'язок зі зловмисником. Характер легенди залежить від профілю злочинної діяльності та тексту повідомлення протиправного характеру.

Отримавши листа з легендованою пропозицією та посиланням на Інтернет-сторінку, на яку встановлено лічильник, зловмисник найвірогідніше відвідає дану вебсторінку з тим, щоб зрозуміти суть питання, викладеного в листі, після чого буде намагатися вийти на зв'язок у той чи інший спосіб. Оскільки програмні клієнти миттєвих повідомлень – Інтернет месенджери типу Viber або Skype більш зручніші для обговорення ділових питань ніж електронна пошта, зловмисник скоріш за все вийде на контакт за допомогою одного із перерахованих вами в листі способів. Таким чином поліцейський отримає номер або ім'я облікового запису абонента, тобто зловмисника та зафіксує IP-адресу та деяку іншу інформацію про персональний комп'ютер зловмисника у разі завантаження надісланого йому посилання.

Встановивши IP-адресу комп'ютера зловмисника та точний час відвідання вебсторінки, який також вказується в статистиці лічильника, поліцейський має можливість звернутися із запитом до Інтернет провайдера, якому належить дана адреса із вимогою *надання відомостей про користувача, який користувався послугами доступу до мережі Інтернет, у визначений час та під конкретною IP адресою.* Встановити провайдера, який надавав послуги доступу до мережі

Інтернет та його юридичну адресу можливо за допомогою одного зі спеціальних онлайн-сервісів, наприклад *Whois.domaintools.com*.

Наступним важливим етапом роботи зі встановлення особи, що поширює протиправну інформація про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів – є встановлення місця знаходження комп'ютерної техніки.

Найбільш поширеними дротовими каналами та технологіями передачі даних у мережі Інтернет є підключення за допомогою звичайних мережевих карт (LAN) та мережевого кабелю напряму або за допомогою ADSL модемів із спеціальними комутованими лініями. Подібні типи підключення мають свої особливості, які дозволяють встановити персональний комп'ютер та його власника.

Так, усі мережеві плати відповідають певним стандартам побудови мереж TCP/IP, згідно з якими вони мають свої апаратні мережеві ідентифікатори (MAC-adress). Відповідно до протоколу TCP/IP кожен комп'ютер у комп'ютерній мережі має свою унікальну IP-адресу, яку йому присвоює представник Інтернет-провайдера. Кожен провайдер, надаючи доступ до мережі Інтернет, реєструє MAC-адресу мережевої карти користувача, яка виступає технічним ідентифікатором користувача в мережі провайдера на каналному рівні. Коли користувач Інтернету за допомогою персонального комп'ютера з мережевою картою, що має MAC-адресу підключається до сервера Інтернет-провайдера, сервер автоматично зберігає у спеціальному файлі обліку (Log file) інформацію про події в хронологічному порядку (час з'єднання, MAC-адресу мережевого пристрою, тривалість сеансу, надану IP-адресу та ін.).

Першочерговим завданням працівника оперативного підрозділу, щодо встановлення комп'ютерної техніки, за допомогою якої здійснювалася пропозиція протиправної реалізації наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, є встановлення MAC-адреси мережевого пристрою комп'ютера. MAC-адреса може бути вказана у документації до комп'ютерної техніки або додатку до договору про надання Інтернет послуг. У випадку їх відсутності, направити відповідний запит про наявність реєстрації пристрою до провайдера Інтернет-послуг. Для цього бажано вести спеціальний облік провайдерів Інтернет-послуг з відміткою про типи підключення до мережі провайдера.

Визначивши MAC-адресу мережевого пристрою, яким було обладнано комп'ютер, потрібно підготувати та розіслати на адреси провайдерів Інтернет-послуг, що працюють з цим типом підключення,

запит із вимогою перевірити, чи не працює у вашій мережі мережевий пристрій з такою MAC-адресою. У разі позитивного результату надати всю інформацію про цього абонента у друкованому та електронному вигляді. У разі негативного результату, поставити цю MAC-адресу на постійний контроль із негайним повідомленням на нашу адресу в разі його підключення до вашої мережі.

Останнім часом широкого розповсюдження набуває технологія CDMA, що надає доступ до ресурсів Інтернет бездротовими каналами зв'язку (наприклад, за допомогою CDMA-модему, що працює з відповідними протоколами передачі даних). Кожен з таких модемів має унікальний ідентифікатор ESN, що визначає пристрій в мережі. Підключення до провайдера Інтернету може здійснюватися двома шляхами: як прив'язка апаратного ESN ідентифікатора до сервера провайдера або як встановлення R-UIM картки (це замінювана ідентифікаційна картка користувача, що містить необхідні дані, потрібні для роботи мобільного телефону або модему в мережах CDMA (аналог SIM картки для мереж GSM)), з необхідними налаштуваннями, в модем. R-UIM картка містить особистий номер телефону користувача, з якого здійснюється додзвін до провайдера для активації Інтернет-з'єднання. Оскільки провайдери CDMA зв'язку поряд з послугами Інтернет надають послуги голосового зв'язку, R-UIM картка з модему, будучи встановленою в CDMA телефон, може бути використана для здійснення дзвінків у мережі провайдера та на інші оператори мобільного або стільникового зв'язку. У такому разі здійснюються оперативнорозшукові заходи, націлені на пошук мобільного апарату за номером телефону.

У разі підключення до CDMA провайдера шляхом прив'язки ESN-номера модему, оперативний працівник має можливість встановити ESN номер модему аналогічно встановленню MAC-адреси мереженого пристрою, а саме шляхом запиту на адресу провайдера про надання інформації про користувача, також ESN номер можна встановити у разі наявності упаковки від модему, на якій він відображається.

Як CDMA-модем може бути використано звичайний мобільний телефон, який працює в мережі CDMA-провайдера (оператора) та підтримує спеціальний протокол передачі даних HSDPA. Як і мобільні телефони стандарту GSM, такі телефони мають свій апаратний ідентифікатор IMEI, який завжди відображається в системі провайдера (оператора) і який звичайно використовують оперативні працівники для розшуку викрадених мобільних телефонів з використанням ОТЗ № 6.

Якщо немає інформації про IMEI номер, який використовувався для

розповсюдження інформації про незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, його можливо отримати, надіславши відповідний запит на адресу оператора зв'язку. Отримавши IMEI номер телефонного апарату, оперативний працівник ставить його на контроль в усіх операторів CDMA зв'язку.

Установивши адресу, з якої здійснювалося підключення до мережі Інтернет, оперативний працівник планує подальші перевірочні заходи. Залежно від ситуації, це може бути як оперативна установка за даною адресою, так й ініційований обшук із вилученням наявної там комп'ютерної техніки з подальшою її перевіркою.

Інформація, що сприяє запобіганню, виявленню та розслідуванню правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, може передаватися за допомогою різних комунікаційних засобів. Найбільш популярними засобами для спілкування за допомогою Інтернету є електронна пошта та Інтернет-месенджери. Вони надають можливість користувачам спілкуватися між собою в режимі реального часу, обмінюватися будь-якими файлами тощо.

При документуванні правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів із використанням мережі Інтернет та комп'ютерних засобів, коли правопорушником було застосовано електронну пошту, особливу увагу слід приділити двом моментам. По-перше, необхідно вивчити сам зміст електронного листа (текст), по-друге, комплекс додаткової службової інформації, що супроводжує кожен відправлений адресату (особі, що була схилена до вживання наркотичних засобів) лист.

Текст електронного листа може бути використаний для отримання інформації про підбір спільників, про обговорення деталей злочинного задуму підозрюваними та інші важливі для кримінального провадження обставини. Дуже часто електронні листи відправляються у незашифрованому вигляді, тому їх зміст не потребує дешифрування. У разі шифрування листів, доступ до їх вмісту можливий тільки за допомогою застосування спеціальних програм.

Службова інформація супроводжує кожен електронний лист. Вона містить короткі відомості про відправника листа та його електронну адресу (наприклад, Іванов Іван Іванович iii90@ukr.net), відомості про одержувача листа (наприклад, Петров Максим petrov-m@ukr.net), дату відправлення у форматі (наприклад, четвер, 8 жовтня 2020, час 22:47, часовий пояс +03:00), тему листа (наприклад, «Наркота просто космос КРУТО!»), те, що повинно бути передано адресату (або конкретний текстовий фрагмент, або прикріплений файл із протиправними

пропозиціями тощо). Накопичення важливої службової інформації про електронний лист відбувається по мірі його руху і починається з моменту його створення. Кожному електронному повідомленню автоматично присвоюється тема (заголовок), яка містить службову інформацію для поштових серверів і програм, через які воно проходить.

Обов'язкові поля заголовку електронного листа незмінні. Він містить інформацію про поштову програму, дату написання листа, адресу поштового сервера провайдера, а також адресу відправника. При відправленні електронного листа він проходить через кілька різних серверів, кожен з яких залишає свої позначки, а потім знаходиться на поштовому сервері доти, поки одержувач його не забере (не прочитає). До моменту отримання листа адресатом весь набір позначок вже сформований.

Таким чином, за службовими відмітками у заголовку листа можливо встановити сервер постачальника послуг доступу до мережі Інтернет, що передав інформацію, за адресою електронної поштової скриньки відправника, з якого були відправлені відомості. Однак деякі програми надають користувачеві можливість внесення змін в заголовок електронного листа. У цьому випадку може бути вказана адреса електронної пошти відправника, що не відповідає дійсності, але позначки поштових серверів, через які прослідувало повідомлення, будуть незмінні. Крім того, електронний лист може бути відправлено з поштової скриньки організації, що надає послуги доступу до мережі Інтернет.

Постачальники послуг доступу до мережі Інтернету, як правило, мають дані про обмін повідомленнями, які можна отримати за допомогою обладнання, що реєструє конкретні аспекти інформаційного обміну, включаючи час, тривалість і дату будь-якого повідомлення, відомості про осіб, що здійснювали обмін повідомленнями, видах послуг, що їм надавалися тощо. Такі відомості зазвичай зберігаються протягом певного періоду, залежно від комерційних інтересів оператора, а також юридичних вимог, що стосуються нерозголошення інформації обмеженого доступу.

Слід зазначити також, що одна і та ж особа може використовувати декілька адрес електронної пошти. Їх кількість може бути довільною. Особи, які організують та вчиняють злочини, як правило, одну електронну адресу використовують для спілкування зі співучасниками та клієнтами, іншу – для спілкування із рідними та близькими. У такому випадку з першого джерела можна отримати інформацію про злочинний задум, співучасників, клієнтів, хід реалізації протиправних дій. Друге

джерело дозволить встановити особу злочинця і відомості про нього.

Отримані відомості будуть слугувати інформаційною основою для проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення особи, яка вчинила злочин, і його можливих співучасників.

Останнім часом для спілкування у мережі Інтернет користувачі все частіше обирають Інтернет-месенджери. Найбільш популярними серед них є «WhatsApp», «Viber», «Skype», «Telegram». Кожен із названих менеджерів надає можливість передачі інформації у режимі реального часу, а також повідомляє їх користувачів про доступність для спілкування осіб, зареєстрованих у одній із названих систем. При інсталяції програм для роботи цих менеджерів, користувачу пропонується вказати відомості про себе. Однак внесені ним дані (ім'я, прізвище, вік, стать, місто та ін.) не завжди відповідають дійсності. Вони надаються користувачем за його бажанням, і будь-який контроль правильності наданих відомостей відсутній. До підключення користувача до мережі Інтернет передана йому інформація зберігається на сервері компанії відповідного Інтернет-месенджера. При підключенні до мережі Інтернет вона йому одразу передається.

Кожен Інтернет-месенджер має свої особливості роботи, характеристику та можливість встановлення та роботи не тільки на персональному комп'ютері, але й планшеті, смартфоні тощо. Компанії, що поширюють послуги мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет намагаються залучити якомога більше користувачів і надати їм практично безмежні можливості для спілкування. При цьому різноманітність Інтернет-месенджерів, можливості їх встановлення на різні засоби персональної комп'ютерної та іншої мобільної техніки, специфіку їхньої роботи слідчі враховують не завжди.

Інтернет-месенджер може надати неоціненну допомогу у виявленні та документуванні злочинів. Багато месенджерів мають функцію ведення журналів повідомлень (у ньому зберігаються всі повідомлення, відправлені та отримані користувачем, із зазначенням часу та інших відомостей, що індивідуалізують співрозмовника – прив'язку до сторінки у соціальній мережі, електронної поштової скриньки, мобільного телефону тощо). Але деякі месенджери таких журналів повідомлень не ведуть, хоча така можливість є, і листування також не зберігається. Однак у більшості випадків користувачі та злочинці, які використовують Інтернет-месенджери, які зберігають вище вказані дані (наприклад, «Viber», «Skype» та інші), або не знають про можливість відключення такої функції або забувають її відключити.

Таким чином, мережа Інтернет може бути як середовищем проведення пошукових дій, так й інструментом пошуку, технічна можливість якого дозволяє встановити:

- 1) місце, з якого відбувався сеанс виходу у мережу Інтернет;
- 2) конкретну адресу, якщо з'єднання відбувалося по виділеній лінії зв'язку;
- 3) телефонний номер, якщо з'єднання відбувається через стаціонарний, 3G або CDMA модем.

Невід'ємною частиною документування є документальна фіксація ознак кримінальних правопорушень. Зокрема, фіксуватися повинні:

- а) факти підготовки або вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, у тому числі час, місце, спосіб та інші обставини правопорушення;
- б) осіб, що були залучені до схем незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;
- в) осіб – ймовірних підозрюваних;
- г) осіб – ймовірних свідків вчинення протиправних дій;
- г) осіб – ймовірних співучасників вчинення злочинів.

Формами документування можуть бути:

- документи (файли), що підтверджують наявність фактичної інформації на сайті у вигляді скріншоту – копії сторінки вебсайту з екрану;
- документ (файл) з посиланням на сторінку вебсайту з фактичною інформацією для можливості її перегляду в режимі оффлайн;
- повноцінна копія сторінки вебсайту за допомогою спеціальних програм;
- інформаційна довідка про ідентифікаційні дані вебсайту: IP-адреса, URL, Інтернет-провайдер, електронна адреса, номери телефонів;
- рапорти і протоколи щодо проведення за наявними підставами оперативно-розшукових заходів і засобів про виявлення і фіксацію фактів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів.

Ці документи мають бути спрямовані в установленому порядку для вирішення питання щодо початку кримінального провадження та притягнення винних до відповідальності.

Розділ 4

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ ЩОДО НЕДОПУЩЕННЯ ВЧИНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

4.1. Профілактична діяльність серед неповнолітніх щодо недопущення вживання наркотичних засобів

Важливість застосування до неповнолітніх осіб профілактичних заходів щодо недопущення вживання ними наркотичних засобів обумовлена пріоритетами національної політики у сфері захисту прав, свобод та інтересів дітей. Здоров'я дітей – це здоров'я майбутньої нації.

Разом з тим профілактичну діяльність серед неповнолітніх щодо недопущення вживання ними наркотичних засобів варто розглядати в контексті профілактики наркозалежності в цілому. Окремо на нормативно-правовому рівні не врегульоване питання протидії наркозалежності дітей в Україні.

Так, розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» у своєму змісті містить конкретні вказівки щодо профілактики наркозалежності та запобігання незаконному вживанню наркотиків.

Основним змістом профілактики наркозалежності є здійснення комплексних заходів, спрямованих на зниження рівня первинного вживання наркотиків, а отже, незаконного попиту на них, зменшення шкоди від вживання не за медичним призначенням наркотиків у сфері охорони здоров'я та життєдіяльності суспільства в цілому. Профілактика охоплює певні соціальні та вікові групи населення і повинна містити різноманітні перманентні заходи – від запобігання вживанню наркотиків до зменшення спричинених ними негативних наслідків для особи і суспільства⁸⁵.

Профілактика вживання наркотиків дітьми і молоддю є пріоритетом соціальної політики держави, превенцією негативних

⁸⁵ Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text>

проявів у поведінці неповнолітніх і повинна спрямовуватися також на запобігання зловживанню алкоголем, тютюном та іншими речовинами, зокрема комбінованому вживанню наркотиків, що знаходяться в законному та незаконному обігу.

З метою профілактики наркозалежності та запобігання зловживанню наркотиками держава забезпечує⁸⁶:

- надання пріоритету профілактичній роботі у наркополітиці;
- покладення на суб'єктів наркополітики обов'язкової функції запобігання наркоманії та наркозлочинності;

- здійснення заходів з виконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 10 Конвенції про психотропні речовини 1971 року (заборона рекламування психотропних речовин серед населення) і статті 3 Конвенції ООН про протидію незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року (привселюдне підбурювання до вчинення незаконної діяльності з обігу наркотиків);

- змістовне оновлення профілактичної роботи з метою формування в суспільстві: захисних соціальних бар'єрів і готовності протистояти ризикам; здорового способу життя і залучення населення насамперед до суспільно корисної праці, розширення кола життєвих інтересів, не пов'язаних із вживанням наркотиків, алкоголю, тютюнопалінням та іншими шкідливими звичками;

- проведення профілактичної роботи як складової частини всіх різновидів і форм реалізації наркополітики: контролю за обігом наркотиків, лікування та реабілітації наркозалежних осіб, боротьби з наркозлочинністю;

- пропагування серед широких верств населення здорового способу життя із зосередженням особливої уваги на дітях, учнівській та студентській молоді, створення умов для його застосування, формування у них навичок несприйняття вживання психоактивних речовин;

- розроблення заходів протидії поширенню наркотичної субкультури;

- проведення постійного моніторингу ефективності профілактичних заходів і в разі потреби корегує та вносить зміни щодо тактики і методики їх реалізації;

- взаємодію державних органів та інститутів громадянського

⁸⁶ Там само.

суспільства із засобами масової інформації для підвищення рівня обізнаності населення, надання об'єктивної, науково обґрунтованої інформації про небезпеки, пов'язані із вживанням наркотиків, алкоголю та тютюнопалінням;

– функціонування державної системи правової освіти та постійне об'єктивне інформування населення про наркотичну ситуацію в державі;

– впровадження визначених у програмах підготовки та перепідготовки педагогічних працівників сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

– проведення конкурсів із створення телевізійних програм, публікацій у друкованих засобах масової інформації, художніх творів, сценаріїв фільмів на антинаркотичну тематику, в тому числі із залученням спонсорської допомоги громадських асоціацій та фондів;

– здійснення заходів із запобігання скоєнню дорожньо-транспортних пригод особами, що перебувають під впливом наркотиків;

– організацію у засобах масової інформації виступів і звернень фахівців з питань формування та реалізації наркополітики.

Профілактика наркоманії проводиться за такими формами⁸⁷:

універсальна – спрямована на запобігання наркоманії через інформування громадськості про шкоду і наслідки вживання не за медичним призначенням наркотиків та пропаганду здорового способу життя;

селективна – спрямована на запобігання залученню дітей і молоді, які внаслідок біологічних, психологічних або соціальних причин перебувають в обставинах, що спричиняють вживання алкогольних напоїв чи наркотиків (сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах), до вживання психоактивних речовин;

індикативна (профілактика за показаннями) – спрямована на запобігання виникненню рецидивів хвороби.

Профілактика наркоманії проводиться шляхом⁸⁸:

– впровадження апробованих передовою міжнародною та вітчизняною практикою профілактичних стратегій формування життєвих навичок, розроблення нових і удосконалення чинних програм та методик розв'язання наркотичних і алкогольних проблем згідно з вимогами МОН до наукових, науково-методичних та навчальних видань;

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

– забезпечення державної підтримки розвитку системи позашкільної освіти;

– розроблення та запровадження механізмів координації діяльності державних установ і громадських організацій у сфері профілактики вживання психоактивних речовин не за медичним призначенням;

– реалізації стратегій зниження рівня незаконного попиту на наркотики серед молоді, формування в неї життєвих навичок, уміння протистояти ризикам і загрозам, пов'язаним з наркотиками;

– підготовки і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, формування у них свідомого відповідального ставлення до виконання обов'язків, пов'язаних з утриманням, вихованням та освітою дітей;

– забезпечення навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів достатньою кількістю інформаційної та методичної літератури для проведення профілактичної роботи з учнями, їх батьками та педагогічними працівниками;

– забезпечення розвитку інфраструктури надання комплексної соціально-педагогічної та медико-психологічної допомоги дітям та їх батькам;

– впровадження в програми підготовки та перепідготовки педагогічних працівників та лікарів загальної практики - сімейних лікарів сучасних методик профілактичної роботи з подолання негативних проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

– створення і запровадження методики раннього виявлення дітей, які належать до груп ризику через їх незахищеність та інші чинники, що можуть призвести до початку вживання наркотиків (діти, батьки яких перебувають у трудовій еміграції за кордоном; діти із сімей з проблемами залежності; діти, що отримали психологічні травми внаслідок жорстокого поводження або сексуального насильства, безпритульні), сприяння захисту їх прав та недопущення соціального відторгнення;

– проведення глибокого і систематичного моніторингу, оцінки ефективності профілактики наркоманії і внесення відповідних коректив у її організацію та зміст на основі наявних даних.

Безпосередньо підрозділи ювенальної превенції також застосовують заходи профілактики щодо недопущення вживання наркотичних засобів неповнолітніми. Та варто наголосити на тому, що згідно Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції

Національної поліції України ⁸⁹ взяттю на профілактичний облік не підлягає наркозалежна дитина. Отже, обліково-профілактичні справи на таких неповнолітніх не заводяться і не ведуться. Саме тому нормативно не визначено, що до наркозалежних дітей ювенальні поліцейські мають застосовувати профілактичні заходи, а саме заходи індивідуальної профілактики. Дане положення відомчого нормативно-правового акту має дискусійний характер й потребує додаткового опрацювання, вивчення практики та необхідності застосування з боку правоохоронців, нормотворців та науковців.

Проте вважаємо, що у випадку виявлення наркозалежної дитини або дитини, яка потенційно є такою, що може вживати наркотичні засоби з немедичною метою, ювенальні поліцейські, крім нормативно-встановлених дій (наприклад, направлення на медичний огляд), мають провести індивідуальні профілактичні бесіди, як із самою дитиною за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога, так і з батьками дитини або її законними представниками, на предмет недопущення вживання наркотичних засобів неповнолітніми, шкоди для здоров'я вчинення таких дій, а також інших наслідків вживання наркотиків.

Сім'я має великий потенціал у відвертанні залучення дитини до наркотиків. Правильне виховання повинне формувати відповідальну, самостійну зацікавлену особистість зі сформованими цінностями-цілями, життєвими планами, здоровими способами отримання задоволення, власним досвідом перемог і повагою до себе. Батьки повинні підтримувати довірчі стосунки з дитиною, але в той же час контролювати її поведінку, уникаючи гіперопіки. Необхідно знати оточення підлітка і вміти вчасно розпізнати у приятелів ознаки вживання наркотиків⁹⁰.

Також, на наш погляд, потребує додаткового вивчення цільова профілактична програма «Підхід 600», яка запроваджена в Амстердамі та передбачає індивідуальну профілактичну роботу за участю поліцейських, прокуратури, фахівців установ охорони здоров'я та соціальних служб із шістьсот найбільш небезпечними злочинцями, а також з наркозалежними особами. До профілактичної роботи також

⁸⁹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96#w1_6

⁹⁰ Градецький А.В. Запобігання вживанню наркотичних засобів особами молодіжного віку на індивідуальному рівні // Право і безпека. 2012. № 5 (47). С. 242-247.

було залучено понад 40 громадських організацій, які взяли на себе основний обсяг зобов'язань. Якщо профілактичні заходи сприяли становленню на шлях виправлення правопорушника чи звернення наркозалежної особи до програм замісної підтримувальної терапії, він виводився із списку 600, а на облік брався інший правопорушник⁹¹.

Якщо у масштабі нашої країни можуть виникнути організаційні, фінансові, кадрові, професійні та інші труднощі в запровадженні одночасно саме такого формату програми, який застосовується в Амстердамі, то на рівні запровадження подібної програми для наркозалежних неповнолітніх цілком може бути реалізована і давати позитивні результати. Безпосередньо робота усіх компетентних служб, спрямована на подолання наркозалежності у неповнолітніх осіб – запорука зменшення наркозлочинності в цілому в державі у майбутньому.

Необхідність запровадження згаданої нами програми для неповнолітніх обумовлена відсутністю подібних програм на загальнодержавному рівні. Тривалий час в Україні не приділялося достатньої уваги щодо проблеми підліткової наркоманії та не створювалися відповідні сервіси для профілактики й подолання наслідків незаконного вживання ними психоактивних речовин. Про це може свідчити значний попит серед підлітків на різні стимулятори та інші психоактивні речовини, що призводять до залежності.

За результатами дослідження, проведеного у 2018 році у межах проєкту «Підлітки поза увагою: поліпшення доступу до ВІЛ-сервісних послуг для вразливих підлітків в Україні», понад 40% опитаних підлітків щотижнево вживають різні види наркотичних речовин. З досвіду роботи центрів денного перебування для дітей та молоді, схильних до ризикованої поведінки, можна стверджувати, що за останні два роки збільшилась кількість звернень з приводу залежної від психоактивних речовин поведінки підлітків. Натомість в Україні на сьогодні відсутні будь-які спеціалізовані програми, що передбачали б надання кваліфікованої комплексної допомоги залежним неповнолітнім із забезпеченням можливостей для реалізації їх законних прав на отримання освіти, перебування у безпечних умовах, вільного пересування, право на проживання в сім'ї тощо⁹².

⁹¹ Поліція та громадськість – основа профілактики злочинності в Амстердамі. URL: <https://www.nai.au.kiev.ua/news/policiya-ta-gromadskist-%E2%80%93-osnova-profilaktiki-zlochinnosti-v-amsterdami.html?action=refreshCalendar&month=3&year=2016>

⁹² В Харкові з'явилася можливість реабілітації наркозалежних підлітків за новою програмою. URL: <https://soczahist.kharkov.ua/2020/03/%D0%B2>

До сьогодні єдиним можливим шляхом для лікування неповнолітніх від наркотичної залежності було влаштування їх у реабілітаційні центри для дорослих споживачів наркотиків. За результатами моніторингу реабілітаційних центрів і опитування людей, які проходять реабілітацію від наркозалежності, що проводився державною установою «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я України» серед осіб, які прийняли участь у опитуванні, було 9,4% осіб у віці від 15 до 18 років, що підтверджує факт перебування неповнолітніх поряд з дорослими в реабілітаційних центрах. Навряд чи така форма лікування прийнятна для неповнолітніх, оскільки позбавляє їх можливості навчатися та перебувати з рідними людьми. Альтернативою може стати впровадження реабілітаційної програми у центрах денного перебування для підлітків⁹³.

Варто зазначити, що на виконання Комплексної програми з протидії поширенню наркоманії та зменшення шкоди від вживання психоактивних речовин у м. Харкові «Чисте місто» на 2019-2020 роки, прийнятої на 29 сесії Харківської міської ради 7 скликання 21.08.2019 року фахівцями Центру денного перебування «Компас» Харківського благодійного фонду «Благо», в межах проєкту «Права та здоров'я уразливих груп населення: заповнюючи прогалини», було розроблено програму реабілітації підлітків, які знаходяться в залежності від психоактивних речовин⁹⁴.

Пунктом 5.5.3. програми «Чисте місто» передбачено роботу реабілітаційного центру для дітей та підлітків денної форми для лікування залежності на базі «Соціального будинку». Протягом 2019 року відбувалося пілотування ключових елементів програми. На початку 2020 року Центр денного перебування «Компас» прийняв першого підлітка на повноцінну програму реабілітації. Показовим є той факт, що перший клієнт програми був перенаправлений на лікування шкільним офіцером поліції, що демонструє ефективність моделі переадресації та співпраці⁹⁵.

Програма реабілітації наркозалежних підлітків розроблена для впровадження її у центрах денного перебування та інших закладах, що не передбачають повну ізоляцію підлітків, які мають залежність від психоактивних речовин. У програмі враховані вікові, психологічні особливості підлітка та основні фактори соціалізації людини у даний

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Там само.

період життя. В основу програми закладено концептуальну ідею щодо необхідності формування поведінки не пов'язаної з ризиком для життя та здоров'я в умовах природнього соціального середовища, оскільки підлітковий вік – це період важливий для встановлення необхідних соціальних зв'язків, формування особистісних якостей та навичок протистояння впливу негативним факторам соціального середовища. Програма базується на використанні сильних сторін підлітка та залученні його власних ресурсів до подолання проблеми, пов'язаної із наявністю залежності⁹⁶.

Окрім того, важливим аргументом на користь створення програми реабілітації наркозалежних підлітків в умовах денного перебування стала необхідність забезпечення для них навчання. Програмою передбачено, що підлітки, які знаходяться на реабілітації та навчаються у загально-освітніх закладах або закладах професійного спрямування, мають змогу відвідувати заняття у своїх класах чи групах. Враховано також можливість негативного впливу близького оточення підлітка на його поведінку та умови, за яких він почав вживати психоактивні речовини⁹⁷.

Програму реабілітації розроблено з урахуванням основних принципів та підходів роботи з неповнолітніми особами та на підставі нормативно-правових актів, що регулюють надання соціальної, медичної та психолого-педагогічної допомоги дітям. Дана програма має чітку структуру процесу реабілітації, визначено перелік фахівців та їх компетенцію. За програмою, реабілітація підлітка здійснюється у 10 етапів. Окрім фахівців із соціальної роботи, педагогіки та психології, програма передбачає залучення менторів для підтримки позитивних змін. За необхідності, програма передбачає надання медичної допомоги, що здійснюється відповідним фахівцем у спеціалізованих медичних закладах. Також підлітки, які проходять програму реабілітації, пройдуть два короткотривалих табори, метою яких є підкріплення мотивації на лікування – на початку програми та підтримка мотивації безпечної поведінки й закріплення навичок протистояння негативним факторам соціального середовища наприкінці програми реабілітації. Програмою передбачено онлайн -підтримку підлітків, що пройшли реабілітацію та індивідуальну й групову роботу з близьким оточенням клієнтів програми реабілітації⁹⁸.

Тобто можна зробити висновок про застосування сьогодні в Україні

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Там само.

ювенальними поліцейськими в основному заходів загальної профілактики щодо недопущення вживання наркотичних засобів неповнолітніми особами. До таких заходів загальної профілактики, які застосовуються ювенальними поліцейськими з метою недопущення вживання неповнолітніми наркотичних засобів, ми відносимо: обмеження щодо перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування; проведення лекцій; проведення виховних годин; участь у телепередачах; виступи на радіо; проведення тренінгів; проведення семінарів; публікації інформаційної та методичної літератури; проведення просвітницьких заходів. Зупинимося на деяких з них детальніше.

Обмеження щодо перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування передбачено частиною 2 статті 20-1 Закону України «Про охорону дитинства»⁹⁹. Цією нормою встановлено обов'язок для власників закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважених ними осіб вживати заходів щодо недопущення у такі заклади з двадцять другої до шостої години дітей до 16 років без супроводження вказаних вище осіб¹⁰⁰. За порушення згаданої норми статтею 180-1 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність¹⁰¹.

Подібний захід застосовується органами місцевого самоврядування багатьох держав. Обмеження на перебування неповнолітніх у громадських місцях у нічний час запроваджені в низці країн Європи, США, Латинській Америці. Таким способом досягається запобігання розповсюдженню наркотичних засобів серед неповнолітніх, захист населення від наркотизації неповнолітніх¹⁰².

Також хотілося б зупинитися на такому профілактичному заході, як підвищення професійної майстерності ювенальних поліцейських, наприклад шляхом участі їх у семінарах, тренінгах, колоквиумах тощо. Так, наприклад, Всеукраїнська благодійна організація «Конвіктус Україна» у 2019 році провела семінар-тренінг на тему «Особливості ефективної та толерантної роботи зі споживачами ін'єкційних та

⁹⁹ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

¹⁰² Сівчук А.Є. Профілактика наркоманії неповнолітніх: міжнародний досвід // Правова позиція. 2019. № 1 (22). С. 95-102.

неін'єкційних наркотиків» для дільничних офіцерів поліції та працівників ювенальної превенції з метою опанування ефективних інструментів взаємодії з наркозалежними та надання допомоги особам із груп ризику¹⁰³.

Найчастіше ювенальні поліцейські застосовують в ході реалізації загальної профілактики такі заходи, як проведення занять, лекцій, просвітницьких заходів тощо, з неповнолітніми та їх батьками або особами, що їх замінюють. З метою профілактики вживання наркотичних засобів неповнолітніми особами такі заходи також застосовуються. Під час проведення зазначених форм занять можливе залучення медичних працівників, соціальних працівників, осіб, які були хворі на наркоманію і вилікувалися тощо. Так, наприклад, у січні 2020 року на території обслуговування Покровського відділу поліції та підпорядкованих відділень стартували превентивні заходи, спрямовані на запобігання вживання наркотичних засобів серед підростаючого покоління. Тож ювенальні поліцейські відвідують навчальні заклади, де проводять тематичні зустрічі з дітьми, семінари, уроки-застереження¹⁰⁴.

Не менш важливим є застосування профілактичних заходів до членів сімей неповнолітніх осіб, які мають факти немедичного вживання наркотичних засобів. Тобто, якщо в родині є наркозалежні особи, а також у родині проживають неповнолітні особи, то з такими родинами варто працювати спеціалістам, адже саме за таких умов підлітки схильні до раннього вживання наркотичних засобів. В Україні подібних програм не існує. Такі родини на обліках в Національній поліції не перебувають. Корекційні програми до неповнолітніх осіб з родин, в яких є наркозалежні особи, не застосовуються. Проте подібна практика існує й застосовується у США, Швеції, інших державах та дає свої позитивні результати¹⁰⁵. Саме тому вироблення механізмів захисту дітей, що проживають у сім'ях, в яких є наркозалежні особи, вважаємо пріоритетом для України, а застосування профілактичних заходів у межах наданих законодавством повноважень ювенальними поліцейськими є пріоритетом вже сьогодні. Серед таких заходів за наявності відповідних підстав можуть бути: виклик соціальних служб, вилучення дитини з родини, проведення профілактичних бесід дітьми та

¹⁰³ Київські поліцейські обговорили питання дієвої роботи з наркозалежними та підлітками. URL: <http://www.convictus.org.ua/ki%D1%97vski-policejski-obgovorili-pitannya-diyevo%D1%97-roboti-z-narkozalezhnimi-ta-pidlitkami/>

¹⁰⁴ Мій вибір – життя без наркотиків»: ювенальні поліцейські Добропілля проводять заняття для дітей. URL: <http://pokrovsk-police.dn.ua/news/view/8789>

¹⁰⁵ Сівчук А.Є. Зазнач. твір.

з батьками або особами, що їх замінюють, притягнення до відповідальності винних осіб та інші заходи.

Також, на наш погляд, одним із ефективних заходів є реклама у різних її формах (на телебаченні, радіо, в мережі Інтернет, зовнішня реклама на вулицях міст, наприклад, банери тощо), спрямована проти немедичного вживання наркотичних засобів. Ювенальні поліцейські можуть на регіональному рівні ініціювати проведення подібних акцій із залученням місцевої влади, місцевих громадських організацій, підприємств, установ, організацій різних форм власності та інших суб'єктів.

У даному контексті заслуговує на увагу американський експеримент, який стосується поінформованості щодо небезпеки немедичного наркоспоживання. За часів президента США Р. Рейгана проводилася великомасштабна компанія проти наркотиків, що реалізована у вигляді антинаркотичної реклами на телебаченні, яка демонструвала негативний вплив наркотичних засобів. Під час компанії багато громадських організацій проводили акції з інформування щодо наркотичних засобів. Показово, що рекламні компанії допомагали антинаркотичним заходам безкоштовно, канали національного телебачення США надавали також безкоштовно час для тематичних трансляцій. Багато відомих особистостей намагалися розповідати про небезпеку нелегальних наркотичних засобів. До початку компанії кількість наркоспоживачів у країні була дуже високою: серед 16-річних, які хоча б раз у житті споживали нелегальні наркотичні засоби, кількість наближалася до 50 %. Результатами компанії стало вироблення загального більш негативного ставлення до наркотичних засобів. Науково доведено, що вироблене в ході антинаркотичної компанії негативне ставлення до наркоспоживання викликає зменшення кількості осіб, які пробують наркотики¹⁰⁶.

Разом з тим, враховуючи закордонні напрацювання, не потрібно ігнорувати й вітчизняну практику, яка набирає обертів, адже будь-який прогрес забезпечується постійним розвитком, пошуком нових, сучасних способів та прийомів реалізації поставлених завдань. А враховуючи те, що одним із основних завдань підрозділів ювенальної превенції Національної поліції визначено профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в

¹⁰⁶ Там само.

межах своєї компетенції заходів для їх усунення¹⁰⁷, застосування інноваційних підходів до реалізації поставленого завдання забезпечує ефективність такої реалізації.

Розвиток сучасного інформаційного простору дозволяє запроваджувати нестандартні, альтернативні підходи до превентивної роботи відносно дітей. Водночас традиційною залишається класифікація заходів запобігання вчиненню правопорушень дітьми на трьох рівнях: первинний, коли заходи спрямовані на всіх неповнолітніх загалом; вторинний, під час якого діти навчаються самостійному розв'язанню конфліктів шляхом медіації (посередництва), отримують практичні знання та допомогу; третинний – спрямований на роботу зі специфічними видами девіантної (протиправної) поведінки¹⁰⁸.

Розглянемо сучасні методики запобігання вчиненню правопорушень дітьми, застосовувані поліцейськими в Україні впродовж останніх років. До первинного рівня заходів запобігання вчиненню правопорушень дітьми ми віднесли такі проєкти, як: воркшоп, «Шкільний офіцер поліції», «Маю право бути собою», «Ми – одна команда», «Зарядка зі school police officer».

Популярним сьогодні в діяльності підрозділів ювенальної превенції є воркшоп – навчальний захід, учасники якого отримують знання через високу інтенсивність групової взаємодії, активність і самостійність учасників, актуальний досвід й особисте переживання.

Так, відділом ювенальної превенції управління превентивної діяльності ГУНП в Дніпропетровській області у червні 2019 року був проведений цикл воркшопів **«Відповідальне батьківство»**, який складається з інтерактивних занять з дітьми різного віку та їх батьками у різних публічних місцях м. Дніпра.¹⁰⁹ Відкриті майстер-класи для дітей та батьків поліцейські та представники Центру безоплатної вторинної правової допомоги проводять за різною тематикою: як запобігти втечі дитини з дому, безпечні канікули, порозуміння між батьками та підлітками, вживання алкоголю, реагування на випадки

¹⁰⁷ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?lang=ru>

¹⁰⁸ Профілактика підліткової злочинності базуватиметься на відновному підході
URL: <http://police.dn.ua/news/view/profilaktika-pidlitkovoï-zlochinnosti-bazuvatimetsya-na-vidnovnomu-pidhodi>

¹⁰⁹ Ювенальна превенція Дніпропетровська область. URL: <https://www.facebook.com/pg/JuvenilepoliceDnipro/posts/>

домашнього насильства тощо ¹¹⁰.

Подібні заходи проводяться інспекторами ювенальної превенції інших регіонів України. Так, наприклад, у березні 2019 року правовий воркшоп «Будуємо майбутнє разом» відбувся у м. Краматорськ Донецької області, до якого долучаються також представники юстиції, закладів освіти, волонтерських організацій тощо ¹¹¹.

Вважаємо такий досвід позитивним, адже навчання правомірній поведінці, роз'яснювальна робота залишаються основними заходами у загальній профілактиці правопорушень. Удосконаливши прийоми та способи донесення інформації до свідомості людей, можна досягти більш ефективного результату: методики групових вправ, ігрової активності, майстер-класи, відпрацювання навичок (наприклад, самооборони, уникнення конфліктів тощо). Воркшоп може стати сучасною альтернативою бесідам, які проводяться з дітьми під час загальної профілактики правопорушень.

Ще однією новелою в діяльності поліцейських став проєкт «Шкільний офіцер поліції», здійснюваний патрульними поліцейськими, які пройшли тренінгову підготовку. Головним завданням проєкту «Шкільний офіцер поліції» є створення безпечного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах, що реалізується через здійснення ефективної профілактики правопорушень серед учнів, застосування відновних практик задля попередження конфліктів, правопорушень та інших негативних явищ ¹¹².

Українські спеціалісти разом із канадськими колегами розробили методичні рекомендації до програми «Школа і поліція» щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1-11 класів. Її ухвалило Міністерство освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Програма складається з двадцяти п'яти занять, з яких шість – для молодших класів та дев'ятнадцять – для старших. «Школа і поліція» у інтерактивній формі дозволяє розкрити такі важливі теми, як безпечна поведінка на дорозі та в побуті, поведінка у стресових або небезпечних ситуаціях, права дитини, запобігання та протидія насильству у сім'ї,

¹¹⁰ Як запобігти втечі дитини з дому? У Дніпрі поліцейські організували воркшопи «Відповідальне батьківство». URL: <https://dp.suspilne.media/news/22481>.

¹¹¹ Правовий воркшоп «Будуємо майбутнє разом» відбувся на Донеччині. URL: <https://minjust.gov.ua/news/regional/pravoviy-vorkshop-buduemo-maybutne-razom-vidbuvsyana-donechchini>.

¹¹² Проєкт «Шкільний офіцер поліції». URL: <http://cop.org.ua/ua/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/proekt-shkilnij-ofitser-politsiji>.

булінгу тощо¹¹³.

Заняття побудовані таким чином: після короткої теоретичної частини, учні перевіряють ті чи інші тези на практиці. Для учнів молодшого класу заняття проводять у формі гри – використовують спеціальні ігрові набори та ляльок. З середніми та старшими класами під час групової роботи відпрацьовуються різні практичні ситуації. Оскільки заняття проводять одночасно для груп максимум з тридцяти дітей, кожен учень задіяний та долучається до гри або обговорення, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Окремим напрямком роботи шкільних офіцерів є налагодження взаємодії з батьками. Загалом вони позитивно ставлять до шкільних офіцерів. Проте трапляються і випадки, коли батьки, на жаль, не розуміють, що саме вони несуть повну відповідальність за здоров'я та благополуччя своєї дитини, а деякі методи виховання, що вони ними користуються, не завжди ефективні для сучасної молоді.

Проект діє у всіх містах, де діють управління патрульної поліції. До програми загальноосвітні навчальні заклади долучаються виключно за власним бажанням^[114].

«Маю право бути собою» – це проєкт Національної поліції України з протидії булінгу, який відбувся разом з Українським інститутом дослідження екстремізму¹¹⁵. Основним завданням проєкту є активна протидія дискримінаційним діям учнів один проти одного. Зміст проєкту полягає у проведенні поліцейськими роз'яснювальної роботи в школах щодо змісту та особливостей булінгу, способів запобігання, припинення та подолання таких дій. Крім того, у межах проєкту «Маю право бути собою» відкрито національну дитячу «гарячу лінію», куди цілодобово та анонімно може зателефонувати жертва шкільної дискримінації і отримати допомогу від соціальних служб.

«Ми – одна команда» – це Всеукраїнський футбольний флешмоб, організатором якого є Національна поліція України¹¹⁶. Метою проєкту є популяризація здорового способу життя, профілактика правопорушень серед неповнолітніх, а також показати дітям, що поліцейський – друг, який завжди готовий прийти на допомогу. Адже під час спортивної гри

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Ювенальна поліція впроваджує проєкт із протидії булінгу у навчальних закладах.
URL: <https://www.npu.gov.ua/news/Informacziya/yuvenalna-policziya-vprovadzhuje-proekt-iz-protidiji-bulingu-u-navchalnix-zakladax/>

¹¹⁶ Поліція Запоріжжя приєдналася до футбольного флешмобу «Ми одна команда».
URL: <http://zp-pravda.info/2018/10/30/politsiia-zaporizhzhia-priednalasia-do-futbolnoho-fleshmobu-my-odna-komanda/>

відбувається зближення її учасників, обмін думками, поглядами на життя, життєвими принципами, що є позитивним прикладом для дітей.

Всеукраїнська акція «Зарядка зі school police officer»¹¹⁷ проводилася також з метою пропаганди здорового способу життя серед дітей і за своїм змістом подібна до попереднього проєкту. Відмінність полягає в аудиторії, до якої долучаються поліцейські. У даному випадку – це літні табори, в яких відпочивають діти. Так само неофіційне спілкування має впливати на свідомість дітей, залучаючи їх до правомірної поведінки в майбутньому.

Вторинний рівень запобігання вчиненню правопорушень дітьми передбачає навчання неповнолітніх розпізнавати правопорушення, реагувати на нього шляхом медіації. У даному випадку неповнолітні самостійно стають медіаторами, які допомагають сторонам конфлікту налагодити процес комунікації, допомагають вирішити конфлікт.

Яскравим прикладом другого рівня запобігання вчиненню правопорушень дітьми є проєкт «Children patrol police». Так називається дитяче об'єднання, спрямоване на правову освіченість учнів загальноосвітніх шкіл та на попередження злочинності в дитячому середовищі. Такі шкільні патрульні стежать за дисципліною в навчальному закладі та допомагають адміністрації.

Проєкт започатковано за підтримки патрульної поліції в окремих регіонах України (Закарпаття). Змістом такого проєкту є підготовка дітей, які увійшли до шкільного патрулю, до служби в поліції. Для дітей розроблено спеціальний кодекс, який є спрощеною інтерпретацією Закону України «Про Національну поліцію». Юні полісмени пройшли відбір: від тестування до співбесіди. Крім цього, у наших планах залучати молодь до роботи під час різних заходів¹¹⁸.

Позитивний досвід західноукраїнських колег заслуговує на увагу та, на наш погляд, потребує розширення своїх меж до загальнодержавного рівня. Відчуття значимості дітей, знання основ законодавства України, тактики дій у конфліктних ситуаціях можуть знадобитися у майбутньому кожному шкільному поліцейському та попередити вчинення ними протиправних дій.

Проєкт «Маю право бути собою» також може бути віднесений і до вторинного рівня запобігання правопорушенням, вчинених дітьми, якщо відбуватиметься навчання дітей способам та методам протидії булінгу. Це можуть бути майстер-класи з врегулювання конфліктів у

¹¹⁷ Поліція Київської області. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?id=190134267708420&story_fbid=1848802348508262.

¹¹⁸ Патрульна запускає шкільний патруль. URL : <http://chas-z.com.ua/news/50441>.

шкільному середовищі, під час якого відпрацьовуватимуться практичні навички такої діяльності, тренінги щодо відпрацювання алгоритмів дій у разі виявлення факту булінгу в колективі. Навчені діти зможуть бути медіаторами, які не розгубляться у випадку булінгу, не замовчуватимуть виявлені факти.

Третинний рівень запобігання вчиненню дітьми правопорушень реалізується у випадках наявності девіантної поведінки дитини.

Так, проєкт «Пошук дітей» – одна із найефективніших інноваційних форм діяльності ювенальної превенції. У серпні 2017 року «Київстар» і Національна поліція України підписали Меморандум про співпрацю у проєкті «Пошук дітей». Послуга почала працювати у Києві з вересня 2017 року та показала свою ефективність. Впродовж 2018 року до проєкту долучились усі регіони України. За весь час роботи «Пошуку дітей» абоненти «Київстар» допомогли Національній поліції розшукати більше 130 дітей. За даними Національної поліції України у 2018 році було зареєстровано 11305 заяв про зникнення дітей. 89% дітей вдалося знайти і повернути додому в першу добу після зникнення¹¹⁹.

Абоненти, які мають бажання допомагати Національній поліції у пошуку зниклих дітей і могли бути свідками таких інцидентів, отримують на свої мобільні телефони SMS-повідомлення з інформацією про дитину, обставини її зникнення, посилання на Facebook-сторінку Національної поліції з докладними даними та фотографією дитини, а також контакти, за якими можуть звертатися потенційні свідки, які хочуть допомогти в пошуку. У кожному регіоні Національною поліцією була створена своя Facebook-сторінка. Перелік таких сторінок знаходиться за посиланням <https://kyivstar.ua/uk/about/responsibility/kidsearch>¹²⁰.

Відповідно до Законів України «Про захист персональних даних» і «Про телекомунікації», «Київстар» не повідомляє інформацію про місцезнаходження своїх абонентів та інші персональні дані третім особам. Усі функції з відбирання номерів мобільних телефонів здійснюють інтелектуальні автоматичні ІТ-системи, дотримуючись конфіденційності процесів моніторингу й інформації про абонентів.

Проєкт «Поліція Донеччини», який був протестований серед жителів Маріуполя, доступний для завантаження в Google Play та App Store.

¹¹⁹ Абоненти Київстар допомогли Національній поліції України розшукати більше 130 дітей. URL: <https://kyivstar.ua/uk/mm/news-and-promotions/abonenty-kyivstar-dopomogly-nacionalniy-policiyi-ukrayiny-rozshukaty-bilshe>.

¹²⁰ Там само.

Після авторизації, тобто внесення особистих даних, надається можливість екстреного виклику поліції, зокрема дитиною, натиснувши кнопку «102». Після цього у колл-центрі поліції спрацьовує сигнал тривоги, на екрані монітора диспетчера з'являються дані заявника та його місцезнаходження, після чого диспетчер терміново спрямовує на допомогу поліцейських, а дитині надходить SMS-повідомлення «За вами виїхала поліція». Тобто диспетчеру одразу стає відомо, що до поліції звертається дитина, яка потребує негайної допомоги дорослих, про що повідомляється інспектору ювенальної превенції¹²¹.

Сьогодні також готуються до впровадження ювенальною превенцією два інноваційні проєкти.

Перший проєкт – утворення служби «Інтернет-патруль» у складі підрозділів ювенальної превенції, тобто покладення функціональних обов'язків на окремих співробітників ювенальної превенції щодо моніторингу в інтернет-ресурсах кримінальних та адміністративних правопорушень, вчинених дітьми та щодо дітей.

Мета проєкту: усунення та своєчасне реагування на негативні чинники в дитячому середовищі; запобігання дитячому травматизму; своєчасне реагування на появу суїцидальних груп та інших новітніх негативних тенденцій; підвищення ефективності розшуку безвісно зниклих дітей; налагодження комунікації між поліцейськими та громадою.

Даний проєкт відноситься до третинного рівня запобігання правопорушенням, вчинених дітьми, а його розвиток та запровадження сприятиме оперативному виявленню потенційних кримінальних та адміністративних правопорушень. В умовах інформатизованого суспільного життя дітей зазначені заходи матимуть показовий ефект.

Другий проєкт – запровадження мобільного додатку «My safety friends» («Мої безпечні друзі»). Проєкт «My safety friends» є всеукраїнською програмною платформою для побудови додаткового сучасного засобу комунікації між поліцією, закладами освіти, громадою, державними та недержавними організаціями, а також дитиною та її батьками (опікунами) для обміну необхідною інформацією та наданням допомоги.

Завданнями проєкту є: реалізація проєкту «очима дитини» та подальший розвиток мобільного сервісу за їх участю; істотне зменшення часу реагування на правопорушення або подію, учасником якої є діти; зручність та рішучість у подачі звернень дитиною до поліції;

¹²¹ Першими мобільний додаток з екстреним викликом поліції тестували школярі.
URL : <http://mariupol-police.dn.ua/news/view/1694>.

забезпечення особистої безпеки дитини; обмін інформацією між поліцією, закладами освіти, громадою, державними та недержавними організаціями, а також дитиною та її батьками; підвищення рівня довіри дитини до поліції.

У проєкті передбачені такі можливості мобільного додатку: екстрена «дитяча» кнопка виклику поліції «SOS»; подача звернення в голосовому або електронному вигляді до поліції, закладів освіти, державних та недержавних організацій; отримання належної онлайн - консультації для дітей щодо захисту їх прав; розшук дитини, з використанням історії даних, які нею залишені; функція «батьківський контроль» за місцем знаходження дитини та інформування про вихід з визначеної «зони контролю»; наявність власної соціальної сторінки для спілкування (фото, відео, групи, чати тощо); моніторинг антисоціальних груп та спільнот; отримання інформації про дитячі заходи, акції, вікторини, змагання, конкурси тощо; проведення опитування серед активних користувачів та формування статистичної інформації; розповсюдження рекомендацій із забезпечення особистої безпеки дитини; контроль за розкладом занять та наданими домашніми завданнями; навчання правилам Інтернет-гігієни для дітей, поради батькам.

Проєкт «My safety friends» є комплексним і передбачає як безпечне спілкування на кшталт безпечної соціальної мережі, так і ідентифікацію дитини та її місця розташування у разі її звернення до поліції.

Як бачимо, це розширений та удосконалений проєкт пілотного проєкту «Поліція Донеччини», який проявив себе з позитивного боку та викликав зацікавленість в громаді, зокрема серед неповнолітніх. Проєкт «My safety friends» ми відносимо і вторинного, і до третинного рівнів запобігання правопорушенням, вчинених дітьми. Адже, виступаючи медіаторами, неповнолітні мають змогу оперативно повідомити поліцію про вчинювані кримінальні та адміністративні правопорушення. Так само поліцейські матимуть змогу спостерігати за діями дитини та встановлювати її місце знаходження у разі її безвісті зникнення або вчинення дитиною або відносно дитини кримінального або адміністративного правопорушення.

У 2019 році ювенальними поліцейськими запроваджено платформу «Діти! Безпека! Поліція!». У межах цієї акції патрульні та ювенальні поліцейські відвідують підлітків за місцем навчання та розповідають про розв'язання конфліктів мирним шляхом, протидію булінгу, безпеку на дорозі, відповідальність за порушення закону та небезпеку, яку

несуть в собі наркотики¹²².

Можна зробити висновок про активне запровадження поліцейськими альтернативних засобів запобігання правопорушенням, вчиненим дітьми. Проте слід наголосити, що у достатньо інформатизованому суспільстві людське спілкування та увага відіграють не останню роль. Тому, на наш погляд, саме комбіновані методики, які поєднують у собі традиційну роз'яснювальну роботу з досягненнями сучасної техніки, інформатизації та телекомунікації надають позитивний результат. Надалі діяльність підрозділів ювенальної превенції має базуватися на принципах індивідуалізації профілактичної роботи із застосування сучасних технологій, які крокують поряд з будь-якою сучасною дитиною в унісон¹²³.

Наприкінці хотілося б зауважити, що ситуація в Україні щодо застосування профілактичних заходів з метою недопущення вживання наркотичних засобів неповнолітніми особами відстає, оскільки застосування профілактичних заходів відбувається переважно після того, як неповнолітній спробував наркотики. Саме у напрямку недопущення вживання неповнолітніми особами наркотичних засобів, навіть один раз, має бути спрямована профілактична компанія держави загалом та ювенальних поліцейських зокрема.

4.2. Особливості взаємодії підрозділів ювенальної превенції з державними установами та громадськими організаціями щодо запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів

Говорячи про взаємодію підрозділів ювенальної превенції з іншими суб'єктами щодо запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, варто наголосити на загальних правових засадах такої взаємодії.

Так, Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України прямо вказує, що підрозділи ювенальної превенції під час здійснення своїх повноважень взаємодіють з органами і підрозділами поліції, органами державної влади,

¹²² Діти! Безпека! Поліція» <https://www.facebook.com/UA.National.Police/posts/2250793951842073/>.

¹²³ Зеленський Є.С., Кравченко І.С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчинення адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2019. 154 с.

міжнародними і громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування та об'єднаними територіальними громадами відповідно до законодавства України¹²⁴. Зокрема до основних завдань підрозділів ювенальної превенції віднесено взаємодію з іншими підрозділами Національної поліції України, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей¹²⁵.

Крім того, окремий розділ VI відомчої Інструкції присвячено основним напрямам взаємодії з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями, до яких віднесено:

- 1) профілактика правопорушень у дитячому середовищі, протидія домашньому насильству та дитячій бездоглядності;
- 2) забезпечення прав та інтересів дітей;
- 3) упровадження кращих міжнародних методик та практик роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та дітьми, які потерпіли внаслідок протиправних діянь, у тому числі реалізація спільних проєктів щодо профілактики правопорушень серед дітей;
- 4) підвищення професійного рівня, набуття знань, вмінь і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах¹²⁶.

Така взаємодія здійснюється на засадах партнерства і спрямована на задоволення потреб територіальних громад та виконання завдань, покладених на підрозділи ювенальної превенції¹²⁷.

Також поліцейські підрозділів ювенальної превенції з питань, що входять до їх компетенції:

- 1) беруть участь у нарадах, конференціях, круглих столах;
- 2) висвітлюють (у тому числі й через засоби масової інформації) інформацію щодо стану злочинності в дитячому середовищі і заходи для його покращення, які вживаються поліцейськими, а також дають рекомендації батькам, законним представникам щодо запобігання вчиненню дітьми та стосовно них правопорушень, поширенню

¹²⁴ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96#w1_6

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само.

негативних явищ серед дітей;

3) організують спільно з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України, зацікавленими органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, громадськими організаціями профілактичні заходи серед дітей¹²⁸.

Особливості взаємодії підрозділів ювенальної превенції з державними установами та громадськими організаціями щодо запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів полягають у спільній партнерській діяльності. Розглянемо детальніше напрямки такої взаємодії.

Серед усіх суб'єктів зазначеної вище взаємодії ювенальних поліцейських особливо варто виділити працівників медичних закладів. Зокрема, поліцейські за наявності відповідних підстав направляють осіб, у тому числі неповнолітніх, для проведення медичного огляду на стан наркотичного сп'яніння¹²⁹.

Відповідно до чинного законодавства України особа, яка ухиляється від медичного огляду чи медичного обстеження, підлягає приводу до наркологічного закладу органом Національної поліції¹³⁰.

Ухилення осіб від медичного огляду або медичного обстеження тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством¹³¹. Повноваження щодо здійснення провадження у справі про адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтею 44-1 КУпАП «Ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження»¹³², покладаються на уповноважені підрозділи Національної поліції, у тому числі на підрозділи ювенальної превенції, якщо суб'єктом правопорушення є неповнолітня особа. У даному випадку ювенальні поліцейські складають протокол про адміністративне правопорушення та разом з іншими матеріалами провадження направляють для розгляду справи по суті до суду.

Крім того, особа, яка визнана хворою на наркоманію, але ухиляється від добровільного лікування або продовжує після лікування вживати наркотичні засоби без призначення лікаря і відносно якої у

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Там само.

¹³² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

зв'язку з її небезпечною поведінкою до органів Національної поліції або прокуратури звернулися близькі родичі чи інші особи, за рішенням суду може бути направлена на лікування від наркоманії до спеціалізованого лікувального закладу органів охорони здоров'я, а неповнолітні, які досягли шістнадцятирічного віку, – до спеціалізованих лікувально-виховних закладів терміном до одного року. Спеціалізовані лікувальні і лікувально-виховні заклади для неповнолітніх визначаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я. Порядок лікування таких хворих та функціонування спеціалізованих закладів встановлюється Кабінетом Міністрів України¹³³.

Підготовка матеріалів для направлення хворих на наркоманію на примусове лікування та передача цих матеріалів до суду здійснюються органами Національної поліції у порядку, визначеному нормативним актом Міністерства внутрішніх справ України, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах охорони здоров'я, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, Офісу Генерального прокурора¹³⁴.

Особи, щодо яких порушено клопотання про направлення на примусове лікування, в разі ухилення від з'явлення до суду, підлягають приводу органом Національної поліції¹³⁵.

Коли йде мова про взаємодію підрозділів ювенальної превенції під час запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, варто наголосити на таких суб'єктах, як: працівники аптек; власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними осіб; працівники гуртожитків навчальних закладів тощо.

Зазначені суб'єкти безпосередньо перебувають у місцях – потенційно можливих місцях вчинення правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Визначені нами вище особи потенційно можуть бути свідками правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Саме тому інформаційна взаємодія з такими суб'єктами дасть можливість ювенальним поліцейським швидко виявляти неповнолітніх, які вживають наркотичні засоби, які

¹³³ Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР.

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Там само.

намагаються вчинити або вчинюють правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Встановлення довірливих стосунків, контакту із визначеними вище суб'єктами сприятиме оперативному реагуванню ювенальних поліцейських на протиправну поведінку неповнолітніх у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Спільна робота співробітників ювенальної превенції, патрульної поліції та служби у справах дітей, педагогів, психологів і батьків щодо формування та розвитку сімейних, патріотичних, етичних, релігійних, філософських цінностей (любові, дружби, взаємодопомоги і взаємовиручки, взаємоповаги тощо) у дитини повинна здійснюватися з самого раннього віку. Такою профілактичною роботою необхідно цілеспрямовано займатися з перших днів навчання не тільки учнів шкіл, а й дітей, які відвідують дошкільні заклади освіти. На жаль, в силу об'єктивних причин (значного навантаження, браку кадрів тощо) співробітники ювенальної превенції, патрульної поліції, служби у справах дітей проводять профілактичні заходи в більшості випадків з підлітками більш старшого віку, ціннісно-орієнтаційна, морально-духовна сфера яких вже практично сформована (як правило, індивідуальна робота проводиться щодо учнів 8-11 класів, які порушують встановлені правила поведінки, допускають факти булінгу, цькування тощо і схильні до вчинення правопорушень).

Профілактична робота з неповнолітніми, які перебувають у групі ризику, потенційно схильними до вчинення правопорушень, повинна зводитися до формування такого сценарію поведінки, при якому неповнолітній відчує себе значущим для суспільства, колективу. У зв'язку з цим необхідно переорієнтувати «потенційно небезпечних» підлітків на позитивну діяльність (особливо старшокласників у віці 14-16 років). Наприклад, залучення молоді до: охорони правопорядку на вулицях, у місцях масового перебування та відпочинку громадян, що передбачено положеннями Закону України від 18.11.2003 № 1281-IV «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки»; вступу у громадську організацію «Молодіжну Лігу майбутніх поліцейських», утворену за ініціативи ДЮІ МВС України; заходів щодо виявлення реклами наркотичних засобів, блокування сайтів, що їх розповсюджують у тому числі через додаток «Стоп наркотик»; проекту «Школа шерифів», що реалізується громадською організацією «Луганська обласна організація «Регіон13» у партнерстві з Управлінням патрульної поліції в Луганській області, основною метою якої є запрошення учнів 9-11 класів «приміряти» на собі професію поліцейського та відчутти себе у цій ролі для майбутнього усвідомленого

вибору професії. Подібні за змістом та спрямованістю ініціативи є можливість реалізувати практично в кожному регіоні нашої країни.

У неповнолітніх важливо сформувані внутрішнє переконання в тому, що поставлені перед ними цілі і завдання є їх власними, а досягнення і рішення цих задач відповідає їх власним інтересам.

Співробітникам ювенальної превенції, патрульної поліції та служби у справах дітей рекомендується постійно підтримувати контакт зі шкільними соціальними педагогами і психологами з метою обміну інформацією щодо поведінки неповнолітніх і ступеня соціально-психологічного благополуччя молоді.

Необхідно пам'ятати, що профілактична робота з неповнолітніми будь-яких вікових груп повинна відрізнятися терпінням, наполегливістю, систематичністю, добрим ставленням. Особа, що займається профілактикою, має вмінити зберегти все позитивне, наявне у підлітка, і на цьому фундаменті формувати нові властивості й якості його особистості. Дуже важливо постійно підтримувати позитивні судження і хороші вчинки, вселяти віру в свої сили, в можливість сприятливих життєвих перспектив.

Співробітникам ювенальної превенції, патрульної поліції та служби у справах дітей необхідно роз'яснювати батькам дитини ознаки негативного впливу старших за віком осіб, кримінальної субкультури суспільства на його особистість, яка може проявитися в недовірі, агресивності, почутті переваги і самовпевненості, емоційному дискомфорту, неприйнятті себе.

Доцільно активізувати роботу з дітьми – вихованцями дошкільних установ і учнями молодших класів загальноосвітніх шкіл (і їх батьками) – із залученням професійних психологів, співробітників карного розшуку і дільничних офіцерів поліції.

Як позитивний приклад активізації спільної роботи підрозділів ювенальної превенції, патрульної поліції та служби у справах дітей з усіма зацікавленими суб'єктами профілактики після появи в Україні (у соціальних мережах ВКонтакте) молодіжної субкультури, що прославляла злочинський уклад «А.У.Е.»¹³⁶ та впливала на втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, насамперед безпритульних дітей. Зіткнувшись з фактами зацікавленості в інформації про «А.У.Е.» і участі підлітків в аморальній та протиправній діяльності, батьки відчують неприємні враження, емоційні переживають, що призводять до неадекватних, хаотичних і, як правило, марних дій. Звернення за

¹³⁶ "АУЕ" в Україні: хто и как тянет молодежь в криминал. <https://vesti.ua/strana/244168-ae-po-ukrainski>

допомогою до педагогічних працівників і співробітників поліції відбувається занадто пізно. Їх дитина до цього моменту вже стає активним учасником неформальних груп кримінальної спрямованості.

Профілактична робота співробітників поліції повинна бути спрямована на підвищення рівня інформованості батьків в питаннях, пов'язаних з формами та наслідками участі їх дитини в скоєнні групових аморальних, антигромадських або ж злочинних дій, а також дискредитацію самої ідеї вшанування тюремних і злочинських законів. Першим кроком співробітника поліції на шляху до вирішення проблеми кримінально протиправного впливу на свідомість неповнолітнього за місцем їх навчання і проживання повинен стати організований ним цикл правових лекцій серед підлітків та їхніх батьків.

Головна мета подібних акцій – переключити увагу дитини і активізувати його позитивні якості і внутрішній потенціал, мотивувати до соціально-позитивної та законослухняної поведінки.

На жаль, системної роботи у закладах освіти у цьому напрямі не ведеться, незважаючи на безсумнівні перспективи позитивного профілактичного ефекту від проведення подібних акцій.

Слід також пам'ятати, що заборонні заходи малоефективні. Введення заборони змусить підлітка замкнутися у собі, стати більш замкнутим, прибічником групових «цінностей», що ще більше згуртує групу. У зв'язку з цим основний акцент при здійсненні профілактичної роботи з неповнолітнім повинен бути спрямований на встановлення з ним психологічного контакту.

Для цього знадобляться спеціальні педагогічні та психологічні знання або поінформованість про осіб, з якими піде на контакт неповнолітній. Можливо, це будуть авторитетні члени родини чи близькі родичі або ті, з ким особа підтримує близькі довірливі стосунки.

Необхідно розкрити згубність та безперспективність протиправної поведінки, обґрунтовуючи свої доводи фактами, що добре відомі неповнолітній особі. Підліток повинен усвідомлювати ступінь такого ризику і суворість відповідальності за скоєне правопорушення, в результаті чого можна більше втратити, ніж придбати. Деякі фахівці аргументовано правильно зазначають на необхідність використання в такій роботі «фактору тривожності», наприклад, переживання за долю сім'ї, орієнтацію на негативну громадську думку, суворість процедури притягнення до відповідальності.

Основна мета спільних зусиль співробітників ювенальної превенції, патрульної поліції та служби у справах дітей, соціальних педагогів, психологів і батьків повинна полягати в навчанні дитини чинити

свідомий опір негативному впливу з боку інших осіб, соціальних мереж, друзів і товаришів, що ідеалізують кримінальний спосіб життя.

Саме в цьому контексті ефективно здійснюється морально-правове загартовування неповнолітнього, що може справити на нього позитивний ефект (розвивається стійкість до несприятливих обставин, здатність відмовитися від задоволень або впливу інших осіб, формується належний рівень правової культури тощо).

Не менш значущою є проблема підвищення ефективності роботи з неповнолітніми, які перебувають на внутрішкільному (профілактичному) обліку. Такі особи зазвичай навчаються погано, регулярно без поважних причин пропускають заняття, не задоволені перебуванням у школі і характером спілкування з однолітками і вчителями, не беруть участь у виконанні суспільно-важливих завдань та проведенні культурно-мистецьких заходів у закладі освіти. Для зміни їх поведінки та мінімізації негативного впливу на свідомість за участі педагогів і психологів шкіл доцільно розробити плани індивідуально-профілактичної роботи з такими неповнолітніми, до змісту яких включити психолого-педагогічні методики підвищення рівня толерантності, зниження агресивності, профілактики протестних рухів тощо, а також за наявності об'єктивної можливості залучити до такої роботи батьків цих учнів. Одним з найбільш ефективних прийомів індивідуальної профілактичної роботи з такими дітьми є використання методу заохочення соціально прийнятних способів самореалізації і самоконтролю особистості, відповідального ставлення до життя. Неповнолітньому доцільно запропонувати конкретне відповідальне доручення (індивідуальне або для групового виконання), а за його виконання слід передбачити заохочення, при невиконанні – спільно розібрати причини бездіяльності. Такий метод дозволяє самоствердитися за рахунок соціально-корисної поведінки, а не насильства, агресії, участі в групах антигромадської спрямованості.

Крім того, з метою оптимізації діяльності з протидії та профілактики впливу на свідомість неповнолітніх пропозицій протиправного характеру рекомендується:

– організовувати постійний обмін інформацією зі співробітниками підрозділів кримінальної поліції за фактами наявності контактів неповнолітніх з дорослими, що поширюють серед дітей та підлітків кримінальну субкультуру, популяризують антигромадський спосіб поведінки (вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, заняття бродяжництвом, різні схеми заробляння грошей через жебрацтво, поширення реклами наркотичних засобів або навіть організації

закладок) та які можуть схилити неповнолітнього до скоєння кримінальних правопорушень;

– організувати системну роботу щодо здійснення моніторингу інформаційних ресурсів мережі Інтернет (насамперед вивчення сторінок соціальних мереж неповнолітніх на предмет наявності контенту, що свідчить про прихильність підлітка до ідей кримінальної субкультури або заняття протиправною діяльністю), створюючи «дружини» наглядців у закладах освіти з учнів 10-11 класів і студентів 1-2 курсів закладів вищої освіти, які спільно зі співробітниками поліції, батьками неповнолітніх, педагогами, психологами, працівниками соціальних служб та представниками громадськості здатні ефективно виявляти факти залучення підлітків до кримінальної протиправної діяльності в мережі Інтернет;

– підвищувати обізнаність школярів стосовно небезпек в інтернеті за рахунок проведення поліцейськими превенції спеціальних уроків у школах з метою попередження про сучасні загрози та небезпеки у віртуальному просторі.

При здійсненні моніторингу соціальних мереж необхідно враховувати, що у неповнолітнього може бути не один, а кілька акаунтів. Тому для отримання повної і достовірної інформації моніторинг повинні піддаватися всі наявні сторінки в соціальних мережах.

Моніторинг таких спільнот дозволяє виявити протиправний контент та вжити заходів до його видалення або ж блокування Інтернет ресурсу, що його поширює. Цьому передуює встановлення конкретного ресурсу мережі, що поширює контент, з'ясування фізичного (технічного) місцезнаходження сайту і конкретної компанії, що надає його власнику послуги хостингу для подальшої процедури блокування ресурсу.

Окремої уваги заслуговує проблема виявлення сімей, в яких діти копіюють асоціальну модель поведінки дорослих та заохочуються до антигромадського способу життя. У таких сім'ях неповнолітні фактично повторюють поведінку своїх батьків, формуючи у своїй свідомості помилкове сприйняття дійсності, негативну ціннісно-орієнтаційну та мотиваційну систему життєвих правил поведінки і установок по відношенню до закону. Надалі такі діти проєктують модель своєї поведінки на інших дітей. Головне завдання співробітників поліції та служби у справах дітей при роботі з такими неблагонадійними сім'ями – це своєчасне виявлення і супровід таких сімей з обов'язковим інформуванням всіх суб'єктів профілактики, а так само вжиття дієвих

заходів оперативного реагування щодо дорослих осіб, які чинять негативний вплив на підлітків.

Позитивний ефект може також дати організація для неповнолітніх оглядових екскурсій в колонії для неповнолітніх та слідчі ізолятори. Як показує практика, такі профілактичні акції викликають величезне емоційне переживання і дають позитивний ефект. Для багатьох підлітків досить просто візуально ознайомитися з умовами та режимом виконання покарання у вигляді позбавлення волі, щоб переосмислити свою поведінку.

Для ефективної взаємодії з населенням доцільно запровадити на сайті НПУ гарячу лінію для прийому повідомлень про небезпечний, шкідливий контент, кіберприпинення, домагання, загрози тощо. Аналогічні заходи запроваджені у Франції¹³⁷.

Окремо ми виділяємо групу таких суб'єктів взаємодії під час запобігання вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, як громадські організації, благодійні організації, міжнародні організації, реабілітаційні центри, та інші. Такі суб'єкти зазвичай розробляють та реалізують проекти, спрямовані на подолання наркотизації населення, у тому числі неповнолітніх осіб. Діяльність зазначених суб'єктів спрямована на подолання наркоманії, що саме по собі є профілактичним заходом, спрямованим на недопущення вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів неповнолітніми особами.

Так, наприклад, благодійна організація "Конвіктус" (м. Київ) працює у тому числі і з дітьми, що вживають наркотики, та дітьми-вулиць. Для них організація створила молодіжний клуб "Street power", де можна поїсти, отримати одяг, взяти участь у культурних, спортивних заходах, поспілкуватись із психотерапевтом чи соціальним працівником. Тут, зокрема, у формі гри розповідають про ризикові для здоров'я поведінки, тестують на ВІЛ та гепатити¹³⁸.

Наприклад, у 2010 році, заручившись підтримкою Посольства Нідерландів в Україні, ОБФ «Повернення до життя» відкрив перший і єдиний в місті Кропивницький ком'юніті-центр для підлітків і молоді віком від 14 до 19 років із досвідом вживання наркотиків. У фонді з

¹³⁷ Лубенець І.Г., Багаденко І.П. Захист неповнолітніх від шкідливого інтернет-контенту: Зарубіжний досвід. Фаховий науково-практичний журнал МВС «Бюлетень з обміну досвідом роботи». 2019 № 219. С. 81-90.

¹³⁸ Як благодійна організація "Конвіктус" у неформальний спосіб допомагає наркозалежним цілого району. URL: <https://cop.org.ua/ua/dosvid/ukrainskyi-dosvid/yak-blagodijna-organizatsiya-konviktus-u-neformalnij-sposib-dopomagaе-narkozalezhnim-tsilogo-rajonu>.

неповнолітніми працюють психологи, соціальні педагоги і юристи. Фонд співпрацює з органами і службами, які займаються неповнолітніми з груп ризику – з неблагополучних родин чи схильними до правопорушень. Це патрульна поліція, ювенальна превенція, пробація, Центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді. Такі органи направляють до фонду проблемних підлітків, з якими в подальшому працюють фахівці¹³⁹.

З реабілітаційними центрами поліцейські також взаємодіють шляхом направлення наркозалежних неповнолітніх осіб на лікування та реабілітацію. Водночас у випадку втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, пов'язану з незаконним обігом наркотичних засобів, або якщо у родині неповнолітнього наявні підстави для його вилучення, пов'язані із вживанням батьками або особами, що їх замінюють, наркотичних засобів, або у інших подібних випадках неповнолітнього, який не має родини також поміщують у реабілітаційні центри.

Також прикладом є Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), який вважає, що забезпечення прав дитини та догляд за дітьми у всьому світі складає основу розвитку людини. Працюючи більш ніж в 190 країнах, Дитячий фонд використовує свій світовий авторитет для співпраці з партнерами на всіх рівнях, намагаючись забезпечити найбільш оптимальне початок життя для всіх дітей і їх процвітання в умовах, вільних від бідності, несправедливості, дискримінації та хвороб.

Захист дітей від ВІЛ-інфекції є однією з семи пріоритетних областей Стратегічного плану ЮНІСЕФ. ЮНІСЕФ приділяє особливу увагу підліткам (віком 10-19 років), особливо тим, кому загрожує підвищений ризик контакту з ВІЛ. Серед таких осіб окрема увага приділяється підліткам, які споживають ін'єкційні наркотики¹⁴⁰. Діяльність ЮНІСЕФ полягає у запровадженні програм, які б зменшували розвиток явища наркоманії серед підлітків, у тому числі і за рахунок навчання поліцейських, вироблення методичних рекомендацій, програм тощо.

Органи місцевого самоврядування, здійснюючи адміністрування сфери протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними, визначають напрямки взаємодії з Національною поліцією, відводячи часто конкретну

¹³⁹ Підліткова наркоманія. Чи є і чия це проблема? URL: <https://www.kypur.net/pidlitkova-narkomaniya-chy-ye-i-chyua-problema/>.

¹⁴⁰ ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unaids.org/ru/aboutunaids/unaidscosponsors/unicef>.

(наприклад, контролюючу, профілактичну, правоохоронну та інші) роль у запроваджуваних локальних проєктах, програмах тощо. Попередньо така співпраця обговорюється з керівництвом територіальних органів та підрозділів Національної поліції.

Засоби масової інформації є четвертою гілкою влади, оскільки мають значний вплив на поведінку людей. Саме тому тісна взаємодія ювенальних поліцейських із засобами масової інформації повинна давати свої результати у вигляді зменшення кількості правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів за участю дітей. Масштабна роз'яснювальна робота, висвітлення результатів діяльності ювенальних поліцейських за цим напрямком, позитивні приклади поведінки підлітків, поради батькам щодо ознак наркотичної залежності неповнолітніх, поради батьком щодо дій у випадку виникнення проблем з неповнолітнім, контактів спеціалістів, які допоможуть впоратися з проблемою тощо. Засоби масової інформації для ювенальних поліцейських мають стати допоміжною силою на шляху запобігання правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчинених неповнолітніми. До засобів масової інформації також відносимо Інтернет-сервіси, соціальну рекламу, соціальні мережі тощо.

Сучасним засобом запобігання вчиненню правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів неповнолітніми особами є публікації, відеозвернення відомих осіб, наприклад, зірок шоубізнесу, блогерів. Зазвичай такі акції мають більший вплив на підлітків, ніж умовляння батьків. Саме тому залучення ювенальними поліцейськими публічних осіб до здійснення заходів запобігання вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів має давати позитивні результати, позитивно впливаючи на свідомість таких осіб.

Підсумовуючи, варто наголосити на різноманітті суб'єктів, з якими взаємодіють ювенальні поліцейські під час запобігання вчиненню правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів неповнолітніми особами. Проте така взаємодія здебільшого має інформаційний характер або полягає у перенаправленні неповнолітнього до відповідних закладів з метою надання кваліфікованої допомоги. Вважаємо за необхідне розглянути можливість ювенальним поліцейським розширити межі такої взаємодії, залучаючи відповідних суб'єктів до активних дій запобіжного характеру.

4.3. Взаємодія підрозділів ювенальної превенції з іншими підрозділами поліції та правоохоронними органами у разі виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів

Взаємодія між підрозділами поліції та іншими правоохоронними органами є ефективним засобом виконання поставлених перед поліцейськими завдань. Говорячи про виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, необхідно наголосити на широкому колі поліцейських органів та підрозділів, які компетентні виявляти такі факти.

До підрозділів Національної поліції, які взаємодіють з підрозділами ювенальної превенції у разі виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, відносяться: чергова служба, оперативні підрозділи правоохоронних органів України, служба дільничних офіцерів поліції (у тому числі поліцейські офіцери громади), патрульна поліція (у тому числі сектори реагування патрульної поліції), слідчі підрозділи та підрозділи дізнання.

Одним із ключових підрозділів Національної поліції, яких першими інформують про події, що сталися, є чергова служба. Поліцейські чергової служби першими застосовують заходи, зокрема під час виявлення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, у тому числі за участю неповнолітніх. Зазначимо, що для поліцейських чергової служби нормативно встановлений алгоритм дій у таких випадках:

1. З'ясувати:

1) час, місце та обставини вчинення кримінального правопорушення (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут тощо);

2) назву вилученого наркотичного засобу, психотропної речовини чи прекурсору (відповідно до законодавства), вагу та кількість;

3) у разі затримання правопорушників – їх установчі дані;

4) установчі дані та місце перебування заявника.

2. Зареєструвати повідомлення в установленому порядку.

3. негайно направити на місце вчинення кримінального правопорушення слідчо-оперативну групу, інші наряди поліції (за необхідності).

4. негайно доповісти начальнику органу (підрозділу) поліції, його

заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному органу (підрозділу) поліції (начальнику сектору реагування патрульної поліції) та до чергової служби вищого рівня.

5. Якщо правопорушники зникли з місця події, орієнтувати наряди поліції, дільничних офіцерів поліції, чергових органів (підрозділів) поліції на їх устанавлення та затримання.

6. Надіслати до чергової служби вищого рівня інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, ужиті заходи та їх результати¹⁴¹.

Зауважимо, що у випадку виявлення таких кримінальних правопорушень за участю дитини, то чергові мають також повідомити та запросити поліцейських підрозділів ювенальної превенції у випадку доставлення неповнолітнього до відділу поліції. Саме у інформаційній взаємодії полягає співпраця чергової служби та підрозділів ювенальної превенції у разі виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів.

Форми взаємодії оперативних підрозділів та підрозділів ювенальної превенції у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів вельми різноманітні. До них належать: обмін оперативною та іншою інформацією; спільне планування, узгодження за часом та місцем та здійснення оперативно-розшукових заходів; допомога наявними силами та засобами; проведення спільних оперативно-тактичних операцій; участь керівників у нарадах та розборах проведених оперативно-розшукових заходів; спільне видання оглядів, методичних рекомендацій за результатами спільної діяльності у протидії злочинам¹⁴².

Вибір форми взаємодії визначається самими учасниками з огляду на конкретну обстановку. Вони вельми різноманітні і залежать не тільки від конкретних умов, але й від специфіки діяльності названих суб'єктів взаємодії, їх реальних можливостей, низки суб'єктивних чинників. Проте сьогодні можна констатувати недостатню взаємодію між оперативними підрозділами та підрозділами ювенальної превенції, адже такі підрозділи відносяться до різних департаментів, а тому здебільшого виконують поставлені завдані кожен за себе. Розглянемо окремі форми

¹⁴¹ Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#n7>

¹⁴² Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 8 т. / [відп.ред.: В.В. Череней, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, Ю.І. Римаренко]. К.: Атіка, 2003. Т.8: Інформаційно-аналітична, освітня та наукова діяльність, психологічні засади поліцейської служби, міжнародне співробітництво. 2010. 1132 с.

зазначеної взаємодії.

Проточний обмін оперативними відомостями й інформацією явного характеру, що становлять як взаємний, так і односторонній інтерес. Взаємне інформування унеможливорює своєчасне виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес. Обмін інформацією може бути організований на постійній основі або мати разовий характер, а також може здійснюватися безпосередньо між підрозділами одного державного органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Така необхідність виникає в тих випадках, коли в процесі проведення оперативно-розшукової діяльності отримано інформацію, що потребує дій, які не входять до компетенції відповідного підрозділу¹⁴³. Тобто, якщо під час оперативно-розшукової діяльності буде встановлено факт причетності неповнолітніх осіб до протиправної діяльності, то будуть повідомлені про це відповідні підрозділи ювенальної превенції.

Сумісне планування та обговорення наявної інформації на робочих зустрічах, об'єднаних оперативних нарадах керівників оперативних підрозділів та підрозділів ювенальної превенції із проблемних питань щодо боротьби із вказаними злочинами. Практика та наукові дослідження¹⁴⁴ вказують, що останнім часом взаємодія зазначених керівників у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів у формі робочих зустрічей отримала достатній розвиток. Така взаємодія є ефективною у випадку наявності оперативної інформації про участь неповнолітніх осіб у вчиненні злочинів у сфері обігу наркотиків. Саме комплексне управління наявними силами та засобами забезпечує ефективність діяльності у вказаній сфері.

Спільне проведення спеціальних операцій, окремих оперативно-розшукових заходів вимагають комплексного використання взаємодіючих суб'єктів сил та засобів. Останніми роками практикується проведення локальних операцій щодо відпрацювання населених пунктів, окремих територій і об'єктів зі складною криміногенною обстановкою, де істотно відбувається зростання наркозлочинів. Така форми взаємодії отримала розвиток при проведенні комплексних оперативно-профілактичних операцій («Допінг», «Мак», «Канал» тощо)¹⁴⁵. Вважаємо доцільним участь у таких оперативно-профілактичних операціях підрозділів ювенальної превенції з метою

¹⁴³ Грень Р.Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Випуск 38. Том 2. С. 99-102.

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само.

виявлення неповнолітніх осіб, які причетні до вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів.

Форми взаємодії служби дільничних офіцерів поліції (у тому числі поліцейських офіцерів громади) з підрозділами ювенальної превенції також достатньо різноманітні, проте від такої взаємодії залежить результат діяльності обох служб та Національної поліції України в цілому. До таких форм належить: взаємний обмін інформацією щодо оперативної обстановки на території обслуговування; взаємодія під час профілактичної роботи (загальна та індивідуальна); взаємодія під час виявлення адміністративних та кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів за участю неповнолітніх осіб. Розглянемо їх детальніше.

Взаємний обмін інформацією щодо оперативної обстановки на території обслуговування дозволить обоє службам бути обізнаними щодо кількісних та якісних показників вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів на території обслуговування. Інформація від дільничних офіцерів поліції дасть можливість зосередити зусилля підрозділів ювенальної превенції на виявлених місцях вчинення правопорушень у вказаній сфері на предмет участі у правопорушеннях неповнолітніх в якості свідка, правопорушника або потерпілого. Інформація від підрозділів ювенальної превенції дасть змогу дільничним офіцерам поліції мати на увазі потенційних правопорушників у майбутньому по досягненню неповнолітніми, які вживають наркотичні засоби або вчинили правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів.

Взаємодія під час профілактичної роботи (загальна та індивідуальна). Одним із видів профілактичної роботи, як дільничного офіцера поліції, так і ювенального поліцейського, є загальна профілактика. Злагоджена робота дільничного офіцера поліції і ювенального поліцейського щодо профілактики правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів серед неповнолітніх може дати позитивні результати. До таких заходів можна віднести: проведення бесід, лекцій в дитячих колективах, на батьківських зборах на предмет профілактики вживання наркотичних засобів та вчинення правопорушень у сфері обігу наркотиків; соціальна реклама щодо протидії зазначеним явищам (встановлення інформаційних банерів, роздавання інформаційних листівок, пам'яток неповнолітнім та їх батькам, виступи на місцевому телебаченні, участь у місцевих інтернет-спільнотах тощо); систематичне проведення навчальних занять, інформативних ігор в дитячих колективах з метою профілактики вживання наркотичних засобів та

вчинення правопорушень у сфері обігу наркотиків серед неповнолітніх; проведення профільного гуртка у навчальних закладах та інші заходи. Спільне планування вказаних заходів дозволить уникнути тотожності в діях поліцейських, урізноманітнить та зробить цікавим матеріал, який подається, розвантажить обидві служби.

Що стосується індивідуальної профілактики вживання наркотичних засобів неповнолітніми та вчинення ними правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, то варто зазначити наступне. Відповідно до пункту «г» частини 1 статті 3 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» адміністративний нагляд встановлюється щодо повнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів¹⁴⁶. Завдання щодо здійснення такого нагляду покладено на службу дільничних офіцерів поліції¹⁴⁷. Проте щодо неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, адміністративний нагляд не встановлюється. Також адміністративний нагляд не встановлюється відносно неповнолітніх, які систематично вживають наркотичні засоби. На наш погляд, встановлення такого адміністративного нагляду щодо вказаних категорій неповнолітніх осіб є запорукою протидії правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів. Саме тому пропонуємо доповнити пункт 2 Розділу III Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України¹⁴⁸ підпунктом 8 «Взяттю на профілактичний облік підлягає дитина, яка систематично вживає або розповсюджує наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори».

Водночас слід наголосити, що згідно чинного законодавства взяттю на профілактичний облік підлягає дитина: засуджена до покарання, не

¹⁴⁶ Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82#w1_1.

¹⁴⁷ Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82#Text>.

¹⁴⁸ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96#w1_6.

пов'язаного з позбавленням волі; звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; звільнена зі спеціальної виховної установи; яка впродовж року два і більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності¹⁴⁹. Тобто, якщо вказані категорії дітей діяли у сфері обігу наркотичних засобів, то вони так само підлягають профілактичному обліку. Взаємодія з дільничними офіцерами поліції у даному випадку відбувається у разі досягнення неповнолітнім 18 років. Ювенальні поліцейські знімають таку особу з профілактичного обліку, але можуть повідомляти дільничного офіцера поліції про проживання на його території особи, яка схильна до вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів.

Взаємодія під час виявлення адміністративних та кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів за участю неповнолітніх осіб в основному полягає у тому, що у разі виявлення таких правопорушень дільничними офіцерами поліції вони залучають ювенальних поліцейських для захисту прав і свобод неповнолітніх осіб, проведення з такими особи профілактичних заходів у разі необхідності.

Крім того, під час припинення та документування адміністративних та кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів до неповнолітніх осіб можуть бути застосовані поліцейські заходи, заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, про що в обов'язковому порядку повідомляються ювенальні поліцейські. До таких поліцейських заходів можна віднести, як превентивні (поліцейське піклування, опитування тощо), так і примусові заходи (застосування фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї)¹⁵⁰. До заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення відносять особистий огляд, затримання тощо¹⁵¹.

Наступним суб'єктом, з яким взаємодіють поліцейські підрозділів ювенальної превенції, є патрульна поліція (у тому числі сектор реагування патрульної поліції).

Для розуміння сутності понять варто нагадати їх правову характеристику. Так, сектор реагування патрульної поліції – це підрозділ патрульної поліції, який цілодобово забезпечує оперативне

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

¹⁵¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення.

реагування на повідомлення про правопорушення або події, у межах компетенції здійснює їх розгляд, а також комплекс превентивних заходів шляхом патрулювання території обслуговування, виявлення та припинення правопорушень, застосування визначених законодавством поліцейських та інших заходів¹⁵². Група реагування патрульної поліції – це наряд патрульної поліції у складі не менше двох поліцейських, які в зоні оперативного реагування виконують завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку, взаємодії з населенням, безпеки дорожнього руху, запобігання правопорушенням або подіям та їх припинення, оперативного реагування на них¹⁵³.

Співпраця з ювенальних поліцейських з патрульними поліцейськими або групами реагування патрульної поліції відбувається в тому числі щодо застосування превентивних (профілактичних) заходів щодо неповнолітніх осіб, які схильні до вчинення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів та/або перебувають на профілактичних обліках у підрозділах ювенальної превенції.

Наступним напрямком взаємодії вказаних підрозділів є взаємодія під час припинення та документування адміністративних та кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів за участю неповнолітніх осіб в якості свідків, потерпілих або правопорушників. Обов'язковим є повідомлення ювенальних поліцейських про виявлення під час патрулювання таких неповнолітніх. Крім того, у разі застосування до неповнолітніх осіб поліцейських заходів, заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення патрульні поліцейські або поліцейські групи реагування патрульної поліції мають повідомити підрозділи ювенальних поліцейських.

Також ювенальні поліцейські можуть залучати як дільничних офіцерів поліції, так і патрульних поліцейських (поліцейських групи реагування патрульної поліції) до проведення рейдів у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування на предмет перебування в них дітей віком до 16 років з двадцять другої до шостої години без присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність (стаття 180-1

¹⁵² Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#n7>

¹⁵³ Там само.

Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також на перебування в них дітей віком до 18 років, які знаходяться у стані наркотичного сп'яніння або вчиняють правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів.

Ювенальні поліцейські також взаємодіють із слідчими у разі виявлення фактів вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Ми виділяємо наступні напрямки такої взаємодії.

Отримання матеріалів про факти вчинення неповнолітніми особами правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів ювенальним поліцейським від слідчо-оперативної групи.

Слідчо-оперативна група – це організаційна форма взаємодії слідчих (дізнавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження¹⁵⁴. Таким чином слідчі у складі слідчо-оперативної групи збирають первинний матеріал про визначені нами правопорушення і, якщо розгляд такого правопорушення віднесено до компетенції ювенального поліцейського, то слідчі його передають.

Наступним напрямком взаємодії слідчого та ювенального поліцейського є передача слідчому ювенальним поліцейським матеріалів для порушення кримінального провадження у сфері незаконного обігу наркотичних засобів за участю неповнолітньої особи. Тобто, у разі виявлення та документування ювенальним поліцейським фактів вчинення неповнолітніми особами кримінального правопорушення або злочину у сфері незаконного обігу наркотичних засобів для порушення та здійснення кримінального провадження матеріали передаються слідчому.

Водночас супроводження такого кримінального провадження також є напрямком взаємодії слідчого та ювенального поліцейського, адже виконання доручень слідчого у кримінальному провадженні у сфері обігу наркотичних засобів за участю неповнолітнього так само здійснює ювенальний поліцейський.

І наостанок, варто наголосити на обов'язковій участі ювенального поліцейського в організації допиту слідчим неповнолітньої особи, зокрема із застосуванням методики «Зелена кімната».

¹⁵⁴ Там само.

4.4. Алгоритми дій щодо виявлення працівниками ювенальної превенції неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння

Виявлення працівниками ювенальної превенції неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння – важливий етап їх професійної діяльності. Виявлення таких осіб є заходом запобігання вчиненню неповнолітнім та щодо нього в подальшому протиправних діянь. Якщо виявлення неповнолітнього з ознаками наркотичного сп'яніння супроводжується вчиненням інших кримінальних або адміністративних правопорушень, то ювенальний поліцейських вживає заходів щодо їх припинення та документування.

Передовсім хотілося б зазначити, що порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, визначається спільним нормативно-правовим актом центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах охорони здоров'я, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора¹⁵⁵.

По-друге, варто пам'ятати, що законодавство України чітко встановлює *ознаки наркотичного сп'яніння, до яких відносяться:*

– наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп'яніння (крім запаху алкоголю з порожнини рота): порушення координації рухів; порушення мови; виражене тремтіння пальців рук; різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя; поведінка, що не відповідає обстановці;

– звужені чи дуже розширені зіниці, які не реагують на світло;

– сповільненість або навпаки підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови;

– почервоніння обличчя або неприродна блідість¹⁵⁶.

Факт незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних

¹⁵⁵ Про затвердження Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини: Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України від № 306/680/21/66/5 від 10.10.97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-97#Text>

¹⁵⁶ Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: Наказ МВС України від 09.11.2015 № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>

речовин встановлюється на підставі показань свідків, наявності ознак наркотичного сп'яніння, результатів медичного огляду, а також тестів на вміст наркотичного засобу або психотропної речовини в організмі особи¹⁵⁷.

Встановлення наявності стану наркотичного сп'яніння внаслідок незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин є компетенцією лише лікаря, на якого покладено обов'язки щодо проведення медичного огляду (обстеження), а діагноз "наркоманія" встановлюється лікарсько-консультаційною комісією¹⁵⁸.

Важливим етапом для ювенальних поліцейських є саме виявлення неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння. Пропонуємо наступні способи виявлення працівниками ювенальної превенції неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння:

1. Відпрацювання звернень, що надійшли до Національної поліції, які містять інформацію про таких неповнолітніх

Відповідно до законодавства України звернення може бути усним (викладеним громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записаним (зареєстрованим) посадовою особою) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до законодавства України (у тому числі під час особистого прийому). Письмове звернення також може бути надісланим із використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення)¹⁵⁹.

Звернення в інтересах неповнолітніх і недієздатних осіб подаються їх законними представниками.

Керівники органів (підрозділів) поліції та їх заступники під час розгляду звернень громадян вивчають суть порушених у них питань, у разі потреби вимагають у виконавців матеріали попередніх перевірок за цими зверненнями, направляють працівників органів (підрозділів) поліції на місця для перевірки викладених у зверненнях фактів та вживають інших заходів для об'єктивного вирішення порушених авторами звернень питань¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР.

¹⁵⁸ Там само.

¹⁵⁹ Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України: наказ МВС України від 15.11.2017 № 930. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17#Text>.

¹⁶⁰ Там само.

Безпосередні виконавці під час здійснення перевірок за зверненнями громадян у разі необхідності та за наявності можливості спілкуються з їхніми авторами, з'ясовують усі порушені питання, уживають заходів щодо захисту конституційних прав громадян у межах компетенції відповідно до законодавства України¹⁶¹.

Рішення, які приймаються за зверненнями, повинні бути вмотивованими та ґрунтуватися на законодавстві України. Посадова особа, визнавши заяву такою, що підлягає задоволенню, зобов'язана забезпечити своєчасне виконання прийнятого рішення відповідно до законодавства України, у разі визнання скарги обґрунтованою – негайно вжити заходів щодо поновлення порушених прав громадян¹⁶².

Звернення розглядаються і вирішуються в термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, що не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник органу або підрозділу поліції або його заступники встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляють особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів. Якщо останній день терміну розгляду звернення припадає на вихідний, святковий день, останнім днем терміну вважається перший після нього робочий день.

Щодо кожного звернення не пізніше ніж у п'ятиденний термін повинно бути прийняте одне з таких рішень:

- 1) прийняти до розгляду;
- 2) передати на вирішення до підпорядкованого органу (підрозділу) поліції;
- 3) надіслати за належністю до іншого державного органу або посадовій особі, якщо питання, порушені у зверненні, не належать до компетенції поліції, про що одночасно необхідно повідомити автора звернення;
- 4) залишити без розгляду за наявності підстав, визначених статтею 8 Закону України «Про звернення громадян».

Рішення про припинення розгляду такого звернення приймає керівник органу, про що повідомляється особі, яка подала звернення¹⁶³.

Зокрема, стаття 8 Закону України «Про звернення громадян»¹⁶⁴ визначає, що письмове звернення без зазначення місця проживання, не

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР.

підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає.

Не розглядаються повторні звернення одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті, а також ті звернення, терміни розгляду яких передбачено статтею 17 цього Закону, та звернення осіб, визнаних судом недієздатними. {Положення частини другої статті 8, за яким не розглядаються «звернення осіб, визнаних судом недієздатними», визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) згідно з Рішенням Конституційного Суду № 8-р/2018 від 11.10.2018¹⁶⁵}.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» особа, відносно якої до закладів охорони здоров'я, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу Національної поліції, надійшла інформація від установ, підприємств, організацій, засобів масової інформації або окремих громадян про те, що вона незаконно вживає наркотичні засоби або психотропні речовини чи перебуває у стані наркотичного сп'яніння, підлягає медичному огляду¹⁶⁶.

Тобто, якщо після розгляду звернення громадян, будуть виявлені неповнолітні з ознаками наркотичного сп'яніння, то ювенальному поліцейському необхідно вжити визначені законом заходи (направити неповнолітнього на медичний огляд, скласти протокол про адміністративне правопорушення, наприклад, за статтею 184 КУпАП, зібрати інші матеріали справи про адміністративне правопорушення, тощо), а також направити у встановлені терміни відповідь особі, яка подала звернення.

2. Моніторинг соціальних мереж, засобів масової інформації

Одним із сучасних напрямків роботи ювенальної поліції є виявлення правопорушень за допомогою мережі Інтернет.

Зміст поняття «моніторинг» визначений у енциклопедичних джерелах як система постійних спостережень, аналізу та оцінювання яких-небудь процесів і явищ з метою виявлення характеру, тенденцій і закономірностей в їх розвитку, їх відповідності бажаному результату, а

¹⁶⁵ Рішення Конституційного Суду України № 8-р/2018 від 11.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#n73>.

¹⁶⁶ Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР.

також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям¹⁶⁷. Тобто ювенальні поліцейські з метою виявлення неповнолітніх осіб, які перебувають або можуть перебувати у стані наркотичного сп'яніння, мають систематично перевіряти соціальні мережі, засоби масової інформації шляхом спостереження за фотографіями, постами, викладеними неповнолітніми або іншими особами за участю неповнолітніх, перевіряти публіцистичні статті в мережі Інтернет, журналістські розслідування.

У випадку виявлення таких фактів ювенальному поліцейському варто встановити особу неповнолітнього, його контактні дані, відшукати його або його батьків чи осіб, що їх замінюють, викликати їх для проведення бесіди до відділу Національної поліції. У разі наявності ознак наркотичного сп'яніння у неповнолітнього направити його для медичного огляду у лікарняний заклад. У разі наявності ознак адміністративного або кримінального правопорушення відповідним чином його необхідно задокументувати.

3. Рейди у закладах, в яких проводиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування

По-перше, зазначимо, що відповідно до ст. 20-1 Закону України «Про охорону дитинства» діти віком до 16 років з двадцять другої до шостої години можуть перебувати у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування лише в присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність¹⁶⁸. Відповідальність за порушення даної норми передбачена ст. 180-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁶⁹. І хоча суб'єктом даного правопорушення є власник такого закладу, та в процесі вказаних нами рейдів можливо виявити неповнолітніх осіб з ознаками наркотичного сп'яніння. Так, частина 2 статті 20-1 Закону України «Про охорону дитинства» прямо вказує, що власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними особи зобов'язані вживати заходів щодо недопущення у такі заклади з двадцять другої до шостої години дітей до 16 років без супроводження

¹⁶⁷ Великий тлумачний словник. URL : <https://slovnuk.me/dict/vts/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3>.

¹⁶⁸ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

¹⁶⁹ Кодекс України про адміністративні правопорушення.

вказаних вище осіб¹⁷⁰.

По-друге, варто визначити алгоритм дій ювенальний інспекторів під час здійснення перевірки закладу, в якому проводиться діяльність у сфері розваг, або закладу громадського харчування. Так, під час здійснення такої перевірки необхідно:

- представитись (назвати свої прізвище, ім'я, по-батькові, займану посаду, спеціальне звання), оголосити мету здійснення перевірки;
- запросити власника закладу, адміністратора або директора;
- зупинити діяльність закладу, забезпечити перебування всіх учасників на місці події (перекрити вхід-вихід);
- викликати батьків неповнолітнього або осіб, що їх замінюють;
- опитати присутніх. У поясненні неповнолітнього (в присутності законних представників), власника закладу, свідків акцентувати увагу на часі перебування неповнолітнього у закладі та нормі Закону України «Про охорону дитинства», порушеній діями власника, а також фізіологічних ознаках неповнолітнього, характерних для його віку;
- скласти протокол про адміністративне правопорушення на батьків неповнолітнього або осіб, що їх замінюють, за статтею 184 КУпАП;
- скласти протокол про адміністративне правопорушення на власника закладу, в якому провадиться діяльність у сфері розваг, або закладу громадського харчування за статтею 180-1 КУпАП¹⁷¹;
- у випадку наявності у неповнолітнього ознак наркотичного сп'яніння направити його для медичного огляду до лікарняного закладу.

Варто зауважити, що відповідальність за статтею 180-1 КУпАП настає за перебування неповнолітнього віком до 16 років у зазначених закладах у визначений законом час. Водночас дитиною вважається особа до досягнення нею повноліття¹⁷², тобто 18 років, якщо вона не набула повноліття у інший визначений законом спосіб. Дана колізія правових норм потребує свого законодавчого вирішення, проте виявлення неповнолітніх осіб з ознаками наркотичного сп'яніння здійснюється з урахуванням того, що неповнолітньою вважається дитина у віці від 14 до 18 років¹⁷³. Саме таких осіб ювенальні поліцейські мають направляти на медичний огляд та застосовувати визначені законом заходи до винних осіб.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Кравченко І.С. Пріоритетні напрямки удосконалення діяльності органів внутрішніх справ України щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 213-219.

¹⁷² Сімейний кодекс України.

¹⁷³ Сімейний кодекс України.

4. Патрулювання спальних районів міста, біля аптек, навчальних закладів, покинутих будівель, недобудов та інших місць, де можуть з'являтися неповнолітні з ознаками наркотичного сп'яніння

Варто наголосити, що відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України взяттю на профілактичний облік підлягає дитина:

- 1) засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнена зі спеціальної виховної установи;
- 4) вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;
- 5) яка впродовж року два і більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності;
- 6) яка впродовж року два і більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;
- 7) яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу¹⁷⁴.

Якщо виявлена ювенальним поліцейським неповнолітня особа, стан наркотичного сп'яніння якої підтверджено медичним оглядом, відноситься до хоча б однієї з категорій осіб, яких беруть на профілактичний облік, то ювенальний поліцейський ставить її на облік, заводить обліково-профілактичну справу та застосовує щодо такої дитини індивідуально-профілактичні заходи.

Якщо ювенальний поліцейський виявив неповнолітню особу у стані наркотичного сп'яніння, він має розглянути можливість застосування до неї превентивного поліцейського заходу – поліцейське піклування.

Відповідно до статті 41 частини 1 пункту 4 Закону України «Про Національну поліцію»¹⁷⁵ до особи, яка перебуває у публічному місці, і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі, може здійснюватися поліцейське піклування. Таких осіб поліцейський повинен передати до

¹⁷⁴ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>.

¹⁷⁵ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL.

спеціалізованого лікувального закладу чи направити до місця проживання.

Поліцейське піклування також застосовується до неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, відповідно до статті 41 частини 1 пункту 1 Закону України «Про Національну поліцію»¹⁷⁶. Таких осіб поліцейський має передати батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування.

Підсумовуючи викладене вище, пропонуємо наступний алгоритм виявлення працівниками ювенальної превенції неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння:

Застосування способів виявлення неповнолітніх, які можуть мати ознаки наркотичного сп'яніння:

- відпрацювання звернень, що надійшли до Національної поліції, які містять інформацію про таких неповнолітніх;
- моніторинг соціальних мереж, засобів масової інформації;
- рейди у закладах, в яких проводиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування;
- патрулювання спальних районів міста, біля аптек, навчальних закладів, покинутих будівель, недобудов та інших місць, де можуть з'являтися неповнолітні з ознаками наркотичного сп'яніння.

Визначення наявності ознак наркотичного сп'яніння:

– У випадку наявності ознак наркотичного сп'яніння необхідно направити неповнолітнього на медичний огляд до медичного закладу.

– Опитування неповнолітнього у тверезому стані, батьків неповнолітнього або осіб, що їх замінюють, свідків виявлення неповнолітнього у стані наркотичного сп'яніння. Збирання інших доказів (наприклад, відеозапис, тощо).

– У разі наявності підстав ювенальний поліцейський повинен поставити неповнолітнього на профілактичний облік.

– У разі наявності підстав ювенальний поліцейський повинен скласти на неповнолітнього, його законних представників, інших осіб протокол про адміністративне правопорушення.

– У разі наявності підстав ювенальний поліцейський повинен ініціювати порушення кримінального провадження, наприклад, за частиною 2 статті 315 Кримінального кодексу України «Схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ Кримінальний кодекс України.

4.5. Особливості спілкування працівників ювенальної превенції з неповнолітніми особами, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів

Особливості спілкування з неповнолітніми особами – це важлива складова професійної діяльності ювенальних поліцейських, а спілкування з неповнолітніми особами, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, вимагає від поліцейських особливої уваги та кваліфікації, адже психологічний стан таких осіб може змінюватися, а тому поведінка може бути вкрай різноманітною.

Проте перш ніж говорити про особливості спілкування працівників ювенальної превенції з неповнолітніми особами, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, варто наголосити на правових особливостях такого спілкування, та на тому, про які вікові категорії неповнолітніх буде йти мова, а також поведінкових особливостях наркозалежних осіб.

Неповнолітніх осіб, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, ювенальні поліцейські можуть опитувати у якості свідка, потерпілого або правопорушника.

Слід пам'ятати, що відповідно до статті 226 Кримінального процесуального кодексу України:

✓ допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря;

✓ допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день;

✓ особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання;

✓ до початку допиту законному представнику, педагогу, психологу, лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання¹⁷⁸.

Що стосується поліцейського превентивного заходу опитування особи, то відповідно до статті 33 Закону України «Про Національну

¹⁷⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України.

поліцію»:

➤ поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень. Для опитування поліцейський може запросити особу до поліцейського приміщення;

➤ надання особою інформації є добровільним. Особа може відмовитися від надання інформації. Проведення опитування неповнолітніх допускається тільки за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога.

➤ перед проведенням опитування особи поліцейський роз'яснює їй підстави та мету застосування поліцейського заходу, якщо це не перешкодить виконанню поліцією повноважень¹⁷⁹.

Зауважимо, що у даному підрозділі мова бути йти про особливості спілкування з неповнолітніми особами віком від 14 до 18 років. Даний вибір категорії осіб обумовлений статистичними даними. Так, на думку експертів ЮНІСЕФ у 2019 році 18% підлітків 14-17 років мали досвід вживання будь-яких наркотиків¹⁸⁰.

Зокрема, проведене дослідження ЮНІСЕФ підтверджує, що у 2019 році 18,3% дівчат-підлітків і 16,6% хлопців-підлітків мали досвід вживання наркотичних речовин впродовж життя¹⁸¹.

Нагадаємо, що у 2011 та 2015 роках статистика кардинально була протилежною. У 2015 році таке саме дослідження ЮНІСЕФ зафіксувало 11,9% дівчат-підлітків і 17,8% хлопців-підлітків, які мали досвід вживання наркотичних засобів впродовж життя. У 2011 році такий самий показник становив 8,4% у дівчат і 21,2% у хлопців¹⁸².

Тобто спостерігаємо сьогодні збільшення кількості саме дівчаток, які у підлітковому віці пробувають вживати наркотичні засоби. Наведені статистичні дані спонукають ювенальних поліцейських до зміни, як способів виявлення таких неповнолітніх, форм та методів профілактичної роботи з ними, так і прийомів спілкування з такими особами.

З огляду на сказане, вважаємо за потрібне нагадати особливості розвитку дітей саме такого віку – 14-18 років. Зазначений вік є підлітковим (14-15 років) та юнацьким (16-17 років), та у дівчат даний віковий критерій може біти зміщений на два роки раніше, що пов'язано

¹⁷⁹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

¹⁸⁰ В Україні дівчата-підлітки «перевершили» хлопців зі вживання наркотиків – ЮНІСЕФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2797060-v-ukraini-divcatapidlitki-pereversili-hlopciv-zi-vzivanna-narkotikiv-unisef.html>

¹⁸¹ Там само.

¹⁸² Там само.

із фізичними особливостями, статевим дозріванням.

Відомо, що підлітковий вік – кризовий, який зазвичай проживається важко, як самим підлітком, так і близькими йому дорослими. Особливістю підліткового віку є нестабільний емоційний фон, особистісна нестабільність. Саме це варто враховувати під час спілкування з неповнолітніми такого віку.

Дитина дорослішає, а відтак формується її готовність до життя в світі дорослих людей, причому – як рівноправного учасника цього життя. Звичайно, підлітку ще далеко до істинної дорослості – і фізично, і психологічно, і соціально. Він об'єктивно не може включитися в доросле життя, але прагне до нього і претендує на рівні з дорослими права¹⁸³. Намагання довести оточуючим своє дорослішання може призвести до участі неповнолітніх у правопорушеннях, у тому числі у сфері обігу наркотичних засобів.

Ще одним фактором у підлітковому віці, який сприяє тому, що неповнолітні особи стають причетними до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, є підліткова дружба – складне, часто суперечливе явище. Підліток прагне мати близького, вірного друга й часто змінює друзів. Друг, що вміє вислухати і поспівчувати (а для цього потрібно мати подібні проблеми або такий же погляд на світ людських відносин), стає своєрідним психотерапевтом. Він може допомогти не лише краще зрозуміти себе, а й подолати невпевненість у своїх силах, нескінченні сумніви у власній цінності, відчуття себе особистістю. У дружніх відносинах підлітки вкрай вибагливі. Але їх коло спілкування не обмежується близькими друзями, навпаки, воно стає набагато ширшим, ніж у попередні роки. У дітей в цей час з'являється багато знайомих і, що ще більш важливо, утворюються неформальні групи або компанії. Підлітків може об'єднувати в групу не лише взаємна симпатія, а й спільні інтереси, заняття, способи розваг, місце проведення вільного часу¹⁸⁴. У цей період часто і потрапляють у так звані «погані» компанії підлітки, які прагнуть уваги та самоствердження. Наслідком такої дружби може стати вживання неповнолітньою особою наркотичних засобів.

Юність часто стає наслідком підліткового життя. Зазвичай, юність – етап на порозі дорослішання, визначення професійної спрямованості

¹⁸³ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

¹⁸⁴ Там само.

особи, її подальшого життя. Та у випадку залучення у підлітковому віці до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, юнаки продовжують свою протиправну поведінку, виводять її на більш протизаконний рівень, вчиняючи правопорушення, які супроводжують явище наркоманії.

У період юності важливим також є спілкування зі значущими людьми, які суттєво впливають на процес самовизначення неповнолітнього. Такими людьми зазвичай є дорослі, прагнення до спілкування з якими виявляє неповнолітній. Завдання батьків саме бути таким дорослим або хоча б знати, хто ця особа (тренер, вчитель, родич, наставник, пастир тощо). В інакшому випадку такою особою може стати злочинець, правопорушник. Ювенальному поліцейському варто знати, що саме завоювання авторитету у юнаків є запорукою успішного проведення опитування.

Підсумовуючи, варто наголосити на тому, що діти є більш емоційними, ніж дорослі, та не завжди здатні контролювати свої емоції; дівчата є більш емоційними (у тому числі агресивніші, більш жорстокі) за хлопців.

Крім вище наведеного, ювенальному поліцейському треба пам'ятати, що у стані абстиненції (гострої потреби у наркотичній речовині), особа, яка вживає наркотичні засоби може ставати пригніченою або озлобленою, збудженою та агресивною. Якщо неповнолітній є наркоманом, у нього може виникнути непереборне бажання якомога скоріше усунути перешкоду на шляху до чергової дози наркотичної речовини. Деяким наркоманам після стадії «активізації» може бути притаманна виразна депресія. У такому випадку варто направити неповнолітнього до спеціалізованого лікувального закладу, органам опіки та піклування або до місця проживання, а проведення опитування проводити після того, як він буде в тверезому стані. Підстава для направлення неповнолітнього до закладу МОЗ України або додому – застосування поліцейського заходу поліцейського піклування (стаття 41 Закону України «Про Національну поліцію»¹⁸⁵).

В іншому випадку правила опитування неповнолітніх осіб, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, є загальними.

Для ефективного спілкування з дітьми різного віку потрібно забезпечити задоволення їх базових потреб: потреби у безпеці; потреби у безумовній любові; потреби у визнанні; потреби у пізнанні та набутті навичок; потреби бути собою; потреби бути дитиною. Для цього

¹⁸⁵ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL.

необхідно створити у дитини відчуття безпеки та захищеності, добре ставитися до неї, відзначати її здібності; бути прикладом для наслідування; сприймати дитину такою, якою вона є¹⁸⁶. Якщо існує можливість, то варто здійснювати опитування неповнолітнього особливо у якості свідка або потерпілого, застосовуючи методику «Зелена кімната», що дозволить зменшити травматизацію дитини та якісно зібрати доказовий матеріал. Неповнолітні особи, які причетні до правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, відносяться до категорій осіб, до яких застосовується зазначена методика.

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом¹⁸⁷.

Варто пам'ятати, що у «Зелених кімнатах» не можуть знаходитись діти:

- ✓ у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння;
- ✓ психічно хворі із вираженими симптомами захворювання.

Під час спілкування з дітьми підліткового віку (12–15 років) необхідно враховувати, що підлітки здатні мислити критично, можуть висловлювати незгоду із діями дорослих, потребують фактів та аргументації. Вони дуже чутливі до зовнішності, одягу, манер. Особистісно значущим для них є збереження статусу у власній соціальній групі. Необхідно пам'ятати, що у підлітків спостерігаються різкі зміни емоційних станів – запальність, дратівливість, конфліктність з дорослими (батьками, вчителями, представниками влади), у тому числі через гормональні зміни у зв'язку із статевим дозріванням. У спілкуванні з цією категорією потрібно бути чесними, відвертими, прислуховуватись до їхньої думки та поважати як особистостей, обережно використовувати зауваження, повчальний тон чи наказ (замість наказу «Припини палити!» зауважити: «Паління шкодить твоєму здоров'ю» тощо). Використовуючи пропозицію, прохання, домовленість, можна отримати певну довіру підлітка.

Під час спілкування з дітьми юнацького віку (15–18 років) слід опиратися на їх морально-вольові якості. Юнаки (юнки) у спілкуванні вибірково, усвідомлюють цінність власної особистості, своєї неповторності,

¹⁸⁶ Галусян О.А., Захаренко Л.М., Юрченко-Шеховцова Т.І. Особливості професійного спілкування патрульних поліцейських з різними категоріями осіб: Методичні рекомендації. 40 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2987/1.pdf>.

¹⁸⁷ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство...

прагнуть рівності стосунків з дорослими як з друзями чи порадиниками. У цьому віці посилюється увага до особистісних, внутрішніх, власне психологічних якостей людини, на основі чого робиться висновок про неї. Врахуйте, що небажання чи невміння дорослих визнавати автономію юнаків (юнок) часто призводить до конфліктів¹⁸⁸.

Впродовж спілкування необхідно контролювати свої емоції та уникати проявів негативного емоційного впливу на психіку дитини, адже це може ускладнити спілкування та призвести до виникнення негативних установок щодо поліцейських¹⁸⁹.

Під час спілкування з неповнолітнім слід підтримувати доброзичливий, товариський стиль розмови, демонструвати своє позитивне ставлення (через привітний погляд, посмішку, прямі слова типу «радий тебе бачити», «як добре, що ми знайшли тебе» тощо)¹⁹⁰.

Ювенальний поліцейський має навчитися слухати і чути дитину, щоб зрозуміти причини її поганої поведінки. З метою обрання найбільш ефективного підходу до дитини варто поставити себе на місце дитини через заглиблення у її внутрішній світ, уявити, як би Ви поводитися на її місці¹⁹¹.

Під час розмови поліцейський має уважно підбирати слова, адже його слово має величезний вплив на дитину. Варто використовувати інформування, пояснення, переконання, будьте зразком для наслідування (це стосується зовнішнього вигляду ювенального поліцейського, певних зовнішніх рис, манер, вчинків, слів тощо).

Ювенальному поліцейському під час спілкування слід визнавати успіхи дитини (осуд менш інформативний, ніж схвалення) та використовуйте позитивне підкріплення (похвалу, заохочення, схвалення, власний приклад), що сприяє формуванню позитивних звичок поведінки та подоланню наявних негативних звичок.

Поважайте дитину як особистість, а тому будьте завжди ввічливими, поступливими, щирими та уникайте брехні. Якщо не вдалось розговорити дитину – спілкуйтесь на цікаві для неї теми. Недопустимими є тиск, погрози в бік дитини, контакти з дитиною наодинці.

Запропонуйте дитині свою допомогу у подоланні наявних проблем, вирішити які вона ще не в змозі, адже до досягнення повноліття (до 18 років) діти вважаються неповнолітніми.

У діяльності поліцейського можуть виникнути необхідність

¹⁸⁸ Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Там само.

спілкуватись із групою підлітків, що налаштовані недружно по відношенню до ювенального поліцейського.

Загальні рекомендації:

✓ Доброзичливий, розуміючий тон спілкування, без батьківських, вчительських інтонацій. Спілкування – як з дорослим. Використовуйте фрази: «Я вас розумію. Був такий самий, як ви. Я хочу, щоб ні у вас, ні в мене не було проблем. Щоб ви собі не нашкодили».

✓ Намагайтесь розділити групу. У деяких випадках легше спілкуватися з одним-двома підлітками, а не з всією групою одночасно. При наявності поліцейських, підлітки починають відчувати певний психологічний тиск. Дівчата зазвичай є більш дисциплінованими, порядними, можуть краще йти на контакт.

✓ Можливо будувати комунікацію через лідера або особу, яка має найменшу стійкість до тиску (слабку ланку). В останньому випадку поліцейський може отримати результат, але таким чином він наражає такого підлітка на потенційну небезпеку. Він може стати об'єктом подальшої агресії з боку групи.

✓ Дізнайтесь ім'я, телефони, адресу проживання батьків всіх учасників подій, або принаймні одного з них. За дії підлітків несуть відповідальність їх батьки або опікуни (крім важких злочинів), тому можна апелювати до можливих проблем у батьків.

✓ Поліцейський повинен пояснювати свої дії підлітку, щоб той міг чітко розуміти наслідки своїх дій. «Якщо ви будете продовжувати таку поведінку, я буду змушений...», «Ваші дії є порушенням громадського порядку, статті ..., і можуть викликати наступні наслідки...»

✓ В окремих випадках можна забрати підлітка у райвідділок. Це необхідно робити у присутності психолога, педагога, який працює в школі підлітка. Також у кожному регіоні існує служба у справах дітей, яка працює з підлітками. Є доцільність налагодити співпрацю на регіональному рівні між поліцейськими та працівниками вказаної служби для можливості спільного відпрацювання дітей, які опинилися у складних умовах, а також для реагування на факти вчинення неповнолітніми правопорушень.

✓ Якщо діти знаходяться у стані важкого наркотичного або алкогольного сп'яніння, може бути викликана швидка допомога для засвідчення стану підлітка та можливої госпіталізації¹⁹².

¹⁹² Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство ...

ДОДАТКИ

Додаток 1

Алгоритми дій щодо виявлення працівниками ювенальної превенції неповнолітніх з ознаками наркотичного сп'яніння

Застосування способів виявлення неповнолітніх, які можуть мати ознаки наркотичного сп'яніння:

- відпрацювання звернень, що надійшли до Національної поліції, які містять інформацію про таких неповнолітніх;
- моніторинг соціальних мереж, засобів масової інформації;
- рейди у закладах, в яких проводиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування;
- патрулювання спальних районів міста, біля аптек, навчальних закладів, покинутих будівель, недобудов та інших місць, де можуть з'являтися неповнолітні з ознаками наркотичного сп'яніння.

Визначення наявності ознак наркотичного сп'яніння

У випадку наявності ознак наркотичного сп'яніння направлення неповнолітнього на медичний огляд до медичного закладу

Опитування неповнолітнього у тверезому стані, батьків неповнолітнього або осіб, що їх замінюють, свідків виявлення неповнолітнього у стані наркотичного сп'яніння. Збирання інших доказів (наприклад, відеозапис, тощо).

У разі наявності підстав ювенальний поліцейський повинен постановити неповнолітнього на профілактичний облік.

У разі наявності підстав ювенальний поліцейський повинен скласти на неповнолітнього, його законних представників, інших осіб протокол про адміністративне правопорушення.

У разі наявності підстав ювенальний поліцейський повинен ініціювати порушення кримінального провадження, наприклад, за частиною 2 статті 315 Кримінального кодексу України «Схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»¹

**Розділ XIII Кримінального кодексу України¹⁹³
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА
ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ**

Стаття 307. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308-310, 312, 314, 315, 317 цього Кодексу, або із залученням неповнолітнього, а також збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього, – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з конфіскацією майна.

4. Особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу).

¹⁹³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Стаття 309. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту

1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту – караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб чи особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 317 цього Кодексу, або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

4. Особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті. Стаття 309 із змінами, внесеними згідно із Законом N 270-VI (270-17) від 15.04.2008.

Стаття 310. Посів або вирощування снотворного маку чи конопель

1. Незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості понад сто рослин – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 цього Кодексу, або вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Стаття 310 із змінами, внесеними згідно із Законом N 270-VI (270-17) від 15.04.2008

Стаття 315. Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

1. Схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти

років.

2. Та сама дія, вчинена повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 цього Кодексу, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Стаття 316. Незаконне публічне вживання наркотичних засобів

1. Публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян – карається обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317, 318 цього Кодексу, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Стаття 320. Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

1. Порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин, – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, або якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, або призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем,

– караються штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

ЩО БАТЬКИ ПОВИННІ ЗНАТИ ПРО НАРКОМАНІЮ

Залежність – це складне захворювання мозку та тіла, яке передбачає примусове вживання однієї або декількох речовин, незважаючи на серйозні наслідки для здоров'я та соціальних ситуацій.

Ознаки споживача наркотиків:

- Безсоння і збудження, або млявість і багатогодинний сон. Часті, непередбачувані, різкі зміни настрою;
- Різкий перехід від звичного кола спілкування до нових друзів;
- Можлива втрата інтересу до попередніх захоплень, таких, як спорт та інше;
- Зміна поведінки вдома. Незрозуміле пізнє повернення додому, часто у незвичному стані, що нагадує алкогольне сп'яніння, але без запаху алкоголю;
- Постійний обман;
- Роздратування, агресивність.

Дуже **ВАЖЛИВО**: усі ці ознаки можуть бути зовсім через інші причини, тому завжди дуже важливо говорити з дитиною/підлітком.

Якщо ви вже знаєте, що у дитини/підлітка є проблема з наркотиками, найкраща допомога, яку можуть запропонувати батьки, – це підтримка без звинувачень (хоча це не так просто), важливо запропонувати лікування, адже це – єдиний вихід у ситуації залежності!

Батьки або близькі повинні знати, що їх поведінка та ставлення до ситуації може погіршити або покращити саму ситуацію. Приблизно 70% рецидивів трапляється через сімейну поведінку.

Якщо ви знаєте, що ваша дитина є залежною від наркотиків, то потрібно діяти наступним чином:

1. Прийміть правду, зрозумійте, що це проблема, і важливо вжити заходів, інакше ситуація може погіршитися.
2. Зверніться до фахівців, це хвороба, і самотійно боротися з нею неможливо.
3. Не намагайтеся вирішити проблеми залежної дитини/підлітка самотійно (наприклад: сплатити його борги, спробувати вирішити проблеми в школі / університеті). Це може лише погіршити ситуацію, оскільки в цьому випадку залежний/залежна не несе відповідальності за свої дії.

4. Зрозумійте, що швидких змін не буде.

5. Ви повинні пам'ятати, що залежність не виникає через моральну слабкість, відсутність сили волі або небажання зупинитися.

6. Родичі не винні у залежності своєї дитини. Вони не можуть врятувати його/її від проблем і не можутьвилікувати, поки він/вона самі цього не захочуть. Тільки сама людина з адиктивною поведінкою, після чергової помилки, може зрозуміти весь жах ситуації і почне докладати зусиль, щоб стати на шлях відновлення свого життя, сім'ї.

Родичі, звісно, можуть спробувати контролювати, пояснювати йому/їй зі сльозами на очах, плакати і сваритися, але вони НЕ зможуть змінити ситуацію, поки сам/сама залежний/на не почне рухатися в правильному напрямку, його близькі безсилі.

7. Роль родича полягає в тому, щоб стати "чесним дзеркалом", яке покаже, що насправді відбувається. Заперечення проблеми унеможлиблює її вирішення. І якщо ви скажете людині, що бачите це так – вона може вас почути. Не робіть цього занадто агресивно, оскільки тиск може створити опір.

Справлятися з цим самостійно батькам також дійсно складно, тому існують групи підтримки, як для залежних, так і для їх близьких.

Звертайтеся за допомогою, це важливо!¹⁹⁴

¹⁹⁴ Залежність у підлітків. URL: <https://www.facebook.com/kidspoliceNPU/>

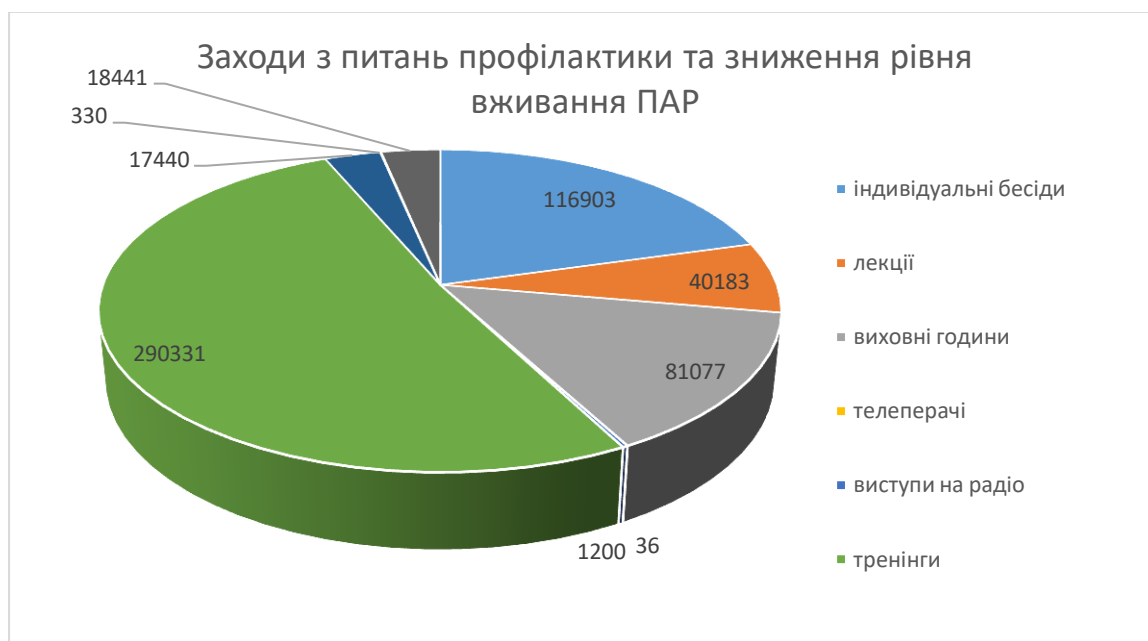

¹⁹⁵ Ювенальна превенція. URL: <https://www.facebook.com/kidspoliceNPU/photos/1072778013189653>

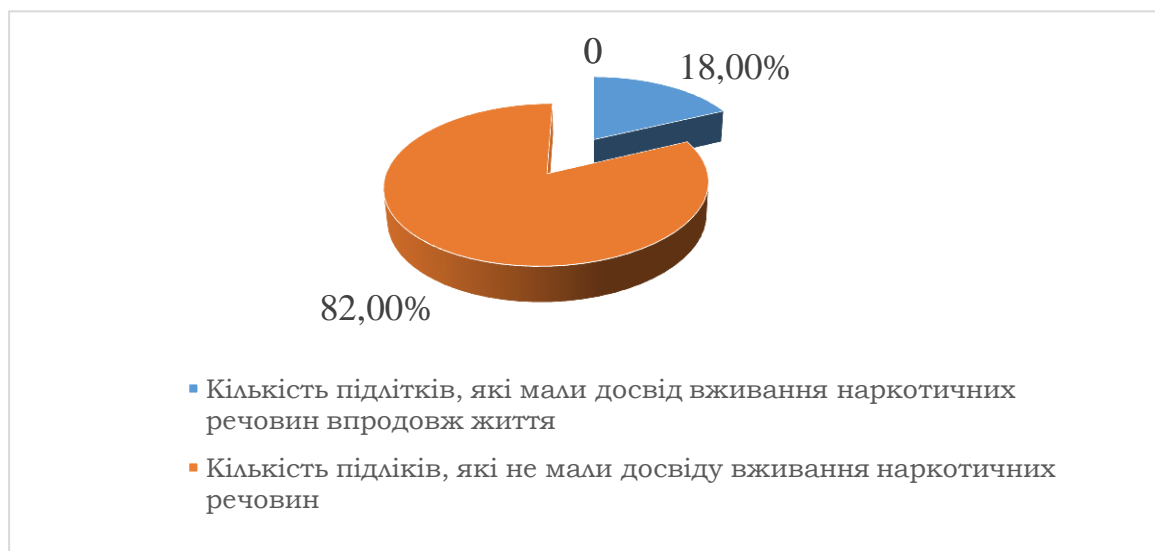
Додаток 8¹⁹⁶

Профілактичні заходи в Україні у 2019/2020 навчальному році (за даними МОН за 2019/2020 навчальний рік)

Додаток 9

Кількість підлітків 14-17 років, які мали досвід вживання будь-яких наркотиків (за даними експертів ЮНІСЕФ у 2019 році¹⁹⁷)

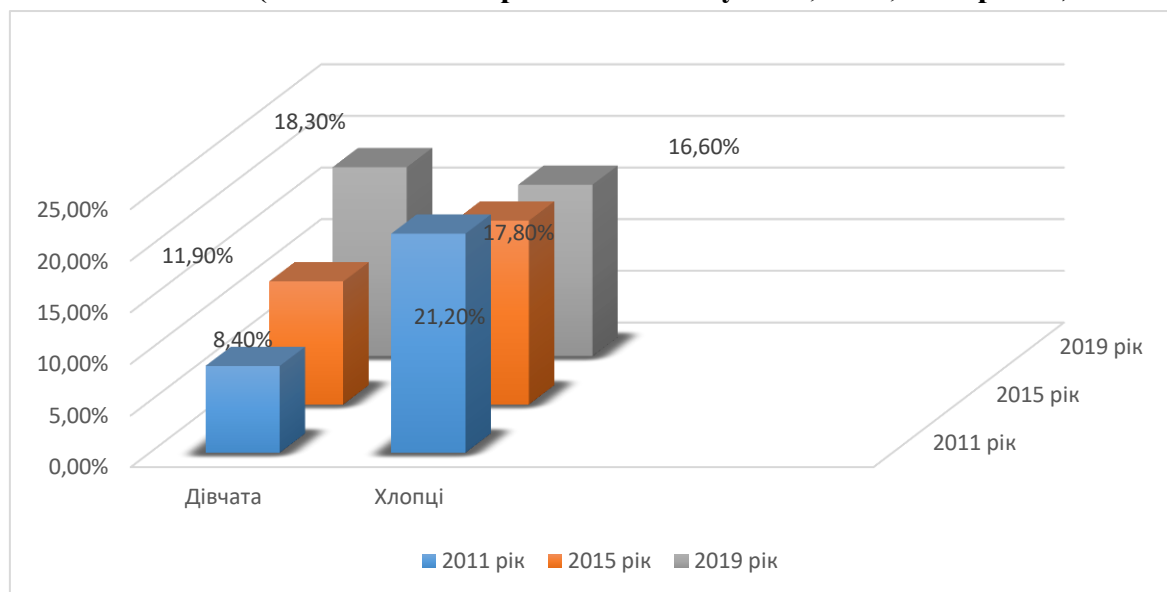

¹⁹⁶ Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік (за даними 2019 року). URL: <file:///C:/Users/huawei/OneDrive/Zvit-shhodo-narkotyktiv-ta-alkogolyu-za-2020-rik.pdf>

¹⁹⁷ В Україні дівчата-підлітки «перевершили» хлопців зі вживання наркотиків – ЮНІСЕФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2797060-v-ukraini-divcatapidlitki-pereversili-hlopciv-zi-vzivanna-narkotikiv-unisef.html>

Статистика співвідношення дівчат та хлопців віком від 14 до 17 років, які мали досвід вживання наркотичних засобів впродовж життя, в динаміці (за даними експертів ЮНІСЕФ у 2011, 2015, 2019 роках)¹⁹⁹

¹⁹⁸ В Україні дівчата-підлітки «перевершили» хлопців зі вживання наркотиків – ЮНІСЕФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2797060-v-ukraini-divcatapidlitki-pereversili-hlopciv-zi-vzivanna-narkotikiv-unisef.html>

¹⁹⁹ В Україні дівчата-підлітки «перевершили» хлопців зі вживання наркотиків – ЮНІСЕФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2797060-v-ukraini-divcatapidlitki-pereversili-hlopciv-zi-vzivanna-narkotikiv-unisef.html>

Додаток 12

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник _____

_____ 20__ року

ПОСТАНОВА

**про взяття на профілактичний облік дитини
та заведення обліково-профілактичної справи**

на _____

м. _____ 20__ року

Я, _____,

ГУНП _____ області _____ поліції,

розглянувши матеріали на _____,

(П. І. Б., число, місяць, рік народження, місце проживання дитини)

ВСТАНОВИВ:

(підстави для взяття на облік)

На підставі підпункту(ів) _____ пункту 2 розділу III Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19 грудня 2017 року № 1044,

ПОСТАНОВИВ:

Взяти на профілактичний облік _____

(П. І. Б, число, місяць, рік народження дитини)

та завести обліково-профілактичну справу.

(посада, звання, П. І. Б., підпис особи,

що склала постанову)

_____ 20__ року

Додаток 13

ЖУРНАЛ № _____

**реєстрації обліково-профілактичних справ дітей, взятих на
профілактичний облік**

№ з/п	П. І. Б.	Дата і місце народження	Місце проживання, телефони та рід занять	Категорія обліку	Дата та підстава взяття на облік	Дата та підстава зняття з обліку	Поліцейський, який здійснює профілактичну роботу	Примітка
1	2	3	4	5	6	7	8	9

ПОВІДОМЛЕННЯ

_____ 20__ року

Повідомляємо, що дитину _____
у зв'язку з _____
взято на профілактичний облік _____ ВП ГУНП _____
області строком на _____
Індивідуально-профілактичну роботу з дитиною проводитиме поліцейський ЮП __
_____ ВП _____ (службовий телефон _____).
(назва органу поліції) (П. І. Б. поліцейського)

Під час перебування на профілактичному обліку необхідно:

- дотримуватися вимог законодавства України;
- у разі виїзду за межі місця фактичного проживання на строк понад один місяць або у разі його зміни повідомляти про це поліцейського підрозділу ЮП органу поліції за місцем перебування на обліку;
- за необхідності та за вимогою з'являтися до відділу, відділення територіального органу поліції.

Інформуємо, що:

1. Обробка персональних даних дитини (П. І. Б., дата народження, адреса проживання, номер та дата заведення ОПС, категорія обліку) здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних» та з метою виконання обов'язку уповноважених підрозділів Національної поліції України щодо ведення обліку правопорушників, які не досягли 18 років, з метою проведення з ними профілактичної роботи.

2. Володільцем зазначених персональних даних є Міністерство внутрішніх справ України.

3. Відповідно до статті 8 Закону України «Про захист персональних даних» Ви маєте право:

- на доступ до своїх персональних даних, що містяться у відповідній базі персональних даних;

- на захист своїх персональних даних від незаконної обробки та випадкової втрати, знищення, пошкодження у зв'язку з умисним приховуванням, ненаданням чи несвоєчасним їх наданням, а також на захист від надання відомостей, що є недостовірними чи ганьблять честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи;

- отримувати не пізніше як за тридцять календарних днів з дня надходження запиту, крім випадків, передбачених Законом України «Про захист персональних даних», відповідь про те, чи зберігаються персональні дані у відповідній базі персональних даних, а також отримувати зміст персональних даних, які зберігаються;

- застосовувати засоби правового захисту в разі порушення законодавства про захист персональних даних та інші права, визначені статтею 8 Закону України «Про захист персональних даних».

Ознайомлені:

_____ 20__ року

_____ (підпис)

_____ (П. І. Б. дитини)

_____ 20__ року

_____ (підпис)

_____ (П. І. Б. батьків або осіб, що їх замінюють)

Додаток 15

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник

_____ 20__ року

**ПЛАН
заходів індивідуальної профілактики**

(П. І. Б. дитини)

з _____ 20__ р. по _____ 20__ р.

№ з/п	Захід	Поліцейський, який здійснив профілактичну роботу	Відмітка про виконання
1	2	3	4

(посада, звання, П. І. Б., підпис особи,

що склала план)

_____ 20__ року

ЗАТВЕРДЖУЮ
Начальник

_____ 20__ року

ПОСТАНОВА

**про зняття (зміну) з профілактичного обліку дитини
та закриття обліково-профілактичної справи**

на _____

м. _____ 20__ року
Я, _____,
ГУНП _____ області _____ поліції _____,
розглянувши матеріали на

(П. І. Б., число, місяць, рік народження, місце проживання дитини)

ВСТАНОВИВ:

(підстави для зняття (зміни) з профілактичного обліку)

На підставі підпункту(ів) _____ пункту 10 розділу III Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19 грудня 2017 року № 1044,

ПОСТАНОВИВ:

Зняти з профілактичного обліку / змінити профілактичний облік

(П. І. Б., число, місяць, рік народження дитини)

із закриттям / без закриття обліково-профілактичної справи та направленням її до архіву.

(посада, звання, П. І. Б., підпис особи,

що склала постанову)

_____ 20__ року

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. "АУЕ" в Україні: хто і як тянет молодеж в криминал. URL : <https://vesti.ua/strana/244168-ae-ro-ukrainski>.
2. «Інтернет вперше обійшов ТБ». За матеріалами дослідження компанії Research & Branding Group. URL: <https://itc.ua/news/internet-vpershe-obijshov-tb-v-yakosti-dzherela-informaczi%D1%97-bilshist-ukra%D1%97ncziv-51-nada%D1%94-perevagu-internetu-dali-jde-tb-44-ta-radio-i-presa-2/>
3. Ballard M. Police offered robot eye: Intelligence gets «intelligent». URL : http://www.theregi.ster.co.uk/2006/06/01/police_eye.
4. Fukuyama F. Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2002. 232 p.
5. Huntington S. P. Who Are We? The Challenges to America's National Identity. New York : Simon & Schuster, 2004. 428 p.
6. Japanese ISPs, Carriers, Users Release Guideline for ISP Privacy Protection Duties. *Bureau of National Affairs Privacy Law Watch*. 17.04.2002.
7. Newman G. R. Sting Operations. Problem-Oriented Guides for Police Response Guides. U.S. *Department of Justice*. 2007. № 6.
8. Абоненти Київстар допомогли Національній поліції України розшукати більше 130 дітей. URL : <https://kyivstar.ua/uk/mm/news-and-promotions/abonenty-kyuivstar-dopomogly-nacionalniy-policiyi-ukrayiny-rozshukaty-bilshe>.
9. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія прокуратури України. Київ, 2007. 20 с.
10. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну ; гер. с нем. Москва : Прогресс–Традиция, 2000. 384 с.
11. Белоусов Ю. Л. Правова оцінка діянь, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 18. С. 488-491/
12. Бутузов В. М. Протидія компютерній злочинності: деякі аспекти міжнародного досвіду (на прикладі діяльності правоохоронних органів США та Німеччини)/ Інформаційна безпека : людина, суспільство, держава. 2009. № 1. С. 30-38;
13. В 2013 році кількість Інтернет-користувачів в Україні склала половину населення. URL : <http://www.unian.ua/society/846299-v-2013-/rotsi-kilkist-internet-koristuvachiv-v-ukrajini-sklala-polovinu-naselen-nya.html/>
14. В Україні дівчата-підлітки «перевершили» хлопців зі вживання

наркотиків – ЮНІСЕФ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2797060-v-ukraini-divcatapidlitki-pereversili-hlopciv-zi-vzivanna-narkotikiv-unisef.html/>.

15. В Харкові з'явилася можливість реабілітації наркозалежних підлітків за новою програмою. URL : <https://soczahist.kharkov.ua/2020/03/%D0%B2-%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%BA>

16. Великий тлумачний словник. URL : <https://slovnyk.me/dict/vts/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3>.

17. Виявлення, документування та розслідування злочинів, передбачених ст. 315 КК України, вчинених з використанням мережі Інтернет : навчально-практичний посібник / В. М. Комарницький, В. О. Криволапчук, Б. І. Бараненко та ін. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 505 с.

18. Вышлинский Г. GfK Украина: «Как меняется профиль и потребности украинских интернет-пользователей» / Майя Яровая // Ain.ua. 2012. 29 жовтня. URL: <http://ain.ua/2012/10/29/100132>.

19. Галустян О.А., Захаренко Л.М., Юрченко-Шеховцова Т.І. Особливості професійного спілкування патрульних поліцейських з різними категоріями осіб: Методичні рекомендації. 40 с. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2987/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0.pdf>.

20. Гогов Р. А. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершаемых организованными группами : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Москов. акад. экономики и права. Москва, 2010. 244 с.

21. Градецький А. В. Запобігання вживанню наркотичних засобів особами молодіжного віку на індивідуальному рівні. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 242-247.

22. Грень Р. Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 99-102.

23. Гузеева О. Склонение или пропаганда? *Законность*. 2008. № 2. С. 33-37.

24. Данилевська Ю. О., Каменський Д. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення: проблеми кримінально-правової кваліфікації : практ. посібник,. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 141 с.

25. Діти! Безпека! Поліція. URL : <https://www.facebook.com/UA.National.Police/posts/2250793951842073/>.
26. Діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України щодо протидії злочинам, які вчиняються із використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій: наук. практ. рекомендації / Б. І. Бараненко, О.В. Бочковий, В.М. Комарницький, М.В. Кривонос. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 110 с.
27. Електронні гроші (e-money) – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123302.
28. Жигулина О. Основателя Silk Road приговорили к пожизненному заключению. URL: <https://tjournal.ru/p/ross-ulbricht-guilty>.
29. Залежність у підлітків. URL : <https://www.facebook.com/kidspoliceNPU/>.
30. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік (за даними 2019 року). URL : <file:///C:/Users/huawei/OneDrive/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/Zvit-shhodo-narkotyktiv-ta-alkogolyu-za-2020-rik.pdf>.
31. Зеленський Є. С., Кравченко І. С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчинення адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2019. 154 с.
32. Интернет портал «LiveBusiness». URL: <http://www.voipoffice.ru>.
33. Ишин А. М. Современные проблемы использование сети Интернет в расследовании пре ступлений. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2013. Вып. 9. С. 116-123.
34. Как купить наркотики через Интернет. URL : <https://dump.bitcheese.net/files/ycysele/how-to-buy-drugs-from-the-internet.html>
35. Київські поліцейські обговорили питання дієвої роботи з наркозалежними та підлітками. URL: <http://www.convictus.org.ua/ki%D1%97vski-policejski-obgovorili-pitannya-diyevo%D1%97-roboti-z-narkozalezhnimi-ta-pidlitkami/>.
36. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
37. Кравченко І. С. Пріоритетні напрямки удосконалення діяльності органів внутрішніх справ України щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП. *Науковий*

вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 213-219.

38. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. С. 131-135.

39. Кримінальний кодекс України (із зм. та доп. станом на 5 вересня 2014 р.). Харків : Одіссей, 2014. 232 с.

40. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

41. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т.2 : Особлива частина ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. 1040 с.

42. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

43. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар ; за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Коваленка, д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. Київ : Атіка, 2012. 492 с.

44. Курченко В. Н. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ: уголовно-правовой и уголовно-процессуальные аспекты: Научно-практическое издание. Санкт-Петербург : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 282 с.

45. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

46. Литвак О. М., Однолько І. В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУВС, 2012. 268 с.

47. Лубенець І.Г., Багаденко І.П. Захист неповнолітніх від шкідливого інтернет-контенту: Зарубіжний досвід. Фаховий науково-практичний журнал МВС «Бюлетень з обміну досвідом роботи». 2019. № 219. С. 81-90.

48. Луцак О. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.

49. Малоголова О.О. Досвід і сучасний стан протидії наркозлочинності в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 2 (115). С. 35.

50. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : Метод. посібник / Авт.-упоряд. : Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг.

ред. Т. Цюман. Київ : ФОРМ Кліменко, 2015. 114 с.

51. Мирошниченко Н. А., Музыка А. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. Одесса : Вища шк., 1988. 207 с.

52. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 8 т. / відп. ред. : В. В. Черней, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко, Ю. І. Римаренко. Київ : Атіка, 2003. Т. 8 : Інформаційно-аналітична, освітня та наукова діяльність, психологічні засади поліцейської служби, міжнародне співробітництво. 2010. 1132 с.

53. Мій вибір – життя без наркотиків»: ювенальні поліцейські Добропілля проводять заняття для дітей. URL : <http://pokrovsk-police.dn.ua/news/view/8789>.

54. Музыка А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

55. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-е вид., перероб. та доп. Київ : Юридична думка, 2013. 936 с.

56. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-е вид., перероб. та доп. Київ : Юридична думка, 2012. 904 с.

57. Недря К. М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навч.-практ. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 124 с.

58. Неклесса А. И. Конец цивилизации, или конфликт истории. *Мировая экономика и междунар. отношения*. 1999. № 3. С. 32–38; № 5. С. 74–84.

59. Огаренко Т. А. Социальные факторы регулирования правовой системы: проблемное поле исследования. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2013. № 2 (40). С. 28–32.

60. Офіційний сайт Буковинського державного медичного університету URL : <https://www.bsmu.edu.ua/blog/5440-internet-zalezhnist-tse-tezh-hvoroba>.

61. Офіційний сайт порталу «Правда жизни» URL : <http://medstat.com.ua/v-ukraine-ot120-tyis-chelovek-v-god-umiraet-ot-narkomanii/>.

62. Офіційний сайт Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. URL : <http://undisspn.org.ua/index.php/ru/2014-01-18-17-39-31.html>.

63. Ошлыкова Е. А. Методика расследования незаконного сбыта наркотических средств и поддержания государственного обвинения по уголовным делам данной категории : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. С. 21-31.

64. Патрульна запускає шкільний патруль. URL : <http://chas-z.com.ua/news/50441>.

65. Першими мобільний додаток з екстремим викликом поліції тестували школярі. URL : <http://mariupol-police.dn.ua/news/view/1694>.

66. Підліткова наркоманія. Чи є і чия це проблема? URL : <https://www.kyur.net/pidlitkova-narkomaniya-chy-ye-i-chyua-problema/>.

67. Поліція Запоріжжя приєдналася до футбольного флешмобу «Ми одна команда». URL : <http://zp-pravda.info/2018/10/30/politsiia-zaporizhzhia-pryiednalasia-do-futbolnoho-fleshmobu-my-odna-komanda/>.

68. Поліція Київської області. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?id=190134267708420&story_fbid=1848802348508262.

69. Поліція та громадськість – основа профілактики злочинності в Амстердамі. URL : <https://www.nai.au.kiev.ua/news/policiya-ta-gromadskist-%E2%80%93-osnova-profilaktiki-zlochinnosti-v-amsterdami.html?action=refreshCalendar&month=3&year=2016>.

70. Поляков В. В., Кондратьев М. В. Криминалистические особенности бесконтактного способа совершения наркопреступлений. *Известия Алтайского государственного университета*. 2015. № 2 (86). Том. 1. С. 83-86.

71. Порфірович О. Віртуальний криміналітет : від хакера до терориста (портрет явища). *Актуальні питання масової комунікації*. Вип. 9. 2008. С. 25–34.

72. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2019 р. у справі № 751/11193/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82599934>.

73. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Упоряд. В. В. Рожнова. А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. 456 с.

74. Правовий воркшоп «Будуємо майбутнє разом» відбувся на Донеччині. URL : <https://minjust.gov.ua/news/regional/pravoviy-vorkshop-buduemo-maybutne-razom-vidbuvsya-na-donechchini>.

75. Правовий портал України «Ліга закон». URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/P874452.html.

76. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82#w1_1.

77. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних

офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28.07 2017 № 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82#Text>.

78. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#n7>.

79. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96#w1_6.

80. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини : наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України від № 306/680/21/66/5 від 10.10.97. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-97#Text>.

81. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : наказ МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>.

82. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів : постанова КМУ від 6 травня 2000 р. № 770. *Офіційний вісник України*. 2000. № 19. Ст. 789.

83. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#n12>.

84. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України : наказ МВС України від 15.11.2017 № 930. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17#Text>.

85. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

86. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

87. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 22 грудня 2006 р. № 530-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 10. Ст. 89.

88. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

89. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

90. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

91. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>.

92. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>.

93. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text>.

94. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.

95. Проект «Шкільний офіцер поліції». URL : <http://cop.org.ua/ua/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/proekt-shkilnij-ofitser-politsiji>.

96. Прокопенко Н. М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук :. 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 173 с.

97. Профілактика підліткової злочинності базуватиметься на відновному підході. URL : <http://police.dn.ua/news/view/profilaktika-pidlitkovoї-zlochinnosti-bazuvatimetsya-na-vidnovnomu-pidhodi>.

98. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / В.В. Кузьменко, О.В. Діса, І.О. Шинкаренко. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 68 с.

99. Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області) : Монографія ; під заг. ред. к.ю.н., доц. Шалгунової С.А. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 236 с.

100. Рішення Конституційного суду України № 8-р/2018 від 11.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#n73>.

101. Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих

програмних чи технічних засобів : метод. рекомендації / О. Ф. Вакуленко, О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко та ін. Київ : НАВС, 2016. 56 с.

102. Рубцов И. И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Санкт-Петербургский ун-т МВД России. Санкт-Петербург, 2001. 225 с.

103. Сафронов С. О. Виявлення фактів схиляння особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів: оперативно-розшукові аспекти. URL : http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1406746381&archive=&start_from=&ucat=17&#.

104. Сівчук А.Є. Профілактика наркоманії неповнолітніх: міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2019. № 1 (22). С. 95-102.

105. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

106. Словник української мови в 11-и томах. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE>.

107. Словник української мови : в 11 т. ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 9 : С / ред. тому: І. С. Назарова та ін.. 1978. 916 с.

108. Соціологи Центру Разумкова зафіксували високий рівень довіри громадян до органів системи МВС. URL : https://mvs.gov.ua/ua/news/18610_Sociologi_Centru_Razumkova_zafiksuvali_visokiy_riven_doviri_gromadyan_do_organiv_sistemi_MVS.htm.

109. Статистична звітність форми № 1 (річна) «Єдиний звіт про злочинність» / Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control>.

110. Сударева Л. А. Правовое и информационное обеспечение деятельности ОВД по предупреждению компьютерных преступлений : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Моск. ун-т МВД РФ. Москва, 2008. 250 с.

111. У 2018 році 23 неповнолітніх в Україні скоїли навмисні вбивства – Генпрокуратура. URL : https://humanrights.org.ua/material/levova_chastka_zlochyniv_jiaki_2018_roku_vchinili_diti_porushennja_proti_prava_vlasnosti_genprokuratura_.

112. Харченко Н. Динаміка використання Інтернет в Україні: лютий-березень 2016. URL : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=621&page=1>.

113. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

114. Шебалин А. В. Особенности этапа предварительной проверки материалов о незаконном сбыте наркотических средств, совершённым бесконтактным способом. *Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями : материалы тринадцатой международной научно-практической конференции* : в 2 ч. Барнаул : Барнаульский юридический институт МВД России, 2015. Ч. 1. С. 150-154.

115. Ювенальна поліція впроваджує проект із протидії булінгу у навчальних закладах. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/Informacziya/yuvenalna-policziya-vprovadzhuje-proekt-iz-protidiji-bulingu-u-navchalnix-zakladaх/>.

116. Ювенальна превенція. URL: <https://www.facebook.com/kidspoliceNPU/photos/1072778013189653>.

117. Ювенальна превенція. Дніпропетровська область. URL : <https://www.facebook.com/pg/JuvenilepoliceDnipro/posts/>

118. ЮНИСЕФ. URL : <https://www.unaids.org/ru/aboutunaids/unaidscosponsors/unicef>

119. Ющук Е. Л. Интернет-разведка: руководство к действию. Москва : Издательство деловой литературы «Вершина», 2007. 256 с.

120. Як благодійна організація “Конвіктус” у неформальний спосіб допомагає наркозалежним цілого району. URL : <https://cop.org.ua/ua/dosvid/ukrainskyi-dosvid/yak-blagodijna-organizatsiya-konviktus-u-neformalnij-sposib-dopomagaе-narkozalezhnim-tsilogo-rajonu>.

121. Як запобігти втечі дитини з дому? У Дніпрі поліцейські організували воркшопи «Відповідальне батьківство». URL : <https://dp.suspilne.media/news/22481>.

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, полковник поліції, Заслужений юрист України;

Глуховеря Віталій Андрійович – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, генерал поліції третього рангу;

Наливайко Лариса Романівна – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Бахчев Костянтин Вікторович – декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, полковник поліції;

Бочковий Олексій Васильович – завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, майор поліції;

Мороз Сергій Петрович – начальник управління превентивної діяльності ГУНП в Дніпропетровській області, полковник поліції;

Недря Кирило Михайлович – завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук;

Кривонос Максим Васильович – доцент кафедри організації правоохоронних та судових органів факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка;

Дрок Ірина Сергіївна – науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції.

Для нотаток

Навчальне видання

**Фоменко Андрій Євгенович
Глуховець Віталій Андрійович
Наливайко Лариса Романівна
Бахчев Костянтин Вікторович
Бочковий Олексій Васильович
Мороз Сергій Петрович
Недря Кирило Михайлович
Кривонос Максим Васильович
Дрок Ірина Сергіївна**

**ЗАПОБІГАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ
ВЧИНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ**

Науково-практичні рекомендації

Технічний редактор *О. В. Бочковий*
Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *О. М. Врублевська*

Підп. до друку 25.09.2020. Формат 60x84/16. Друк – трафаретний, цифровий.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 11,00. Обл.-вид. арк. 11,5.
Тираж – 50 прим. Зам. 02/21-мр

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054